

Ficzay Dénes

Aradi séták

AZ ARADI KÖLCSEY EGYESÜLET KÖNYVE

Ficzay Dénes

Aradi séták

FICZAY DÉNES:

ARADI SÉTÁK

ARADI KÖLTŐI EGYESÜLET

ARADI

Ficzay Dénes

Aradi séták

ARADI KÖLCSEY EGYESÜLET

2001

EZ A KÖNYV AZ ARADI KÖLCSEY EGYESÜLET
FECSKÉS-KÖNYVEK SOROZATÁNAK
HATODIK DARABJA. KÉSZÜLT
500 PÉLDÁNYBAN AZ ÚR
2001. ESZTENDEJÉBEN

Ez a

34.

SZÁMÚ PÉLDÁNY

ficsay

Sorozatszerkesztő
PÁVAI GYULA

Lektorálta
IRHÁZI JÁNOS

Illusztráció
SZÚCS SÁNDOR

Nyomdai előkészítés
PERÉNYI ATTILA

ISBN 973-99654-1-5

Kiadó
KÖLCSEY EGYESÜLET & LUTHERANIUM

Nyomdai munkák:
Gutenberg Rt., Arad

Ficzay Dénes újabb kötete elé

1977-ben jelentkeztünk Ficzay Dénes három tanulmányából összeállított kötettel, mintegy bizonyítva, hogy maradtak fenn érdekes és értékes írások, annak ellenére, hogy szerzőjük úgy távozott az élők sorából, hogy életműve kiadatlan maradt. A kötet igazolta, hogy Ficzay éppúgy tudott szórakoztató esszét (lásd Aradi Krónika) írni, mint tudományos értékű, olyan irodalmi-helytörténeti tanulmányt, ami az újdonság erejével hat az egyetemes magyar irodalomtörténetre is. (Lásd Ady és a Nyugat, vagy a Helikon írói Aradon.)

Ez alkalommal a publicistát mutatjuk be, aki színes városnéző írásaival egyaránt idézett helytörténetet és irodalmi helytörténetet is.

Irodalmi helytörténet! Ficzay Dénes kedvenc műfaja, hisz egész életét két tényező határozta meg: a szülőhely, valamint az irodalomtörténet végtelen szeretete. Városnéző sétáin, amelyeket addig rendezett, amíg hagyták, úgy ontotta magából az adatokat, hogy a tényeket mindig összefonta az emberi alkotások bemutatásával, legyen az színmű, avagy Vastuskó, forradalom, vagy az aradi Városháza építésének kálváriája és a híres műépítész, Lechner Ödön fiaskója.

Természetesen, amit elmondott, le is írta, és legtöbbjüket a helyi napilapban (akkor: Vörös Lobogó), esetleg az Utunkban, Brassói Lapokban, Igaz Szóban tette közzé.

Több száz cikkéből ezúttal közel százat válogattunk, két nagy csoportra osztva: *várostarténeti séták* és *irodalomtörténeti sétákra* egyetlen cím alatt összefogva: *Aradi séták*. Ezzel senkit sem szándékozunk utánozni, ugyanis Ficzay Dénes már abban az időben sétának nevezte hely- és irodalomtörténeti mondanivalóját, amikor ez a cím még nem volt divatos (gondolok itt az ötvenes-hatvanas évekre). Találó viszont, mert mindegyik cikk a séta, a városnézés egy-egy stációja, legyen az vidámsággal fűszerezett és anekdotaszerű, mert írójuk nagyon szerette az anek-

dotát és annak irodalmi szintre emelőit, avagy alapuljon szigorú, de szomorú tényeken, amelyek mögül – minden igyekezet ellenére – kiskandikál az anekdota.

Természetesen a tényyszerűség rendkívül fontos szerepet töltött be a bemutatott írások szerzőjénél, hiszen mindegyik eseményt, legyen az egész vagy rész az egészből, komoly könyvtári vagy levéltári munka előzte meg. Kevés olyan alapos ismerője volt az aradi sajtónak (lett legyen magyar, román vagy német nyelven), mint éppen Ficzy Dénes. De sajtóértesüléseit mindig kiegészítette a még élő szemtanúk tanúságtételével és levéltári dokumentációval. Hatalmas tudásáért sokan Ficzy-lexikonnak nevezték, s ehhez egyesek – mert ugye, rosszakarát mindig is létezik – hozzátették, hogy lexikon, de vannak benne sajtóhibák is. Valóban, ember hiba nélkül éppúgy nincs, mint sajtótermék sajtóhiba nélkül. De kár volt gonoszkodni Ficzy Dénessel, mert olyan tudós ember volt, aki, ha hibázott, hamar rájött, mert volt kontrollanyaga hozzá, és már szinte azonnal javította a hibáit. Módszeréhez tartozott az állandó olvasás és az adatok állandó összevetése; s ennek eredményeképpen évek múltával, amikor egy új adatot talált egy már megírt témában, újra írt a kérdésről, és természetesen az új adatok tükrében, megemlítve, hogy amikor először foglalkozott az üggyel, kevesebb volt a lehetősége, de most, az új ismeretek tükrében még jobban meg tudja világítani a kérdést.

És akárcsak sétáin, cikkeiben is mesél, szinte véget nem érő mesetudással. Volt diákjai épp ezt szerették legjobban az óráiból. A mesét, amiben a tényyszerűség és az eszményi éppúgy összefonódott, mint a lévő és a lehetséges. Természetesen, így mesélni csak hatalmas tudás birtokában lehet, s nála ez a tudás nemcsak megvolt, de egyre bővült is. Mennyi mindent tudott volna megírni, befejezni, ha élt volna még tizenöt évet! De már tizenöt éve nincs közöttünk, és a mai diákok nem tudnak róla, pedig harminchét évig tanított ugyanabban az iskolában. Szerencsére, hátrahagyott életműve olyan bőséges, hogy még több kötetre is telik belőle.

Jelen válogatásunkban nem mindig ragaszkodtunk a kronológiai sorrendhez, főként az irodalmi sétákban, és pedig azért, hogy jobban hasonlítsanak írójuk elbeszélőmódjához, csapongó példáihoz, amikor beszéd közben a XVI. századból egyszerre a húszadikba ugrott, hogy a

XVIII-kal folytassa, attól függően, hogy épp melyik utca, melyik háza előtt álltunk meg.

Az írások rövidek, frappánsak. Kisformátumú lapba csak rövidet lehet írni, ehhez mindannyian hozzászoktunk, de a rövidség nem jelenti azt, hogy az írás hiányos, inkább azt, hogy túlságosan is tömör. Ezt a tömörséget próbálta szerzőjük egy színes képpel, anekdotával oldani, de semmi esetre sem hígítani. Észrevehetik olvasás közben, hogy sokat idéz. Valóban sokat idéz, ellentétben sok mai közíróval, akik szemrebbenés nélkül aláírják nevüket a más gondolataihoz. Ficzy Dénes nem tett volna ilyet soha. Pedig nem volt konzervatív, csak becsületes. Ezt ma úgy mondanánk, hogy kifinomult etikai érzékkel rendelkezett.

Az írások nagy része több mint negyedszázada készült el, de azóta sem gazdagodott sokat helytörténeti adattárunk, viszont sok mai helytörténésznek ajánlatos Ficzy Dénes adatait használni, mert azok alapos kutatáson és dokumentáción alapulnak, de használat közben nem árt az idézőjelet is kitenni.

Jelen kötet létrehozásában nagy segítségemre volt Haász Ágnes tanárnő és Zehe István mérnök úr, akik a szedést és az elsődleges tördelést elvégezték. Ugyanakkor köszönet illeti Doba István urat nagylelkű támogatásáért, aki mint igazi Ficzy-tanítvány, első szóra segítségünkre sietett.

Aradon, az Úr 2001. esztendejének, március havában

Pávai Gyula

VÁROSTÖRTÉNETI SÉTÁK

Tavaszi séta városunkban

Szinte már hagyományossá vált, hogy a tanuló ifjúság ősszel és tavasszal felkeresse városunk nevezetességeit, történelmi és irodalmi emlékhelyeit.

Minden esztendőben újabb évjárat „kapcsolódik be” a honismeretnek és a hazafias nevelésnek ebbe a fontos eseményébe. Nemrégiben a Scînteia érdekes riportban számolt be arról, hogy igen sokfelé hazánkban, egy-egy város lakosai nem ismerik legközvetlenebb környezetük múltját, emlékeit, nevezetességeit. Az újságíró számos példát idéz, hogy egyesek naponta jönnek-mennek egy-egy nagyjelentőségű történelmi esemény színhelyén vagy nevezetes épület közelében és fogalmuk sincs, hogy mi is volt ott.

Nálunk 1958 óta folyik rendszeresnek mondható városismertetés. Akkor a természetjárók egyesületének keretében indult ún. Idegenvezetői tanfolyam, jobbra a 3-as sz. Líceum növendékeiből.

A későbbi években egyes művelődési otthonokban rendeztek előadássorozatot városunk múltjáról. A Közművelődési Palota olvasótermében is volt hasonló előadássorozat.

A hűvös tavaszi vasárnapon ismét vagy százan vágnak neki a „múlt felderítés”-nek. Egyikük-másikuk kezében a tavaly megjelent aradi városismertető kalauz. Ahogy egyik kisdíák mondja: „Összehasonlítja a kis könyvet a terepen látottakkal”...

Sokan jegyzőkönyvecskét vagy fényképezőgépet szorongatnak. A „városnézők” érdeklődése, tudásszomja szinte kielégíthetetlen. Mind-egyikük olvasott már valamit Arad múltjáról. És legfőképpen „hallott” már valamit... Ez a „szájhagyomány” bármilyen kedves, de nagyon sokszor igen távol áll a tudományos igazságtól. Így hát a „séta” arra is szolgál, hogy a temérdek mendemondát is „kellő hőfokra szállítsa le”...

A „hagyományos úton” a Flórián-kápolna előtről indul a csoport.

A város legrégebbi épületét, a barokk kápolnát a műemlékek bizottsága – nagy költséggel – szépen restaurálta.

Ez a tájék már helyet kapott az irodalomban is. A Nagyváradon élő, állami díjas költő, Horváth Imre itt a közelben lakott – és itt álmodta talán a felejthetetlen Aradi elégia c. versét...

Az ifjúságot iskolai munkájában, sokban segíti egy-egy ilyen séta. Az irodalom vagy történelem órákon tanultakat „van mihez kötniük”, kapcsolniok. Így nagy érdeklődéssel hallgatják, hogy nemrégiben Iosif Pervain kolozsvári professzor érdekes előadást tartott Alexandru Gavra aradi író-tanárról, aki elsőnek adta ki G. Sincai és S. Micu-Klein történelmi munkáit. Gavra különben a drámaírók egyik első helyi úttörője.

Egy-egy ilyen körsétán érezzük legjobban hiányát annak, hogy városunkban alig van történelmi emléktábla. Tudomásunk szerint a közeli jövőben tizenkét legfontosabbnak nyilvánított épületre kerül márványtábla. (A szövegük már elkészült a múzeum dolgozóinak közreműködésével.)

A diákok körében sok a sportrajongó. És sokan nemcsak a mérkőzések, tornák eredményeit tartják számon, hanem az aradi testedzés múltja iránt is érdeklődnek. Évek óta gyűjtik városunkban a sport gazdag helyi emlékeit, tárgyi és írásos dokumentumait. (Most készül, például, egy hosszabb tanulmány a labdarúgás aradi múltjáról, az első mérkőzésekről és az „ősfutballisták”-ról...)

A film napjainkban az egyik legkedveltebb nevelő és szórakoztató művészet. A filmtörténet iránt is nagyon sokan érdeklődnek. Városunk a filmvetítésben is az elsők között volt. (Erről a most készülő bukaresti gyűjteményes munkában számol majd be önálló aradi fejezet.)

A kis csoport nagy érdeklődéssel szemléli a „rejtelmes” vas-lakatot. (Tudományos helyességgel: a „vastuskó”-t.) A tuskókról mostanában készít egy kutató átfogó tanulmányt. Az aradi tuskó történetét is felhasználja. A ház különben újabb „emlék”-kel gazdagodott. Itt volt az 1860-as évek híres aradi festőjének, Böhm Pálnak a lakása és a műtermé.

Az ifjú városnézők meglepetten hallgatják, hogy egy-egy, kívülről semmitmondó régi házhoz mennyi emlék, érdekes történet fűződik. Így a rövidesen feldolgozásra kerülő aradi sajtótörténettel kapcsolatban

egy-egy régi szerkesztőség és egy-egy neves, haladó publicista munkájáról hallanak. (Nemrégben a Korunkban jelent meg érdekes tanulmány a századforduló novellaíróiról, köztük Iványi Ödönről. A neves író tíz évig városunkban élt és legjelentősebb alkotásait itt írta.)

Természetesen útközben sok mindenről szó kerül. A vezető nem győz válaszolni a sok-sok kérdésre. A diákok közül többen készülnek történésznek. Szinte „szakmai”-nak mondható kérdésekkel lepik meg a vezetőtanárt. Ilyenkor érezhető a hiánya a város modern szempontú történetének. Az utolsó – inkább népszerűsítő – munka negyedszázaddal ezelőtt látott napvilágot.

Az egyik diák kezében az Asztalos Istvánról szóló, most megjelent monográfia látható. A csoport arról érdeklődik, hogy a neves hazai prózaíró mikor járt városunkban? A legfrissebb életrajz-függelékben, az író műveinek könyvészetében felsorolja, hogy többször is írt városunkról. Így 1946-ban Arad címmel. Egyébként többször tartott itt előadást. Így a Fiala szívvel c. regényének vitája is Aradon folyt.

Ilyenkor látja a tanár, hogy milyen fontos az író és a közönség kapcsolata. Egész másként látja a tanuló egy-egy élő író művét, ha mint előadót is hallotta, vagyis ha fizikai valóságában látta. (Sajnos, ebből a szempontból íróink nem kényeztetik el aradi olvasóikat...)

A városnézés nemcsak a múlttal ismerteti meg az ifjúságot. Napjainkban megújulnak a városok. Új városnegyedek nőnek ki a földből. A gyerekeket ezek sorsa is érdekli. (Például nem egy tanuló sokáig nézi a volt vármegyeház kertjében épülő hatalmas szálloda építkezési munkálatait – és megfigyeli, hogy időnként megjelennek a múzeum régészei, és kosárszámra viszik be a „lelet”-et.)

A séta alatt sor kerül a legfrissebb irodalmi események megbeszélésére is. Így sokan olvasták a Korunkban a neves költőről és kritikusról, P. Panaitescu-Perpessiciusról szóló megemlékezést. A nagynevű író 1919-ben aradi tanár volt.

Szinte minden városnézés azzal végződik, hogy a résztvevők a legközelebbi „kirándulás” időpontjáról érdeklődnek. És ez így is van rendjén. Az ifjúság – a jövő építője – ismerje meg a múltat is, hadd lássa, hogy mekkorát változott a világ az utóbbi évtizedekben, szocialista korszakunkban.

Őszi séta

Az őszi napsugár megtörik az öreg iskola ablakain. Az új diákok kíváncsian gyülekeznek a nagyudvaron. A városnézés már hagyományos elfoglaltság.

Az érdeklődést még felfokozta a múltkori, a városról szóló tévéfilm. Mindenki látni akarja a „valóságban” is a képernyőn látottakat.

Milyen kedves is ez a csicsergő gyermeksereg. A hagyományos úton, a Flórián-kápolnától indulunk. Sokan ismerik és tudják, hogy Horváth Imrének a tévében szavalt Aradi elégiája is erről a városrészről szól. (Az Utunk Évkönyvben írt ifjúkori aradi éveiről a költő.) Milyen hasznos volna, ha antológiát állítanának össze az Aradról szóló versekből, írásokból, regényrészletekből. Dimitrie Țichindeal 1812-ben írott lelkes versével kezdődhetnék. És helyet kaphatna benne Nagy Ignác érdekes városképe, 1836-ból. Ugyanúgy, mint Ion Baracnak – a Ludas Matyi román feldolgozójának – aradi utazása.

A diákok nagy érdeklődéssel hallgatják, hogy százegynéhány év előtt, az akkori elemista tankönyv, a Hármas Kis tükör, „sárosnak, elhanyagolt”-nak verselte meg Aradot. (A földrajzot is versikékben tanították...)

Az utcai világításról is szó kerül menet közben. Meglepetten hallják, hogy a névtelen krónikás feljegyezte 1833-ban az első olajlámpák kifüggesztését. Alig egy tucat volt, de „mennyei fényességet árasztott” a krónikás szerint...

Az úrhajózás korának, magas fizikát és komoly matézist tanuló diákját is érdekli, hogy mi volt ott régen, ahol most a toronydaru serénykedik. Érdekli, hogy a régi patriarkális házak lakói hogyan éltek, gondolkodtak, cselekedtek. (Kár, hogy a múzeum abbahagyta a régi házak lefényképezését. A városkép napjaink gyorsütemű fejlődése következtében évről évre változik. De az eljövendő kutatókat érdekli majd, hogy mi is volt itt vagy ott.)

A tévé aradi sétája újra és újra szóba kerül. Spectatorról érdeklődnek. A neves, haladó szellemű publicista egyik szerelmese volt városunknak. Arad jellegzetességét, lényegét próbálta összefoglalni 1930-ban, Kolozsvárott megjelent Városképében.

De szóba kerül Titus Popovici Az idegen című filmje is és sokan ismerik Francisc Munteanu: A Maros menti városát. És ismerik a Meridiane kiadónál megjelent városismertető kalauzt.

Így hát a vezetőnek van mire alapoznia, mikor az egyes műemlékeket, emlékházakat, jellegzetes épületeket ismerteti.

Az Eminescu-évforduló is nyomot hagyott az ifjak tudatában. Nagy érdeklődéssel hallják, hogy mennyi szál fűzte városunkhoz a nagy költőt.

A vezető nem győz e rengeteg kérdésre válaszolni. Hogy kezdődött, még a múlt században az aszfaltozás, mióta van vízvezeték, mikor volt az első labdarúgó-mérkőzés és sok-sok kedvesen naiv kérdés is elhangzik egy-egy ilyen sétán.

Nem hiába, a technika forradalmának a korát éljük, az ifjak a rádió aradi múltjáról is érdeklődnek.

Kattognak a fényképezőgépek. Hány szép album készült már ezekről a sétatfelvételekből? És ha egyszer kiállítást rendeznének a legszebb aradi képekből?

Napjainkat szellemesen, a régészet aranykorának is nevezik. Van is érdeklődés e szép tudomány iránt. (Egy szöske kislány azt kérdezi: mi kell ahhoz, hogy valaki archeológus lehessen...)

A régi diákélet, a színészek könnyes-mosolygó élete, álarcosbálak (vagy ahogy a régi aradiak mondták „bohócbálak”), a János-úsztatás, mind-mind sorra kerülnek.

A tévé kamerája hosszan elidőzik Tóth Árpád, a költő szülőházánál. (Arad című verséből szavaltak is.) Az ifjú aradiakat érdekli a költő élete. Csupa fül mindenik, amikor hallja, hogy a szülőházat csak 1931-ben „fedezte” fel Kovács József kolozsvári író, aki városunkban hírlapíróskodott. Addig ti. senkit sem érdekelt, hogy hol is született a modern magyar líra eme nagysága. De Kovács szép cikkét, mivel más városban közölte, az aradi olvasók nem olvashatták. 1938 óta köztudott a régi, Sarló utcai ház korszakos jelentősége.

A román irodalorn aradi emlékei nagy-nagy fejezete minden sétának. Most a Macedonski iskola aradi tagja, Al. T. Stamatiad tevékenysége kerül sorra. (Az iskola közelében, a Vârful cu Dor utca 4. sz. házában lakott és szerkesztette a Salonul Literart.)

Aradi feltalálók, ezermesterek életpályája elevenedik meg. Szeret-

ték a várost és a jó híret öregbítették – körülbelül így összegeződik a „tanulság”.

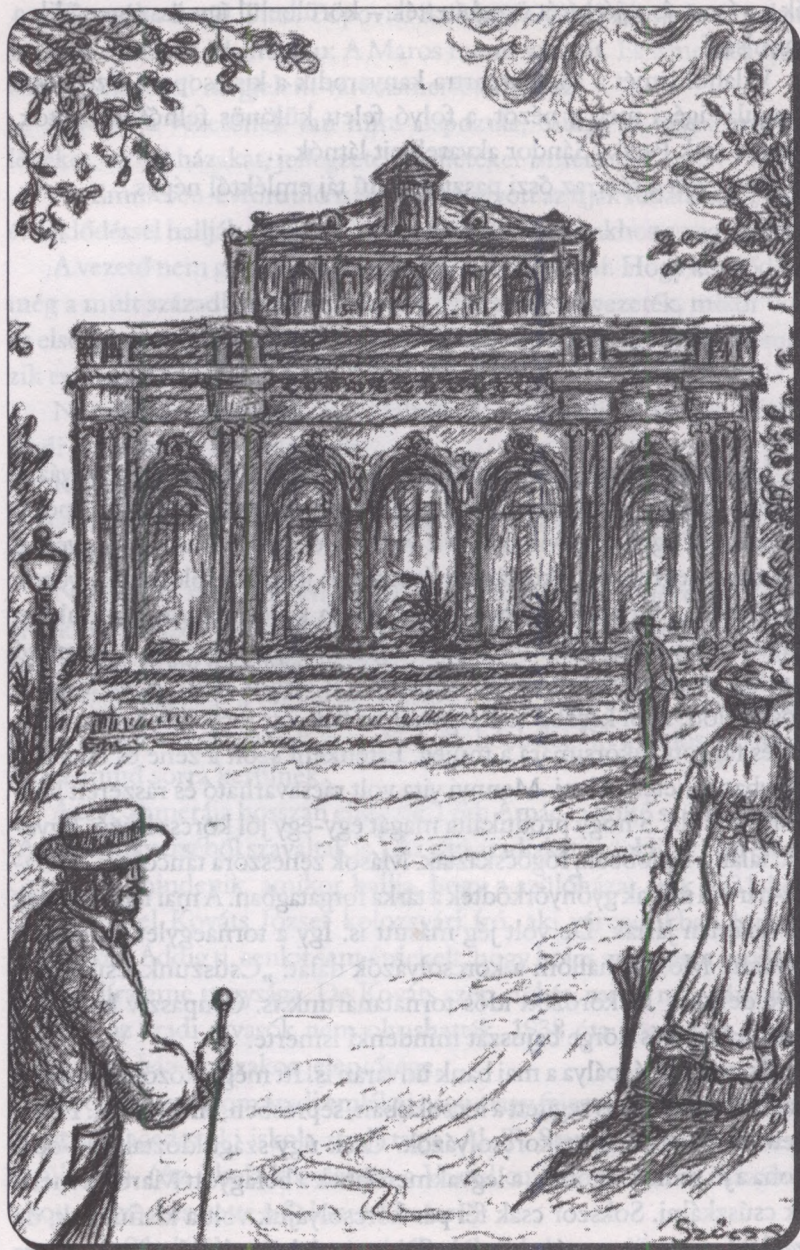
Valahol ismét a Maros-partra kanyarodik a kis csoport. Szép őszi hangulat igézi meg a nézőt, a folyó felett különös felhőfodrozatok, mintha csak Pataky Sándor akvarelljeit látnók...

Szép volt a séta, az őszi pasztellszínű táj emléktől népes.

„De hol van a tavalyi hó...?”

Hull a hó és régi telek emléke éled... A ligeti tóra járt korcsolyázni a város ifjúsága. A parton állt a korcsolyázó egyeslet (a legrégebbi sport-egyesületek egyike) pavilonja. Ott volt a melegedő. Ahol a jég gyenge volt vagy megrepedt, fakorlátot helyeztek. A jégpálya fölött villanyégők világítottak... Egy-egy „bajnok”, aki jobban korcsolyázott, produkálta magát. Meg-megcsodáltuk a kadetugrást. Vagy elnéztük a bógmizó párokat. A korcsolyázó egyeslet műjégpályát tartott fenn. A parkban, a kiosk előtt, ahol később tenispályák voltak, ott locsolták a sima salakot és fagyott tükörsimára a műjég. Esténként szólt a zene és csak egy irányban lehetett siklani. Mennyi vita volt rácsavarható és rászerezelt korcsolya körül... S hogy produkálta magát egy-egy jól korcsolyázó. Egyesek, talán a legjobbak, fogócskáztak. Mások zeneszóra táncoltak. A Maros-partról százak gyönyörködtek a tarka forgatagban. A mai nagymamák de vidáman járták. De volt jég másutt is. Így a tornaegyeslet klubjának udvarán. Most is hallom a korcsolyázók dalát: „Csúszunk, csúszunk, ugye de jó...” Itt körözött idős tornatanárunk is. Csupaszív kedélyét, érces hangját és pörge bajuszát mindenki ismerte.

És volt műjégpálya a mai bank udvarán is. Itt még a közönség egyik-másik buzgó tagja is segített a locsolásban, seprésben, simításban. Félelmetesek voltak a gyorskorcsolyázók. Csak úgy száguldoztak ide-oda. Noha a jó szülők tiltották, a legvakmerőbbek a befagyott Marosra mentek csúszkálni. Sokszor csak fél pár korcsolyájuk volt a kisfiúknak, de ezzel is fergetegesen száguldoztak. Szigorú telek jártak akkoriban, a jégre

kocsival is rámehek. Egy időben, a városban összelapátolt havat a Maros jegére hordták. „De hol van a tavalyi hó?” – kérdezhetjük a költővel. Elhalkult a szánok csilingelése, és egy-egy merész ródlízó sem csúszik le a töltés oldalán, kijátszva a parkőr éberségét. És eltűntek a kocsik vagy szán után vontatott sízók is. (S a vita: síelni vagy sízni... A tornatanárunk szerint, aki már nem az öreg volt: a sóval sózunk, a sível sízünk...) A parton próbálkoztak a „sirkolyázók” (ez a sí régebbi neve), de nem sok eredménnyel...

„De hol van a tavalyi hó?” – mondjuk ismét a költővel, és a régi telek kipirult arcú gyermekseregét, önmagunkat és gyermekeinket szeretnénk ismét korcsolyapályákon látni.

Egykori krónikákból

A huszas és harmincas évek újságolvasói gyakran találkoztak a lapokban városunknak ma már elfelejtett rajongójával, Csiky Károllyal. A nagy drámaíró testvéröccse, aki krónikás emlékezéseiben följegyezte, hogy a közkórház épületében született, 1848-ban. Jótollú tárcaíró is volt „Csibukcsi” álnéven. Hirtelenjében az a cikke jut most eszembe, ahol arról írt, hogy 1870-ben férfi szépségverseny is volt a ligeti majálison. És mint szemtanú írta meg évtizedekkel később a nagy, múlt századi színházi tüzet. Vagy egy-egy utca régi képét, ismert lakóit rögzítette, esetleg a bálkirálynők névsorát idézte. De megörökített nagy vadászatokat, és sokáig visszhangzó nevű ismert aradiakat. A maga életéből is papírra vetett egy-egy izgalmas emléket.

Vagy kevesen emlékeznek Noëlre (igazi nevén Dr. Karácsonyi Aladár), aki kacagató, csattanós történetekben örökítette meg a régi aradiakat. Könyvéből, mert írásait összegyűjtve is kiadta, hamarjában az jut eszembe, amit egy régi jelentésből idéz. A Bach-korszakban történt, hogy a „Bécs városához” címzett kávéházban a „históriások”, vagyis a színészek és a studentissimék, vagyis a diákok, „feltűnően viselkedtek” – mondja az idézett jelentés. Noel jegyzett föl egyet s mást a régi aradi kocsmákról és furcsa vendégeikről.

A legnagyobb kár azonban az, hogy Szondy Bélának a tudós levéltárosnak az irományai elkallódtak. Az óvár kitűnő ismerője volt és cikkeiben ma már másutt fel nem lelhető anyagot használ. Az aradi főutca kialakulásának kérdéseiről írott cikkei forrásértékűek.

Ugyanígy rengeteg adatot ismertetett Iosif Moldovan, az iskolatörténeti közleményeiben és Moise Colarov őrzött meg a Pernyáváról szóló, jobbára néprajzi monográfiájában. Szorgalmas és lelkes munkát végzett Zeiner Alfréd Arad múltja című kis könyvével. A furcsa szerző expresszionista költő is volt, és rövid helytörténetében hangyaszorgalommal – a nagy elődök műveit kivonatolva – kiegészítette az időközben megjelent tanulmányokkal. Az óváros hangulatát néhol igen kitűnően rögzíti, könyve ma már nagy ritkaság, mert mint e sorok írójának említette, csak ötszáz példányban jelent meg. Sokszor értékes adalékokat találunk a nem közvetlen forrásértékű anyagban. Így például Károly Sándor élénk tollal megírt riportjaiban. A ma is népszerű regényíró lelkes tollal írott színes cikkei számtalan korszínező adalékot őriztek meg. S ugyanakkor sajnálhatjuk, hogy számos munka, mert a maga korában nem jelent meg nyomtatásban, napjainkig elkallódott vagy lappang. Egy időben azt szerettem volna, ha az aradi tárgyú államvizsga-dolgozatok írói egy-egy példányt adnának a városi könyvtárnak. Gondoltam arra is, hogy értékes kézirat ne csak egyetlen példányban álljon a kutatók rendelkezésére. Sajnos, az egyik esetben olyan hibásan másolták le a kéziratot, hogy a másolat szinte használhatatlan.

Nem érdektelen városunk képe egy-egy kortárs író emlékirataiban.

A szőke Maros

A XVIII. században városunkat keresztül-kasul szelte az akkor még szabályozatlan, rakoncátlan folyó. A holt- és mellékágak ingoványos, mocsaras tájat alakítottak ki. Ekkor járta az a latin mondás: „Arad, Arad luridum nec civitas, nec ovidum” (Kissé szabad fordításban: Arad, Arad sáros Arad sem város – sem falu nem vagy.) A vers folytatása – ugyan-

csak latinul – azt mondja, hogy az akkori város mindenkit csak sanyargat. A betegségekkel, állandó árvízveszedelemmel teli évek az „új vár” (vagyis: a mai) építésével értek véget. A folyó mostani medre – a vár körül – emberkéz munkája. Jobbágyrobottal vájta medret, hogy körül-foghassa az „Orod-félszigetet”. Maradt még egy nagyobbacska mellé-ága a folyónak. Ezt az 1900-as évek elején fedték be. A régi, sokféle gyógyzó víz egyetlen maradványa a holt Maros. (Valaha szintén kiá-gazása volt a folyónak.)

A folyó első megéneklője Perecsényi Nagy László. Az „örjöngve keringő” hullámokról sokszor dalolt számtalan elégiában, azaz a kor nyelvén szólva: alagyáiban. Utána Vörösmarty zengett a Jó borban a folyóról és a partján elterülő ifjú városról. Érdekes Erdélyi János 1843-as útirajza a városról és a „nagy folyó” gazdasági jelentőségéről.

A Maros hasznosítása élénken foglalkoztatta Beszédes Józsefet. Tervet is dolgozott ki erre vonatkozólag.

Az 1844-es nagy árvíz jelentős irodalmi emlékekkel gazdagította helyi hagyományainkat. Ekkor adta ki, a károsultak felsegélyezésére, Császár Ferenc Az aradi vészlapokat. A kor valamennyi neves írója, Vörösmartytól Petőfiig munkatársa a színvonalas emlékkönyvnek.

Szigligeti Liliomfiából mindenki megtanulta a „Most jöttem Arad-rul” kezdetű dalt. Sokáig a költeményt népdalnak tartották. A legújabb kutatások szerint a szerzője: Vitkovics Mihály.

A román népköltészet kutatói számos, a mi vidékünkön keletkezett népdalt jegyeztek fel. A vidám és bánatos dojnák mindegyike a „csalfa” vagy „szelíd” Marosról szól. Eminescu Arad környéki gyűjtésében szá-mos ilyen tárgyú költeményt találunk.

A folyó sajátos irodalmi „kultusza” a ’80-as években kezdődik. A helyi költők szinte kötelességüknek tartják, hogy aradi tárgyú versükbe belevonják a Marost is. Egyik „híresítője folyónknak” Cs. Endes Dániel, hírlapíró, aki minden esztendőben legalább egy cikket írt a „szőke Maros”-ról.

Különösen érdekes, költői lendületű sorokkal tisztelte meg a folyót Molnár György, a neves Shakespeare-színész, aki hosszabb ideig élt városunkban. A múlt századi városképpel együtt említi a Marost Porzó (Ágai Adolf), a neves tárcaíró és az 1899-ben itt járt Szomaházy István.

A régi aradiak a Maros vízének gyógyerőt tulajdonítottak. (A mai strand bejárata fölött ékes hexaméter hirdette ezt.)

A sajtóélet fellendülése kitermelte a csípős időszerűségeket gúnyoló bökverseket. Ennek kedvelt témája a Maros.

Adyék nemzedéke, az egy Juhász Gyula kivételével, aki Arad címmel írt a folyóról, nem foglalkozott ezzel a témával. Meggondolkozató sorokat vetett papírra Aradról és a Marosról a nagy történetíró, N. Iorga. Napjainkban Francisc Munteanu regénye nyomán, Maros-menti városnak nevezik Aradot. Veronica Porumbacu is így nevezi szép útirajzában.

A '30-as években, a város sajátos arculatát keresve, Spectator azt írja Kolozsvárott, az Erdélyi Helikonban megjelent „Arad” c. esszéjében, hogy sehol olyan naplementét nem látott, mint ennek a folyónak a partján. S ugyanitt írt a Maros-parti sétány kialakulásáról és az első sétáló csoportokról.

A rövid ideig városunkban élt Perpessicius, a neves Eminescu-kutató és költő is megverselte a folyót.

A tragikusan elhunyt Kádár Erzsébet a régi Maros-parti hangulatot elevenítette fel egy, a '40-es években megjelent írásában. A táj képéhez hozzátartozó tutajokról és őszi tábortüzekről kevés ilyen hangulatos leírást olvashatunk. A mai költők közül M. Beniuc és Rusalín Mureşanu öntötte versbe a Maros ihlette hangulatot.

A régiek érdekes szokást őriztek. A János-úsztatás az aradi vízimolnárok, révészek, csónakosok népszokása volt. Fentről, a zsiliptől indult a díszes, lampionos csónaksor és a régi nyári színházig haladt. Durrogtak a mozsarak, szólt a rezesbanda és vidám, karneváli kedély derítette a Maros rajongóit.

Az elmúlt napokban új fejezete született a folyó és a város történetének. Az emberi akarat és tudás megfékezte a félelmetes, „szőke” Marost.

Maros vize folyik...

„Maros vize folyik csendesen” mondja az ismert dal. Ez azonban az elmúlt századokban nem volt igaz. Városunk újkori történetének alapját képező ún. „háztörténet” szerint 1738 és 1741 között a Maros minden évben kiöntött és nagy károkat okozott. 1771-ben nyolc napig tartó árvízről tudunk. A város polgárai tutajokat ácsoltak, mert a nagy-piacon a víz „ölnél magasabbra növekedett.” Az ár számos házat romba döntött. Feljegyezték, hogy a legelőről hazatért csorda, a víz miatt, nem ismerte meg az istállót. „Roppant sok marha veszett a vízbe” – írja Lakatos Ottó, városunk klasszikus történetírója. A háztetőre menekült lakosok puskalövésekkel kértek segítséget. A padlásokon az odame menekültek éhen, szomjan sínylődtek. Segítséget azonban, az egy Pécska kivételével, sehonnan sem kaptak. „Az egész város, néhány ház kivételével, víz alatt állott” – olvashatjuk az idézett történetírónál. Az egyik épületben a víz 72 cm magas volt. Az „akasztófa körüli térre” szorultakat dereglyével szállították el. Egy simándi gazdatiszt, aki kíváncsiságból csónakázott a megáradt folyón, majdnem odaveszett. Az áradat a lerombolt hídhoz verte és alig tudott megszabadulni.

A már említett forrásban tréfásan azt írja a krónikás, hogy „veleneciek módjára, a szomszéd szomszédja látogatására csónakon indul.” Följegyezték, hogy valaki egy, a víz sodorta szekrényben – aranyakat talált.

„Álpróféta” is került, aki egy még borzalmasabb áradás eljövetelét hirdette. A történeti adatok szerint, az árvíznek két halottja volt. 1772 júniusában a főtéri „házak falát nyaldosta” az újabb árvíz. A nagy zápor után, mely a vízáradást kísérte, a pincékben térdig ért a víz. 1774 januárjában a város nagy része víz alatt állott. A várost sűrű villámcsapás is pusztította. Ezt jégeső követte, majd pedig „szép nyári nap állott be”.

1777 márciusában újra behatolt a víz a főtéri épületekbe. 1779 decemberében öt napig rettegett a lakosság a véstől, de hamarjában töltést vontak és ez megmentette a várost.

1780 márciusában ugyan megáradt a folyó, de a városba nem nyomult be.

1783-ban a főtérre betört víz elől, a csecsemőket és gyermekeket

csónakon mentették. Ugyanakkor tüzeset is előfordult. Szintén ekkor történt, hogy a megtorlódott jeget ágyúval lőtték. Ugyanebben az évben toronymagasságú jégtorlaszok is voltak. Legtöbbet az ún. „Rácváros” (Drăgășani negyed) szenvedett. Ennél az áradásnál három napig volt víz a városban.

1785 áprilisában öt napig állt víz alatt a város. Néhány hét múlva újra elöntötte a főteret is. Ekkor nyolc napig pusztított az áradat.

Ettől kezdve nyolc évig a folyó csendes volt. 1793 júniusában újra kiöntött. Ezután tízéves szünet következett. 1805-ben egynapos árvíz volt. De utána újra visszatért a víz és egy hónap múlva harmadszor is kiöntött. A följegyzések szerint 1808-ban a huszadik árvíz pusztította Aradot. 1809-ben tíz napig volt minden víz alatt.

1815-ben hétévi „pihenés” után borzalmas erővel pusztított a Maros, 1820-ban és '25-ben szintén sújtotta a sokat szenvedett várost.

1828-ig újra „nyugalmi időszak” következett. Ekkor a jeges áradat az utcákon megfagyott.

A legborzalmasabb az 1844 februári árvíz volt. Ennek leírását Sárosi Gyula, a költő, közölte a kor lapjaiban. Az eddigiekből kitűnik, hogy 1738-1850 között 32 árvíz pusztított városunkban. Ahogy Lakatos Ottó mondja, minden 42 hónapra jutott egy-egy árvíz.

Igaz hát, a Maros vize csak a dalban „csöndes”.

Köszálás a Maros mentén

Drága, öreg Maros... Most is olyan lassan, méltósággal telve hömpölyögsz, mint mikor nagyon fiatalok voltunk és minden álmunk Te voltál... Kacagó nyáiban horgásztunk (most már elárulhatom, halászszege nélkül!) a Gloria pálya mögött, a régi „fekete híd” romjai között. És csónakáztunk, „molnárcsónak”-kal a cukorgyár tájékán. „Maros-part, Kis-Amerika, Szerelem-sziget” – ilyen „helynevek” járták arrafelé. Kikötöttünk a „csalagovics”-nál és beh sokszor jártunk az „első szigeten”... A Hármassziget még vadregényes volt...

De jártunk fenn a zsilipnél és úsztunk „nagykört”. És a régi strand, a kopott, fabódés Neptun... Tükörfürdőjében mókáztunk és az uszodában megcsodáltuk a mindennapos „műugrókat”. A tornaszereknél más „bajnokok” produkálták magukat. S egy-egy szerény „kelep”-pel mi is „beszálltunk”... A pingpongozók, a römizők, a sakkozók, a „legbarnább” címéért versengők... Jellegzetes, régi napfürdőzők, hóbortos rajongói a „szőke” Marosnak... Nagy toli-zsaru-játékok a túlsó oldalon és vidám sütkérezés a „marton”. A csónakházak kacagó népe, a nagy regattaversenyek, színes zászlók, hangtölcsér, fesztűző izmok és sok-sok mulatságos történet. A vízen épített csónakház, a tetején a kis vendéglővel, viták a cédrusból készült hajótest nagyszerűségéről, szkiffek, dublók, szandolinok.

És ősszel a messze földről lecsorgó tutajosok. Pásztortüzek a vízparton, almahegyek és bús, régi dalok. (Kádár Erzsébet örököltette meg ezt művészien A tragikus város c. írásában.)

Aztán napjainkban eltűnt a régi strand és a víziélet átköltözött a másik oldalra, a modern, nagyvonalú strandra. Ideát csak az emlékek maradtak... A bejárat fölött, mondják, valaha verses fölirat volt a Maros gyógyerejéről... A régiek ezt szentül hitték! Régi képeket látunk: bohókás fürdőruhák, főkötők, sapkák, fűzős szandálók... Öreg, nagybajuszú tornatanárunk „Pelle” nevű hajójával, ahogy régi élményeit meséli... „Látás”-ból mindenki ismeri a másikat. A strand: nagy, vidám család...

Még láttuk a nagy kotróhengereket a parton és 1936-ban, a kísérletező, kis motoroshajót. Uszályt vontatott és naponta lestük, hogy dohog ár ellenében. A nagy úszóversenyek, amikor a parton kísértük a versenyzőket... A „vízbiciklit” bemutató feltaláló és képzeletünket megmozgató invenciója... Motorcsónakázás és a büszke vitorlások. Fogadások, tréfák, örök nyár és – oh, úgy hittük – örök ifjúság... A régi várhidat is szerettük. Alacsony vízálláskor a lábáig is elmerészkedtünk. És áldozunk egy pillanatot a ravasz, veszélyes folyó áldozatainak is...

A hosszú telek, amikor korán sötétedett és hógolyóztunk a parton. A töltésről szánkóztunk lefelé, az öreg parkőr nagy szomorúságára. Csillog a hó a park fáin és sietünk a korcsolyapályára. A „kioszk” a melegedő, és vidám zene szól. A vakmerők az öreg folyón is „csúszkál”-nak vagy korcsolyával, vagy csak „úgy”... És megjelenik, nagy

ámulatunkra, egy új sporteszköz, a sí... (Sokáig áll a vita: ízni vagy síelni! Mindenki érvel, vitázik...)

A havat az utcákról teherautókon, a Maros jegére hordatja a város. Másutt meg a kanálisba szórják – és vizet eresztenek rá... Felöntik a líceumkertet és a diások, itt hódolhatnak Halifaxnak! Öreg tornatanárunk szavait halljuk, aki itt is „első” volt...

Majd első a kacagó tavasz és kószálásainkban elmerészkedünk a Halászsárdáig. A folyóról ki hinné, hogy valójában mennyire veszélyes... Örvények rémmeséi, végzetes gödrök és mennyi rémséges szöbeszéd.

Spectatornál (csodaszép „Arad” c. könyvecskéjében) olvastam, hogy is kezdődött jó hatvan évvel ezelőtt a Maros-parti sétálás. És nem volna teljes a képünk, ha az ingyenfürdőről nem szólnánk. Okos, ügyes ötlet volt!

És a Gloria pálya környéke, ahol labdáztunk, ma új, szép városnegyed. A Maros-parton parkok, rendezett sétány, a nyári színház és a nagyszerű gyermekjátékszótér.

A teljességhez, a téli befagyott Maroshoz hozzátartozik egy régi „nevezetesség”, Csutina mester, aki télen fürdött. Láttuk beugrani a lékbe, vagy az úszó jégtáblák közt lubickolni és a strandon, a hóban hemperegni. Különc aradi volt a „mester-apostol” és amikor a lippai Csák Máté „párbajra” hívta, tornatanárunk biztatására, ezt válaszolta: „Kolumbusz egy volt, Csutina egy van!”

A szőke Maros pedig folyik tovább.

A régi színház

Mindenki ismeri a volt Herbák mozit. (Régi nevén az Urániát.) A szép empire stílusú épület városunk egyik műemléke. A középső bejárat fölött emléktábla hirdeti, hogy itt működött a színház és itt léptek fel a kiváló társulatok, mint Pascalyé és Milloé, Treumané. És itt játszott Déryné Széppataki Róza.

Városunk színházi múltját vizsgálva azt látjuk a forrásokból, hogy 1759-től 1777-ig latin nyelvű iskolai előadásokat rendeztek. Később a mai Filimon Sârbu téren tartottak előadásokat, hevenyészett helyiségben. 1794-ben a régi Milics-házban, az Ilarie Chendi utcában működik alkalmi színház.

Hirsch Jakab, aradi polgár 1812-ben kapott engedélyt színházépítésre. Sârbut Iosif mélyreható kutatásai szerint 1817-ben már állt a kőszínház, az akkori Színház utcában. A korabeli leírások szerint a barokkdíszítésű, az olasz rangszínházakra emlékeztető épület, illetve nézőtér 300-350 férőhelyes volt. 1818-tól nyomon követhetjük a helyi román színjátszást is.

Déryné naplójában néhány érdekes aradi adalékot találunk az 1820-as évek aradi előadásairól, illetve a nagy művésznő élményeiről.

Fényes lapja az épület történetének az 1848-as év. Az ezt követő időszakból, különösen a nagy színpártoló, Csernovics Péter tevékenységéről, számos emlékünknél maradt fenn.

A múlt század ötvenes éveiben jegyezték fel, hogy – patriarchálisan – a színházat a nézők fűtötték, a közepén elhelyezett vaskályhával. Azt is följegyezték, hogy néha zörögtek a kályhaajtóval, hogy a kedvenc színész észrevegye tisztelőjét... Azt is tudjuk, hogy a nemesek, az első sorokban, dohányozhattak.

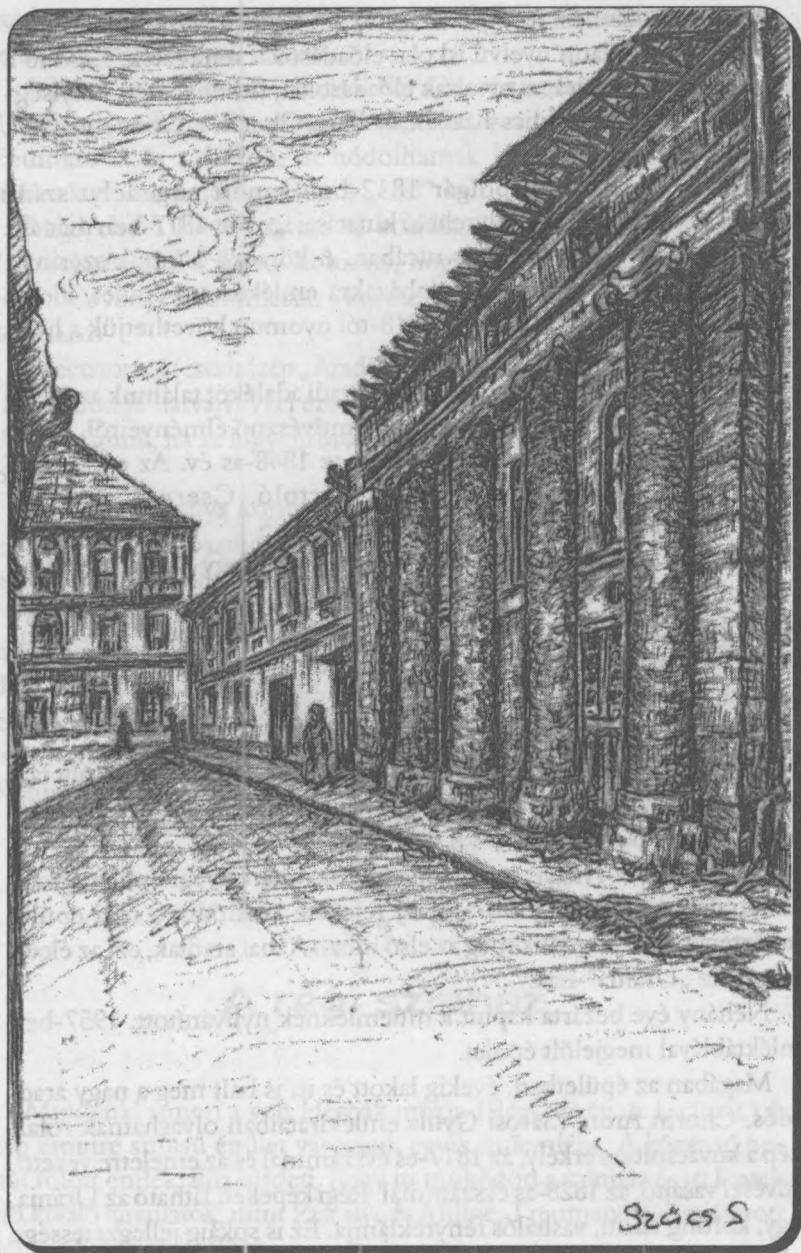
Az állandó társulatok operaelőadásokat is tartottak.

Ugyancsak szép fejezete a régi színház történetének a Pascaly társulat vendéjátéka. Ennek a tagja volt M. Eminescu. Matei Millo társulata is nagy sikert aratott aradi vendégszereplésekor.

Az új színház (vagyis a mai) megnyitása után a régi épület sokáig díszletraktárul szolgált. 1907-től új fejezete kezdődik a régi épület élettörténetének. Itt nyílik meg az első mozi. A mai aradiak, ezt az életét ismerik az „Uránia”-nak.

Néhány éve bezárta kapuit a műemléknek nyilvánított, 1957-ben emléktáblával megjelölt épület.

Magában az épületben, évekig lakott és itt is halt meg a nagy aradi tudós, Chorin Áron. (Sárosi Gyula emlékirataiban olvashatnak róla.) Szép a kovácsoltvas erkély, az 1817-es évszámmal és az emeletre vezető, művészi vasajtó, az 1828-as évszámmal. Régi képeken látható az Uránia, nagy, korong alakú, vashálós fényreklámja. Ez is sokáig jellegzetessége volt az épületnek.

A kiserdő vagy városliget

A régi Arad egyik látványossága a „kiserdő”, vagy későbbi, közkeletűbb nevén, a városliget volt.

A Honművész 1833-as évfolyamában „Aradi erdőcske vagy Kis-Buzsák” címmel két szerző is foglalkozik váracsunk népszerű szórakozóhelyével. A két szerző, Imrey (bizonyára álnév) és Dankó János, ezt írják a ligetről:

„Kisbuzsák tehát azon kedvenc, az észak s a nyugati város szélén előtűnő, holt Marosnak vízárkával félholdformán bekerített kis erdő, mely a várostól kibéreltetvén, közmulató helyül felajáltaték kétrendbeli összeállott részvényesek által; egyike ezeknek a lövészi társaság, mely egy, elég tágas, néha táncmulatságul is szolgáló lövészházzal, s ehhez kíváncsiakkal felkészülve... úzi lövészi szenvedélyeit; másik társaság fürdőház- és táncterem építéseikre fordíta részvényeit. Amaz tizenkét szobával, erős műszerekből készítve ily felülírással: „A közjónak szánva 1831», áll keletre; ez mindkét felől oszlopos eresszel, egyik felől ablakokkal is sűrűen felkészülve északra; a lövőház pedig délnyugat közt. – A középpontról, hol meg annyi csinosított padok kínálják nyugalommal a megjelenő vendégeket, elágaznak minden részre a szélesebb, keskenyebb, társaságot befogadó, s bizodalmas pár jó barátoknak sétálásul ajánlkozó útszák (így!) – úgy elegendő asztal az étel-ital és frissítő szerek elfogadhatásaira.”

A liget akkori közönségéről ezeket olvashatjuk: „Ez azon vonzó erejű hely, hova enyelgéseik folytatása végett a vidor kedvűek, felderítés végett a komolyak, maga párja felkeresése okáért a szerelmes, mások talán csak unalom-távoztatás végett vásár- s ünnepnapokon számosan megjelennek.” Majd a kor szenvedő, romantikus nyelvezetével írott cikkből megtudjuk, hogy a lövölde közönsége mellett vannak olyanok is, akik a „hengergő tekejátékot” (a kuglit!) kedvelik. Mások: „Sétálgatva, a sok névmetszéssel tele fáknak, melyeken talán saját jezyzéseiket is feltalálták, mint gyermekkori zavartalan boldogságuk annyi tanujinak (így!) szemlélésével felejtik el gondjaikat”.

A látogatók egy másik csoportjáról ezeket olvashatjuk: „Ezektől elválnak mindazok, kik gyengéd érzelmeiknek áldozva, a muzsika lágy

behatásától ihletett, szépnem társaságában keresik s találják gyönyörűségüket, az erdőcske közepén feltalálván azt”. Imrey cikkéből megtudjuk, hogy a látogató közönség társalgási módja demokratikus.

A városliget valójában a Csálai erdő egyik legszebb nyúlványa. (Csak néhány éve, hogy a vassal megpántolt, ősrégi fákat kivágták.) Évtizedekig, az 1830-as években alapított lövészegylet gondozta.

A régi, híres sportegylet székháza és lövöldje a mai Dobrogeanu Gherea utca végéber volt. Ennek közelében volt az ún. Városligeti kioszk és zenepavilon. A ligetbe, az utca felől, szép kőkapun lehetett belépni. Előtte két kőoroszlán díszelgett, nagy öröme a gyermekeknek, akik gyakran meglovagolták a „fenevadakat”.

A mai uszoda mögötti részen voltak időnként a mutatványos bódék és egy kőből épült házikóban a körhinta. (A hajtószerkezetét a pincéből igazgatták.)

A liget volt az egyik színtere a régi majálisoknak, népünnepélyeknek.

A tó felőli részbe kőkapun lehetett belépni. A „csónakázó tó” mellett szép kőépület állt, a korcsolyázó egylet helyisége. A tavon még „vascsónak” is működött és sok másfajta csónak, szandolin. Télen, ahogy a lapok nevezték, „Halifax hívei”, a korcsolyázók szórakoztak a befagyott tavon.

A csónak- vagy korcsolyapavilon mögött, később tenispályákat létesítettek. Egy időben – erről is sokat írtak a korabeli lapok – gyógyhelyé akarták „kiképezni” a ligetet – és ásványvizes-bódét állítottak fel. A tenispályák létesítése előtt, a népünnepélyeken, itt volt a karika- és bicskadobás. Persze, nem hiányzott a lepényevés és a zsákbaftás sem.

A tó a vizét a Marosból, más vélemények szerint, egy külön forrásból is kapja.

A helyi munkásmozgalom sok dicső emléke fűződik a ligethez. A múlt században, de a két világháború közötti időszakban is, gyakran volt itt „sztrájkanya”. A ’20-as évektől, a lövészegylet épületében, vegy-kísérleti állomás működött. Tragikus emléke a kiserdőnek az 1944-es szörnyű bombázás. A felszabadulás után épült itt városunk egyik jelentős sportlétesítménye, az uszoda.

Napjainkban a városliget, szépen gondozott sétányaival és virágágyásaival, új virágkorát éli.

A víztorony

A városunk szépségeit csodáló sétáló szeme bizonyára megakad a víztornyon. (A tájékozatlan turista még várbástyának nézi.) „Testes” alakja hozzátartozik a városképhez. (És mint „helymegjelölő” is naponta használatos.) Valami komolyság árad az épületből... Az aradi vízvezeték-rendszer lényeges tartozéka volt. 1896-ban épült. (Az építkezés befejezésekor, a kis téren bankettet rendeztek...) A külső kiképzés tervét Ybl Miklós, a nagy építőművész irodája készítette. Gyakorlatilag a közlekedőedények elve alapján működött. Belsejében értékes gépek és hatalmas tartály volt elhelyezve. Működése – több megszakítással – évtizedekig tartott. A közhiedelem szerint az akkor legmagasabb épületekbe, a „háromemeletesek”-be nyomta föl a vizet. Valójában, az egész vezetéki rendszer működését szabályozta. Később elvesztette fontosságát és csak időnként „segített” a vízműveknek. Ilyenkor zúgás hallatszott belsejéből.

Bohókás eset volt, amikor 1925-ben a teteje kigyulladt. Lévén közel a tűzország, természetesen azonnal eloltották. (Magam is láttam, amint a gimnazisták is segédkeztek a csövek cipelésében.)

Most egy jó éve körülállványozták. A „vasállások”-ról „megfúrták” az öreg tornyot és vaskapsokkal megerősítették. Így hát élete, további évtizedekre, biztosítva van.

Oldalánál, a kis parkosított tér, valaha a piacra jövő szekerek megállóhelye volt. (Egyik ismert költőnk, aradi lakos korában, itt „beszélgetett” költői különcségből, a „pacik”-kal...) Néhány házzal odébb (a kápolna felé) lakott neves költőnk, Horváth Imre. Önéletrajzában elragadtatással ír a kis „kamará”-járól és a Russu Șirianu utcai lakásáról. És ugyancsak a toronyhoz vezető utcarészben lakott a neves Eminescu-kutató és a román verstan avatott tollú monográfusa, Gáldi László. (Aradon jelent meg első műfordítás-kötete és a Szomjútság balladája c. verses-kötete).

Magának a Csajkovszkij utcának is sok híres régi lakóját tartja számon a helytörténet. Itt halt meg Jankai-Csizmadia József, aki az „ország kortese” névvel az első szocialista költőink egyike volt. Verssel üdvözölte 1885-ben a városunkat fölkereső francia küldöttséget. A népes író-,

tudós-, művész-csoportot Lesseps Ferdinánd, a Sziwezi-csatorna építője és François Coppée, a „szegények költője” vezette.

Az utca híres lakója volt Jancsó Benedek, a neves történettudós és irodalomtörténész, városunk többkötetes monográfiájának szerkesztője is. A közeli Rosa Luxemburg utcát, 1808-tól Lujza utcának nevezték. Ekkor járt városunkban Napóleon későbbi felesége, Mária Lujza. Sokan emlékeznek még arra, amikor a Gojdu utcában, a mértékhitelítő előtt, a hosszú kádárkocsik álltak, rajtuk a sok kisebb-nagyobb hordó.

És errefelé vezetett egy érdekes, az 1920-as években meghonosodott népszokás útja. Ekét vezettek végig az utcákon, mögöttük vidám fiatalember, akik „elszántották” az ősztendőt. (Az ekevas csörömpölése mindenkit kicsalt a házból. Mi, gyerekek is ámulva néztük...)

És hová tűntek a városnegyed jellegzetes lakói? Az idő elnyelte őket, és csak emlékü él a kis szobákban, ahol a hajdani fiatalok, a mai öregek, elillant évek történéseit mesélik a hosszú téli estéker, amikor kinn csikorg a hó a hazatérő lába alatt és fenn, nagyon magasan szikráznak a csillagok...

„A torony alatt”

„A torony alatt” – hányszor olvashattuk régi újságcikkekben, ha a régi városvezetésről, városvezetőkről volt szó. Sajátosan helyi kifejezés – kissé ironikus éllel – valóban nem annyira a városházát, mint inkább a város élén állókat jelentette. Később azonban magát az épületet jelölték így.

A közelmúlt napokban érdekes „eseményt” láthattak a néptanács mellett elhaladók. Az Egészségügyi Iskola (régiesen a pénzügyigazgatóság) felől újra megnyitották az 1931-ben befalazott oldalkaput. Akkor azzal az indoklással falazták be, hogy a kaputérből több hivatal-szobát alakítsanak ki. A régi aradiak különösen jól emlékeznek erre a kapura, mert 1921-ig ez volt a városi rendőrség irodáiba vezető kapu.

Irodalomtörténeti érdekessége ennek az épületszárnynak, hogy 1920-ban Veres Péter, a nemrég elhunyt szépirodalmi író itt volt bezárva az alagsori „Koter”-ben (kézifogda), ahogy erről a Számadás c. önéletrajzi művében megemlékezett.

Maga az épület 1874 és 1876 között épült. Tervezője a nagy építőművész, Lechner Ödön. Az eredeti tervet azonban – mert a városvezetés módosításokat kívánt, amelyeket az építész csak újabb összegekért volt hajlandó elkészíteni – sokban megváltoztatták. A terv átdolgozója aradi építész, Pekár Ferenc volt. (Lechner elkeseredésében soha többet nem jött Aradra.)

Hosszas vita előzte meg azt is, hogy az épület a főúttal egyvonalban, vagy beljebb épüljön-e. Ma látjuk, hogy helyes volt azoknak az álláspontja, akik előtérrel képzelték el. Egyébként a terület, ahova építették, az úgynevezett Sóház tér, az 1830-as években mocsaras, ingoványos része volt a városnak. Gyakran olvashatjuk régi feljegyzésekben, hogy ezen a területen vadkacsákra vadásztak.

Sârbuț Iosif kutatásaiból tudjuk, hogy 1844-től foglalkoztak az új városháza tervével és a mai színház helyét találták legalkalmasabbnak. 1855-ben és 1862-ben újra felvetődik az építkezési terv.

A hivatalosan 1877. január 10-től működő városháza központja városunk újabb kori történetének. Számos munkásmozgalmi esemény színhelye is. Irodalomtörténeti nevezetessége pedig az, hogy itt tartotta jó ideig irodalmi zsűrijait a Kölcsey Egyesület. Előadói közül emlékezetes a nagy regényíró, Jókai Mór, aki 1890-ben tartott előadást a nagyteremben. Ugyanitt tartották a Nyugat matinéját is 1909-ben. Ennek a fő előadója Móricz Zsigmond.

Valóságos anekdota-kör virágzott a városháza tanácsterme és kisterme körül. Noel (igazi nevén dr. Karácsonyi Aladár) egész kötetre való adta ki. Könyve értékes adalék a városunk régmúltjának.

Az idősebb nemzedék még emlékszik arra, hogy a toronyban tűzjelző állomás működött. Éjszaka lámpással, nappal zászlóval jelezték a tűz irányát. És ugyancsak Sârbuț kutatásaiból tudjuk, hogy a régi (Avram Iancu téri) városházáról áthozott tűzjelző harangot is használták.

Az udvarban sokáig pávacsálád élt. A tornyon csak három fele volt óra. A negyedik órát magánember csináltatta és sokáig olvasható volt a számlapon a Gizella név.

Van valami méltósággal teli ezen a régi, szép aradi épületen. Olyan megnyugtató a szemünknek, amikor végignézzük az ablaksorokon. A harmóniát érezzük, és mintha valami bölcsesség áradna belőle.

Régi terek

Mindenki ismeri a Filimon Sîrbu teret, ha egyebet nem is tud róla, annyit azonban igen, hogy itt a piac. Járjuk végig a régi házakat. Az egyes számú házon, a háromemeletes Winkler-házon, emléktábla. Városunk egyik jelentős munkásmozgalmi emlékhelye ez az épület. Itt alakult meg az Általános Munkásegylet aradi fiókjá. A mellette lévő házban – emlékeznek még – a kisposta működött. S utána... Erről a házról, ahol majd húsz évig laktam, talán majd máskor... A kétemeletes, az ún. Kálmán-ház, már bevonult, Szántó György révén, az irodalomtörténetbe. (A Fekete éveimben ki-ki elolvashatja!) Itt szerkesztette Gyurka, a hazai avantgarde jelentős orgánumát, a Periszkópot. És itt születtek az író nagy, jelentős regényei. A zöldszínnű házban lakott, az 1910-es években, a helikopter aradi feltalálója, Asbóth Oszkár. (Lehet, hogy az alapvető képlet is itt született...) A sarokházban (ahol a hentes üzlet van) hajdanában jelentős szerkesztőség volt: Ion Russu Şirianu „Tribuna poporului” című lapjáé. A nemrégiben ünnepelt lap jelentős tényezője volt városunk művelődésének. Mellette pedig Franyó Zoltán lakott. A Geniusznak ugyan másutt volt a szerkesztősége, de itt, az emeleti lakásban születtek az értékesebbnél értékesebb számok. És az éjszaka csendjében itt sokasodtak a napjainkig sorjázó műfordítások. (És – engedjék meg ennyi érzelmesség – Galambos néni kocsmája a földszinten... Krúdy tolla kellene ennek az újraidézéséhez...) És még egy-két ház ezen a soron, ahol a gyermekévek nagyszerű délutánjai teltek... (Emlékszel-e, Sanyi?) Hogy a tér egyik legjelentősebb házáról meg ne feledkezzünk: az Opre-féle gyógyfürdőről. Irodalomtörténeti nevezetessége: Rákosi Viktor, aki Sipilusz néven ismert humorista volt, itt kúraltatta a köszvényét...

De a téren, ha az emlékezet egy pillanatra eltörli az apró boltokat,

régi díszelgések és nagyzerű labdázások íze érzik újra. Megyünk keresztül téli reggelen és őszi ködben... Keresünk virágot, és elfelejtett aradiakkal sétálgatunk... S ha eluntuk mindezt, a még régebbi emlékeket is kereshetjük: Rassztik Pista, furkósbotjával, behemót természetével, ott járkal az árusok között...

És átugorhatunk a Meresiev térre. Itt aztán, körbejárva, csak úgy hemzsegnek az emlékek... Az 1-es számú házban lakott Méray-Horváth Károly, a fantasztikus regényírók elseje... Párbajban ellőtték a jobbját, és a maga konstruálta műkézzel írt... Vagy itt volt Kövesdi Náci bácsi, a híres irodalomtanár háza. Nem beszélve, hogy egyik látványos „népszórakozás” volt, amikor vasárnaponként, a galambpiac látogatói közül, egyesek pénzezték...

És lakott a téren Burián János, szótáríró tudós és a mellette levő házban (Vârful cu Dor 4. sz.) volt Al. I. Stamatiad színvonalas irodalmi lapjának, a Salonul literarnak a szerkesztősége.

Nem tudom, hogy valaki megírta-e a galambpiac történetét? Bizonyára nem. De legalább örökötsünk meg ennyit, hogy itt a régi „gyümölcs téren” van az a piac, ahol jobbra csak férfiakat látunk.

És felfelé kanyarodunk az Eminescu utcán, kereshetjük Bálint Gyulának, az „egyiptomi király udvari festőjének” a lebontott műtermét, vagy a régi-régi orvos emlékét, aki muzsikált, s ha beteg jött, végig kellett várnia a zenedarabot...

A „Vadember”-ben, ugye, mindnyájan jártunk? Hogy ráismerjenek, elárulom, hogy ez a mostani Ciocârlia. A régi sörkedvelők Lido-nak is emlegetik. S két házzal arrébb, ne feledjük el a Krispin termet. (Most a sportolóké.) A régi Arad zenei életének egyik nagy fejezete ez a terem. A régi patika... Alapítója, csodálatos módon, még Franciaországba is exportálta a „Földes-féle Margit krém”-et.

Menjünk vissza a térre, a Március 6 utcán. Nyoma sincs a papírkereskedésnek, ahol a füzeteket és a tankönyveket vettük... Ahogy senki se tudja már, hogy milyen is volt az utca hajdani hangulata... A leánybennlakás vidám tanulói biztos hírét sem hallották, hogy szemfedőgyár volt mai szállásuk... És az 1932-es év árvízideges hangulata ebben az utcában... Az öreg költő-lapszerkesztő, a garasos lapjával, tésztarecepteket, háztartási tanácsokat író, ex-színésznő feleségével, érzelmes regényeivel és évtizedekig megjelenő naptáraival.

Az elillant évek emléktömegének nagy hányada itt maradt meg e házak között és a lehúzott redőnyök mögött talán Szindbád egyik regényhőse álmodik...

Régmúlt napok krónikájából

Az idősebb aradiak bizonyára emlékeznek még a gólyalábon lépegető reklámmemberekre. Tarka anyagból készült, lenge nadrágjuk takarta el a falábat. A hátukon, mellükön reklámtábla lógott. Az utca apró gyerekei kacagva kísérték a kitűnően egyensúlyozó „hórihorgas” embereket.

Hát még egy – egy labdarúgó csapat elindulása a másik kerületbe, mérkőzésre. Mezbe öltözve, csukával felkapaszkodtak mindahányan egy bérkocsira. A kocsis mellett ülő játékos ölében volt a labda. Így, lépésben mentek a pályára. Ha az egyesületnek több pénze volt, két konflikt bérletet és úgy baktattak szerencsekíváncsoktól kísérve az ellenfél oroszlánbarlangjába. Ha a meccs közeli pályán volt, gyalog bandukoltak odáig, persze sportöltözetben.

És a „majomszigetre” ki emlékszik? A mostani Aradul áruház kirakata előtt, de már a saroktól kezdve több sorban ácsorogtak szépreményű ifjak az esti korzó idejében. (Igazából a táncteremek közepén ácsorgókat nevezték talán először a „majomsziget” lakóinak.)

A kóter is mennyire elfelejtődött... Ha a városban valahol holt-részeg atyafit találtak, emberhosszúságú fonott kosárba huppantották és tolókoscin elfuvarozták a régi tűzoltólaktanya udvarán volt rácsos fészkerbe, a kóterbe, ahol a beszeszelt egyén kijózanodhatott.

És amikor a híres kötél-táncos, Schtroschneider „professzor” produkálta magát. A színház mögött volt kifeszítve a drótkötél, és a művész azon vacsorázott, kerékpározott és egybeket művelt. Vagy a légtornászok a Mihai Viteazul téren. Egyikük „bohócos” mozdulatokkal végezte a mutatványokat.

És hány házaló énekes, hegedűs járta a várost? Ősszel feltűntek a gesztenyesütők, zömök dobkályháikon sütötték a gesztenyét...

Hát még a báli időszak szórakozásai... Az álarcosbálba indulók jelmezesen jelentek meg az utcán. Ezt azonban, mert „gyanús egyének” rosszra használták fel – eltiltották. Ne feledjük, hogy akkortájt a rádió még kezdetleges volt és a televízióról csak egy-egy tudós álmodozott. A fiatal emberek egyik nagy szórakozása az volt, hogy kerékpárt béreltek és kikarikáztak Őthalomig. Esetleg megnézték a Maroson folyó csónakkísérletet. Egy mérnök-feltaláló betoncsónakkal kísérletezett. A víziakalmatosság – első alkalommal – elsüllyedt... S megbámultuk a mechanikus inast, aki cégét reklámozva elől nagy, hátul kicsi kerekű biciklivel száguldozott. Amit most mindenki kedvére gyakorolhat a ligeti tapon, a vízkerékpár, jó 50 éve nagy újdonság volt. Feltalálója közönséges kerékpárra szerelt lapátokat és a parttól csáklyával taszította el magát. Lapátos kerekai voltak és meglehetősen gyorsan haladt.

Mekkora esemény volt a Siegfried-sisak bemutatása a színházban. Azt mondják, hogy a feltaláló a színpadon láthatatlanná vált. (Sajnos, nem láttam, de a feltalálót később megkérdeztem, hogyan csinálta. „Tükrökkel” – felelte.

Mennyi kedves emlék, régmúlt napok krónikáiból.

Kalandozás az óvárosban

Városunk legrégebbi része a Drăgășani negyed és környéke. A régiek Ráczvárosnak, a középkorban Sarkadnak nevezték. Valóban, ha a térképet megnézzük: emberi sarokhoz hasonló. Ez volt – elég kicsi területre összezsúfolva – a régi Arad, az óváros. Itt állt az óvár. A neve ugyan „vár”, de ne képzeljünk kőrengeteget, bástyákat stb. Szerény palánk volt, vagyis gerendákból és földhányásokból álló erődítés. A környék erdei azért pusztultak ki, mert a várak fenntartásához rengeteg fára volt szükség. Kőből csak a „felvár” vagy „fellegvár” volt. Ez a volt gázgyár helyén lehetett. Valaki fölvetethetné a kérdést, hogy jó, de miért nem találnak kőemlékeket stb. Az óvárban jobbra vályogházak lehettek. A követ messziről kellett idehordani. Ezért, amikor az óvárat lebontják, a kő-

anyagot felhasználják a házak építésére. Az óvár utolsó épületeit 1848-ban felrobbantották. Minduntalan felröppen egy-egy régi pince, feltárásakor, hogy „onnan alagút vezet a mai várba” Ez, mondanunk sem kell: a rajongó emberi képzelőerő szüleménye. Ha volt is az óvárnak rejtekútja vagy alagútja, azt az ostromok idején betömték, és olyan megoldás, hogy több kilométer legyen – képtelenség.

Hogy a régi várak kőanyagát magánépítkezésre használták, erre számtalan példánk van. Így Márki Sándor feljegyezte a Csála váráról szóló közleményében, hogy a „törökvár” anyagát, az 1850–60-as években Pernyáva városrészben felhasználták.

Levéltári kutatások alapján elég élénk képet rajzolhatunk az óvárosiak mindennapi életéről. A hölgyek akkor is szerették a divatos holmit. Olvashatunk selyem és egyéb nemes kelmékről. Az óváros főutcájának, a régi nevén „Nagyhíd” utcának (Tribunul Dobra) kereskedői mindent megszereztek, hogy a hölgyközönség igényeit kielégíthessék. Egy-egy nagyszabású lakoma, azaz társasvacsora a Három Koronában jókora összegbe került. Jóféle vendéglő volt az Aranybárány is. Pontos jegyzéke maradt fenn, hogy a városi tanácsosok torkán hány pint jó bor csúszott le. A várparancsnok kényelmes, kétszárnyú ajtós szobáiról, lakásáról is képet alkothatunk a korabeli feljegyzések alapján. A sár és a sötétség ellen sokat panaszkodtak a lakosok. És nem egy panaszt olvashatunk a drágaságról. Sajnos, a ragályos betegségek, járványok félelmetes pusztulást okoztak. Minduntalan olvashatunk a „gugás döghalál”, vagyis a pestis és a kolera borzalmairól. Az óváros életének, hétköznapijainak feltárása még közelebb hozza hozzánk az elmúlt századok bűját, örömet, küzdelmeit és alkotásait.

Amiben Arad megelőzte az egész világot

1835. augusztus 27-én hatalmas tűz támadt Bujanovics főtéri kereskedő házában. Az oltásból hazatérő polgárok, tizenhárman, elhatározták, hogy tűzoltó egyesületet alakítanak. Ritt József kalaposmester vezetésével szervezték meg a világon első önkéntes tűzoltó egyesületet. (Azt, hogy első, az utóbbi évek kutatásai állapították meg.) Ha arra gondolunk, hogy a lakóházak nagy része földszintes nád- vagy szalmatetős, esetleg zsindelyes volt, nem csodálkozhatunk a gyakori tűzeseteken. Az új „testület” – ahogy magukat nevezték – szorgos gyakorlatozás után, már a következő évben egy pernyávei tűzhöz közösen vonult ki.

1836-ban valóban a legnagyobb szükség volt a tűzoltókra, mert fenyegető cédulákat találtak mindenütt a városban. A rejtélyes cédulák gyűjtogatással ijesztgették a lakosságot. Az önkéntes tűzoltók közé bekerülni – kitüntetésszámba ment. Később, a felszerelés gyarapítására, igen népszerű tűzoltó bálakat rendeztek. Egy fontos közege volt az egyesületnek a „bemondó”, aki a gyakorlatok idejét, helyét közölte a tagsággal. Korhely, mihaszna embert nem vettek fel. Ünnepeélyeken a tűzoltók teljesítettek díszszolgálatot, álltak őrséget, vontak kordont. Gyakorlataik sokszor nyilvánosak voltak, hogy a közönség ismerje meg lelkes, önzetlen és bizony veszélyes munkájukat. A színházi előadások mindegyikén jelen volt a tűzoltó. (Fenn a kakasülön állt, sisakkal, kötéllel, csákánnyal.)

A laktanyában – amelyet százegynéhány év után hagytak el a tűzoltók – az istállók ajtaját nyitva hagyták. A riadójelre a városi tűzoltóság idomított lovai párosan a szerkocsik elé trappoltak, csak be kellett fogni őket. Egy-egy nagygyakorlat hihetetlenül látványos volt. A nagy gőzfecskendőt megcsodálta mindenki. Alul látszott, hogy kazánjában tűz ég és gőzerővel pumpálja a vizet. A „Niagara-fecskendő” szinte ember szélességű víz sugara is különlegesen hatott. Az első kocsin a kürtös és a parancsnok is rajta volt. (Most is úgy előttem van a két aranysisakos, régi-régi tűzoltótiszt-parancsnok, illetve -főparancsnok...)

1925-ben a városháza előtti téren volt nagyszabású tűzoltó-bemu-

tató. Mentőponyvát feszítettek ki és valaki több emelet magasságból beleugrott. És a zsákszerű mentőponyvák... Ahogy lecsúsztak rajta a tűzoltók. Találgattuk a beosztásukat: mászó, csővezető stb. És amikor tűzoltók napján nagy ünnepséget rendeztek... Értékes, érdekes színfoltja mindez városunk közel- és régmúltjának.

A Kultúrpalota

Városunk egyik építészeti remeke, egyik büszkesége: a Kultúrpalota. Létrejöttét közel egy évtizedes vita előzte meg. Hova építsék? – erről vitáztak, több mint hatvan évvel ezelőtt. Pontosan 1904-ben vetődött fel a közművelődési palota építésének szükségessége. Először a Crișan utca torkolatával egyvonalba tervezték, majd a Vörös ökör közelébe. A legegyszerűsebb megoldás a park volt, ahol aztán 1913-ban fel is épült. Tervezője, Szántay Lajos, amikor e sorok írója megkérdezte, hogy miért keveredik annyiféle stílus az épületben, azt mondotta, hogy „így” rendelték az építetők, mert úgymond, Aradon „tisztá” stílusú épület amúgy sincs, és erről tanulják majd az iskolások a különböző stílusokat...

Valóban ez a „stíluskeverés” a kor divatja is volt. A görögoszlopos bejárat fölött a különös formájú kupola és oldalt a reneszánszra emlékeztető szárnyak, a park felől pedig a Hunyadi-kastély stílusát utánozó rész. Az összhatásban van valami megnyugtató, valami impozáns. És ezt érezzük az előcsarnokban, a gazdag márványozású folyósokon és a nagyteremben is. A nagyterem... Enescu, Bartók és annyi száz hazai és külföldi muzsikusként szült innen az aradi közönséghez. És alig van a jelenkor hazai irodalmában olyasvalaki Sadoveanutól Nagy Istvánig, aki ne olvasott volna fel ebben a teremben.

A filharmónia: egyike a palotában működő három kultúr-intézménynek. A múzeum: régészeti, történelmi, néprajzi és művészettörténeti részlegével egyik kincsestára városunk közművelődésének. (A múzeum alapítása után néhány évtizedig a színházépületben működött.) Szinte külön könyv kellene ahhoz, hogy az itt tárolt

értékeket elsorolhassuk. És bizonyára megvalósul majd a várostörténeti részleg is.

A könyvtár... Kétszázezernél jóval több könyv! Ódon latin fóliánsoktól napjaink irodalmáig – mennyi kincs, mennyi felhalmozott tudás... Különleges értéke a pompás XVIII. századi francia könyvanyag. A nagy francia forradalom az enciklopédisták, a lüktető, újjászülető, a hűbériséget leromboló időszak könyvkincsei. (A sétáló nem tud sokáig tovább menni, mert a magányos, boldog délutánokra gondol, amikor Cagliostroval, Dantonnal, Robespierrel, Marat-val „beszélgetett”...) Az olvasóterem és a kölcsönkönyvtár: a látható részei ennek az eleven kultúrgócnak. De benn, távol a kinti nyüzsgéstől, hosszú évek óta, elmélyedő tudományos munka is folyik. A múzeum és a könyvtár napjainkban nem merev „tárló”-ja az értékeknek, hanem közvetítője, terjesztője az ismeretlennek, a tudásnak. (S az épület történetéhez tartozik, hogy valaha elemi iskola is működött itt. De volt vívóterem, orvosi rendelő, sőt – vendéglőt is „terveztek”... Mindez milyen furcsán, szinte hihetetlenül hangzik ma, pedig így volt.)

A történelmi és művészeti kiállítások, a könyvtár rendezvényei és az itt lejátszódó zenei események – valójában a palota lüktető, eleven, a mai életet szolgáló munkáját mutatják.

Az épület előtt a tudós Xenopolnak és a költő Coșbucnak a szobra. Kissé távolabb pedig a helyi írók, közírók, pedagógusok panteonja, P. Pipostól I. Russu-Șirianuig. (Milyen jó volna, ha a parkokban folytatódna ez a szoborpanteon, és helyet kapnának a nagy írók, művészek, közéleti emberek is.)

Igen, bátran kimondhatjuk: városunk egyik büszkesége a Kultúrpalota. Hozzá tartozik Arad „egyéniségéhez”, a táj lényegéhez, a város színeihez, emlékektől megszépített arculatához. (A meghökkentő az, hogy voltak évtizedekkel ezelőtt mérges és túl szigorú kritikusok, akik „nagyzási hóbort”-nak tartották a költséges építkezést... És most... el sem tudnók lenni nélküle!)

Volt időszak, amikor a kákán is bogot keresők azt a „stílushabarékot” még otrombának is elmondták... Érezzük, tudjuk, hogy nem volt igazuk. A Kultúrpalota ezzel a sajátos „egyéniségével”: szép, felejthetetlenül szép...

A Vadászkürt

Városunk „legirodalmibb” helyisége visszakapta a régi, hagyományos nevét. Valamikor az 1860-as évek végén épülhetett. Akkori neve „Vas kávéház és szálloda”. A kávéház „román asztala” szerepel N. Iorga aradi útirajzában. A nagy történettudós ebben az írásában 1906-os élményeit rögzítette. Elismeréssel ír a fényes, ragyogó üzletekről, a csillogó korzóról, a nagyszerű épületekről – és a mellékutcák erősen vidékies jellegéről. Ő maga itt, a kávéházban találkozik helyi tisztelőivel. Ugyanúgy Caragiale aradi időzésének emlékei is részben ehhez az épülethez fűződnek. A drámaírás hazai klasszikusa sajtóügyben tartózkodik több ízben városunkban. Szívesen beszélget itt aradi hírlapíró barátaival és a szomszédos épület nyomdahelyiségében írja nem egy jelentős cikkét. Ugyanakkor járt itt George Coșbuc is. Az érzékeny lelkű költő – félhivatalos elfoglaltsága mellett – tanulmányokat is folytat. Egyik készülő művéhez gyűjt anyagot, és igénybe veszi a helyi forrásanyagot. Részletes és ironikus rajzát találhatjuk a kávéháznak és a szomszédos „Fehér Kereszt”-nek C. Stere „Négy nap Erdélyben” c. emlékiratában. Az ismert publicista számos korszínező adalékot rögzített Aradról szóló beszámolójában.

Egyébként 1899-ben itt rendezték Pósa Lajos tisztelői a népszerű költő bankettjét. (Pósa több aradi tárgyú verset írt, és személyes híveit gyakran fölkereste. Művészi faragású hordóval is kedveskedtek neki helyi olvasói.)

A kávéház a két világháború között veszített jelentőségéből és jó híréből. Újabb irodalmi emléke az 1927-es Karinthy-bankett. Ezt megelőzően (1909-ben) a szállodában lakott Ady Endre. A kortársak emlékezete sok érdekes apróságot és bohóságot őrzött meg a nagy poéta aradi napjaiból. Krúdy Gyula helyi „legendaköré”-ből is több fűződik ehhez a helyiséghez.

A '30-as években, hogy úgy mondjuk, „másodrendű” helyyé lett a majdnem fényes-tükrös kávéház. Csak egy-egy helyi író látogatta, mint például a nagy múltú élclap, a Füles Bagoly szerkesztője, Horváth, illetve: „Bagoly bácsi”. (A Krúdy-figurákra emlékeztető vén hírlapíró, ósdi kabátjában, kis táskájával jellegzetes alakja volt Aradnak.)

A második világháború után a megkopott „lokalitás” nem kapta többé vissza a régi fényét. Az emlékek azonban élénken élnek városunk rajongóinak szívében.

A Vadászkürt szervesen hozzátartozik Arad történelmi és irodalmi emléktárához és egyik „állomása” a városnéző érdeklődőknek.

A vastuskó

A városunkat felkereső turistákat, de a helybelieket is foglalkoztatja Arad egyik érdekessége, a vastuskó. Szinte mindenki tud valami mondát erről a különös emlékről. A „vaslakat” – sokan így nevezik – ma is az eredeti helyén áll.

Tudományosan először Tóth Béla, a ritkaság- és furcsaság-gyűjtő foglalkozott vele. 1907-es kiadású könyvében így írja le: „A járdaszinttől körülbelül egy méterrel magasabban kialakított sarokfülkében, 60 cm magas fatörzs látható, melynek két, lefűrészelt ágcsontja van. Felületét mintegy száz kovácsolt vasszeg borítja, aránylag egyenletes elosztásban. A kis fülkét vízszintesen 90 cm hosszú vaspánt zárja le, melynek bal oldali végén klasszicista díszítésű, nagy méretű hamis lakat függ.”

A tuskó történetét, részben ugyancsak Tóth Béla derítette ki. Winkler József 1815-ben klasszicista stílusban házat építtetett az akkori Nagyhíd utca sarkára. Megbízta Heim Móric temesvári lakatost, „hogy újonnan épült házának a célra szánt fülkéjébe készítse a bécsi vastuskó mását”.

A tuskót 1912-ben a céhvilág egyik szakértője, Borsody Bevilaqua Béla is tanulmányozta.

A hagyomány úgy tudta, hogy a remeklő lakatoslegények egy szeget szoktak a tuskóba verni, annak jeléül, hogy a bűvös lakatot nem tudták kinyitni.

Károly Sándor 1935-ben A vaslakat legendája című cikkében olyan mondaváltozatot közöl, hogy Winkler József, öreg korában kiült a ház

elé és azzal biztatta a környékbeli gyerekeket, hogy ha kinyitják a lakatot, övök lesz a ház.

E sorok írója azt a mondaváltozatot hallotta, hogy a céhlegények a különböző alakú szegekkel azt jelezték, hogy milyenek a megélhetési viszonyok és a mesterek, hogy bánnak a segédekkel.

Kormos Sándor 1904-es közlése szerint a városban máshol is volt tuskó.

1970-ben jelent meg Uzsoki András A vastuskóról című tanulmánya. Az ismert nevű régészszámba vesz minden, még létező tuskót, így az aradit és a temesvárit is. Érdekes megállapítása, hogy az aradi tuskó csak egy része az egykori eredetinek. „Ha a járdaszinttől számítjuk magasságát, akkor az kb. 160-170 cm lenne, mely az ismert tuskók átlagos magasságának felel meg. Valószínűnek látszik feltevésünk, hogy az időjárás viszontagságai annyira megrongálták alsó két harmadát, hogy felfalazták a fülkét a jelenlegi magasságig. Feltételezhető, hogy a vastuskó alsó része még bent van a falban, de az is elképzelhető, hogy megrongálódott részét levágták, és az épen maradt felső részt helyezték a felfalazott, megkisebbitett fülkébe” – mondja Uzsoki András.

Valóban, a kutató megfigyelése helyes, mert a házat 1936-ban és 1963-ban tatarozták. A tuskó, mai formájában, ennek a legutóbbi átalakításnak a nyomát viseli.

Meggondolkoztató Uzsoki András végső következtetése a vastuskóról. Szerinte valamennyi a bécsi tuskó utánzata (a XIX. század elejéről) és mindenik üzleti céger, bolti reklám, esetleg – mint például a temesvári – céhjelvény volt.

Szerinte egyik sem „alkalmi” munka, hanem szakemberé és a szegeket is „egyszerre”, a tuskó felszerelésekor verték be. És szinte mindenikhez a „bűvös lakat” mondája fűződik.

Említi, hogy egyes tuskókról azt a mondást terjesztették, hogy lovat kötöttek hozzá. (Az aradiról Károly Sándor említ hasonlót.) Uzsoki a régi városközpont határát jelölő jelzőfából, cövekből próbálja levezetni a vastuskók eredetét. Számos külföldi szerzőt idéz, akik az őskori bálványokig vezetik vissza a tuskókat. Illetve „pántos” vagy „ágas törzseket”.

Mondanunk sem kell, hogy ezzel a tuskó kérdés még nem végleg-

sen lezárt. A tudományos kutatásban, akárcsak az életben, egy nem várt új adat, vagy új dokumentum meglepő fordulatot hozhat.

Fábián Gábor háza

A siető ember vagy a békésen sétáló, talán közömbösen megy el a Sebeşului utca 15 sz. háza előtt. Egyemeletes „modernizált” ház. A mai alakját 1934-ben kapta. Addig szinte tökéletesen olyan volt, mint az átellenben, a régi Három Fekete Ló (6 Martie) utcában lévő, ún. Sármezey-ház. Nagy, széles kapuján valaha kocsik jártak ki-be. A kert az elmúlt évszázadban szinte alig változott. Az ittlevő földszinti épület is változatlan.

A házat a helytörténet „a legirodalmibb” aradi épületnek tekinti. És joggal. Tulajdonosa és építtetője Fábián Gábor (1795-1877) volt. A neves író és műfordító 1825-ben költözött Világosról (Şiria) városunkba. A házat – feltehetően – a '30-as években építtette. Fábián a reformkor aradi kiválóságainak egyike. Kisfaludy Károly baráti köréhez, az Aurora körhöz tartozik. Itt köt életre szóló barátságot Vörösmarty Mihállyal. Levelezésük ma is értékes forrása a kor szellemi életének. Fábián hőskölteményt ír, de mikor megtudja, hogy barátja a Zalán futását írja, a megkezdett Buda haragját félreteszi. Ossian fordítását nagy elismeréssel fogadják. Tocqueville könyvének áttünetésére maga Kisfaludy biztatja.

Lucretius fordítása ma is megállja a helyét. De fordít nevelés-tudományi műveket és Napóleon önéletírásának egy részét. Előfizetőket gyűjt, a kor szokása szerint, aradi „lángliszttel” fizetve, könyvekre és folyóiratokra. És vendégül látja a városunkban megforduló írókat. Így 1843-ban Erdélyi Jánost és lehetséges, hogy 1836-ban Nagy Ignácot. Ő is szorgalmazza, hogy 1844-ben Vörösmartynak ménesi bort küldjenek. A küldeményt Sárosi Gyula verse kíséri. Vörösmarty a Jó bor c. versével válaszol. Aradot „ifjú város”-nak nevezi. Fábián többször hívja szüretre költőbarátját. Feltételezhető, hogy a Zalán költője már 1838-

ban részt vett a hegyaljai szüreten. 1849-ben, Bajza József társaságában, néhány napig Fábián vendége.

Az '50-es és '60-as években a városunkban megfordult írók valamennyien Fábián vendégei. Így Gyulai Pál, Szász Károly, a műfordító és egész sereg klasszika-filológus.

Amint már mondtuk, Fábián széles körű műfordítói munkásságot fejtett ki. Szinte valamennyi latin remekírótól fordított. „Cicero levelei”-nek máig is egyetlen átültetése tőle származik.

Részt vett kora valamennyi demokratikus megmozdulásában és a materialista bölcselet híve. Értékes történelmi munkássága is. Megyénkről 1835-ben könyvet ad ki. (Művének második kötete máig kéziratban maradt.)

Számos irodalmi társaság és a Tudományos Akadémia tagja volt. 1885-ben a házat emléktáblával jelölték meg. Az 1881-ben alapított Kölcsey Egyesületet először Fábián Gáborról akarták elnevezni. 1912-ben szobrot állítottak emlékére. Életrajzát a líceum híres tanára, Jancsó Benedek írta meg.

A házat, Fábián utódai, 1916-ban eladták. Az aradi néphumor a múlt században az utcát, a benne lakó hét ügyvédre célozva, „Csalóköz”-nek nevezte.

A korzó

Városunk egyik nagy ismerője, a neves publicista, Spectator (Dr. Krenner Miklós) 1937-ben megjelent, Arad című könyvében így ír a korzóról: „Ennek mása hetedhét országban sincs. Teljes lényegű, nagy kifejezés. Nem csoda, ha világszépnek, nagyhírűnek becézik. Néha igen jó percében az aradi is büszkélkedik vele, pedig – mondtuk – se emberével, sem dolgával nem hivalkodik. Az életellipszis egyik gyújtópontja. Másutt séta-, találkozó-, megbeszélőhely. Itt az élet legfontosabb alkalmainak útvonala, főútőér. Ügyszólván mindenkinek meg kell itt jelennie néha, még ha nem is szokott sertepertélni. Itt csoportosulnak

a legfőbb kereskedések... A korzón haladva jutunk a vasútra, Kultúrpalotába, parkokba, Maros-partra.”

Majd így folytatja – természetesen az akkori időkre vonatkoztatva megállapításait: „Itt forr össze a város nagy családdá. Ez talán elemezhetetlen fővárosa. A sajtó itt szimatol, s minden új hír villámgyorsan fut végig rajta. Talán sehol sem tudnak meg az emberek mindent olyan gyorsan, mint Aradon, mert a korzó – ez szállít mindenkinek minden fontos hírt.” És tréfásan ezt fűzi hozzá: „Az újság tulajdonképp felesleges, az utca még vezércikket is tudna írni, a tételek adottak...”

Spectator szellemes jellemzése a továbbiakban sem szűkölködik a találó megállapításokban: „Nem pusztá szokás és divat, hanem a helyzeti fejlődés idézte elő ezt a korzót. A legfontosabb mellékutczák nem párhuzamosan futnak vele, hanem beléhszaladnak, így munkás- és szórakozó ember egyaránt ide jut a dolgok megmászhatatlan rendje miatt.”

Sajátosan jellemzi a sétálókat: „Csak 250-300 méter az egész útvonal, amelyen a tengerember nyüzsgő, és riszálódás-szerűen hullámszik előre és hátra, rendetlenül. Valami keleties, párducszerű lustaság, kényelmes, puha nyújtózás van benne.”

Megtudjuk, illetve az idősebbek talán még emlékeznek, „hogyan ezt a sétautat „ÁBÉ”-vonalnak hívják.” (Vajon honnan eredhet ez az elnevezés?)

A történeti kutatás kiderítette, hogy a régi nevén, Fő út, viszonylag a „legfrissebben” (hozzávetőlegesen egynéhány száz éve) beépített része városunknak. Valah a néhány elszórt épület és kovácsműhelyek foglaltak itt helyet. Kialakulása a „városmag” eltolódásával és az állomás létesítésével függ össze. A városnak ez a része, geológusok megállapítása szerint ún. „ligettalaj”. Valaha, a középkorban, Maros-meder lehetett.

Hársfasorát, valaha egy híres regényíró, a legszebbek egyikének nevezte.

Egyébként az aradi tárgyú regényben is színes leírást olvashatunk az 1920-as évek elejének korzójáról. Több költő is megénekelte. (Kár, hogy városunkról eddig még nem készült antológia. Bátran mondhatjuk: az írói, költői ábrázolásban sem vagyunk szegények.)

Így különös figyelmet érdemel Porzónak (Ágai Adolf) a csillogó leírása városunk eme nevezetes tájkáról. Az élces Porzó a „fény” mellett, 1882-ben és 1890-ben meglátja az „árnyéket” is.

A mozi tegnap és ma

A modern igényből megfelelő kényelemmel berendezett Dacia moziban talán senkinek sem jutott eszébe, hogy milyen is volt városunkban az „Ős”-mozi, a filmvetítés kezdeti időszaka és milyenek is voltak a hajdani aradi „mozgó-fényképszínházak”?

Sârbuț Iosif színház- és filmtörténet-kutatásaiból tudjuk, hogy a Lumière testvérek párizsi filmbemutatója után hamarosan városunkban is megjelent az új találmány, a „kinematográf”. 1896-tól egy-egy kávéházban vetítettek rövid, ma híradónak nevezhető filmeket, illetve tréfás jeleneteket. Az első filmeket, természetesen, megelőzték nálunk is a mozi „ősei”, az állóképek, az ún. „bioszkopok” stb. Tudjuk, hogy az „Elit”-kávéházban (a régi munkásotthonban, mely eredetileg vásárcsarnoknak épült, a Tribunal Dobra utca mellett) mutatták be az első filmeket. De vetítettek a mai Olimpia sportüzlet helyén volt „Lángkávéházban” és a Cloșca utca sarkán létezett Japán kávéházban is. Természetesen a régi Óvár téren, csak tovább működött a sátormozi és az Aradra látogató cirkuszokban is vetítettek.

1907-től, a régi színház épületében megnyílt az Urania „mozgó-fényképszínház”. (A helytörténet szempontjából jelentős esemény, az épületen elhelyezett emléktáblán olvasható.)

Az ifjabb nemzedéknek ez a régi mozi és maga a filmvetítés is történelem. Az idősebb olvasók bizonyára emlékeznek Palinak, a komikusnak a tréfás jelenetére, a néma filmeket kísérő zongoradarabokra, vagy az „ünnepélyesebb” kis zenekarra. És talán arra is, hogy hányszor szakadt el a film, illetve, ha rosszul fűzték be a szalagot, arra, hogy a szereplők fejfelé szaladgáltak a vetítővászonon...

Az 1900-as évek közepe táján városunkban is készült néhány híradó-filmfelvétel a korzóról, a Maros-partról és egy-egy munkástüntetésről.

A második mozi az egyenesen erre a célra épült „Apolló” (a mai Studio) mozgó volt. Ez csak 1913 óta működik. Ezt megelőzően a mai Gyermekkönyvtár helyiségében nyílt meg. A Studio mozi egyik érdekessége, hogy tetőszerkezete városunkban az első vasbeton építmény. Ebben a moziban lépett fel a némafilmek világszert ismert hőse, a dán Psylander Waldemar.

A harmadik mozi az „Erzsébet mozgó” volt. Ezt követte a ligeti és a régi strand mellett működő két filmszínház.

Sokat vitatták, hogy a '20-as években gyengén jövedelmező színházban tartsanak-e mozielőadásokat. Az ide tervezett „Lux” mozi azonban nem sokáig élt.

Sokan emlékeznek még arra, amikor a régi lovarda épületében megnyílt a Central mozi (a mai Victoria) és mellette 1931-ben a kertmozi.

Közben városunk belépett a filmgyártás történetébe is. A helyi Színház- és Filmtörténeti Múzeum őriz egy aradi tárgyú, tréfás filmet. (Néhány éve az Urániában levetítették.) Mesefilm is készült: a Jancsi és Juliska. Oktatófilmmel is kísérleteztek.

Nagy szenzáció volt 1931-ben a Corso (ma: Mureşul) „modern filmszínház” megnyitása. (Sokan emlékezünk, hogy a befejezés meggyorsítására, a falak szárítására, nagy serpenyőkbe parazsat helyeztek...)

És sokan emlékeznek még a mai Bábszínház helyén működött Savoyra és a Tineretului mozi megnyitására. És milyen érdekes lehet a peremvárosi mozik története.

Bátran elmondhatjuk, hogy a „tizedik múzsa”, a celluloidszalag művészete Aradon is szép, érdekes múltra tekinthet vissza.

Aeskuláp birodalmában

Ha a Mihai Viteazul téri lázas építkezést látjuk, aligha gondolunk arra, hogy városunknak ezt a részét 1808 körül kezdték benépesíteni.

A tér és a környék legrégebbi épülete a közkórház. (A legtöbben ezen a néven ismerik.) Külseje, különösen a főkapu, klasszicista jellegű.

A régebbi kórházalapítási kísérlettől, illetve szükségkórházaktól eltekintve, 1832-ben vetődik fel annak a gondolata, hogy „megyei kórház”-at létesítsenek. A megye pénztárában 1775-től több, erre a célra létesített alapítványt kezeltek. 1833 júliusában kezdtek hozzá az építkezéshez és 1836. december 8-án megnyílt a kórház két kórteremmel.

Messze földön híressé a nagy drámaíró apja, a kiváló orvos, Csiky János tette. A kiváló sebész és szemész nevéhez fűződik az első éteres operáció.

A drámaíró öccsének, Csiky Károlynak az emlékezéseiből tudjuk, hogy a fiúk itt játszottak a kórház árnyas fái alatt. (A kisebbik fiú ebben az épületben született, 1848-ban.)

Csiky igazgató-főorvos hivatása áldozata lett. (1848-ban megbetegedett és megnémult.) Utódai természetesen, amennyire az akkori körülmények között lehetséges volt, fejlesztették az intézményt. Napjainkban, hozzászámítva a '30-as évek nagy belső építkezéseit, a kórház valószínűleg „egészségügyi nagyüzemmé” lett.

Értékes adaléka kórházunk történetének a neves regényíró és publicista, Iványi Ödön cikksorozata: Az aradi Rókus. (A cím minden bizonnyal Kiss József költő álneven írt félelmetes ponyvaregényére, A Rókus kórház rejtelseire utal. Ez a kalandregény nem öregbítette sem a kórházak, sem az orvosok tekintélyét! Egyébként teljesen az író képzetének szüleménye.)

Iványi cikkeiben a modern orvostudomány nagyszerű vívmányai mellett tesz hitet és nagy elismeréssel ír kezelőorvosáról. (Az írón végzett vakbélműtét egyike volt az elsőnek városunkban.) A neves realista író, Reviczky Gyulával együtt behatóan tanulmányozta az orvostudományt és ennek haladásától várt megoldást számos korabeli problémára.

Óvárosi elégia

A régi Vörös ökör fogadó előtt állok. Az épületen „az első május elseje” emléktáblája. Szemközt toronyblokk épül. Még néhány hét és eltűnik az egész régi tér. Ez a város ősrégi magva. Itt volt az aradi palánk, azaz földvár. Ezt említik Orod néven a XII. századi oklevelek. A „felvár”, vagyis a kővár, valahol a későbbi gázgyár környékén lehetett. Innen csapott ki a várnép a mongolokra, és itt látták később vendégül Hunyadi

Jánost. És itt lehetett a hét vármegyét érdeklő középkori káptalani hiteles hely. (Egyik tudósunk 1000 oldalt írt erről az intézményről.)

Térképen ez a városrész emberi sarokhoz hasonlít. Igaz tehát az oklevelek Sorkud (a modern korban Sarkad) elnevezése.

Egyébként az óváros a nagy lapos síkságon annyira magasan van, hogy talán még az 1970-es árvíz sem fenyegette. Oklevél szól arról, hogy a középkorban az fjászok tanyáztak itt. És itt a közelben, a kigyózó Maros partján lehettek a középkori Isten-ítéletek, a vízpróbák. Tűzpróbára Váradra kísérték az aradiakat. A Várad Regestrum felsorol néhány érdekes korabeli nevet.

Aztán csak Dózsa nevében hallunk ismét a városról. Taurinus, a Staurómachia című eposzában megénekli a nagylaki ütközetet is – és a pórhadak elfoglalják a közeli Csályát. (Az aradiak Törökvárnak hívták a fennmaradt dombocskát és az erdőt, ahol van, ma is Csálának nevezik.

1550-ben török kézre került. És száz év múlva, a világutazó Evlia Cselebi azt írja, hogy a kis Arathban kétszáz keresztény ház van. És a basák levelezéséből tudjuk, hogy a végváriak gyakran „megülik” a vásárt, azaz kirabolják a gazdag török kereskedőket. A város, lévén az ún. belső vásárvben, a hegyvidék és a síkság találkozásánál, az árucseré-forgalom ősi helye. A hódoltság korában – mint feljegyezték – a tevekaravánok is eljutottak idáig és 70-80 ezer ember is megfordult a vásárban. A távoli végek szilaj legényei pedig lecsaptak a gazdag kalmárookra és tőzsérekre, és igyekeztek az elfogottakért mentől nagyobb váltságdíjat kicsikarni.

És a hosszú évszázadok alatt irodalomról, művészetről szinte alig olvashatunk az ódon fóliánsokban. Tinódi jár erre és a szomszédos Lipván, lantostársát, a szerb Kármán Dömét keresi fel. És Nicolaus Olahus, a neves román származású humanista, 1536-ból származó adata szerint, Simándon, koldusszövetség működik. Tagjai a „vakok nyelvét” beszélik. Nyelvtudósaink szerint ez az első említése a hazai argónak. (Mindez a nagy humanista Attila c., 1763-ban, Bécsben megjelent, latin nyelvű művében olvasható.)

Városunk múltjának tudós-búvára, Spectator szerint a rejtélyes szövetség tagjai esetleg igricek (énekmondók) vagy éppen énekes koldusok lehettek.

A XVII. században még bölényt lőnek a város környéki őserdőkben. A Maros zegzugos folyása mocsaras, ingoványos területet hoz létre.

1702-ből ismerjük a városi szervezetet. És az első polgármester, De Porth Gallus nevét. (Valahol itt lakott az óvárosban.) És valahol a kurucháborúk korából, a város első vázlatos térképét.

A kurucok felgyújtják a város egy részét, de bevenni nem tudják. Ekkor ég le a levéltár is. (A mendemonda szerint Poltura neve a kuruc váltópénz nevét őrzi.)

A lassan városiasodó kis helységre évtizedekig ráillik a latin vers: Arad, Arad luridum, Nec civitas, nec oppidum... (A magam szabad fordításában: Arad, Arad, sáros Arad, / Sem város, sem falu nem vagy.)

És mindez ma már a város küzdelmes és dicső múltjának lapjaira tartozik. A jelen, óriásbetűkkel, új fejezeteket ír a históriába.

Egy régi iskola

A Sebeşului és a Postăvarul utca sarkán méltósággal teli épület: a Mezőgazdasági Líceum.

Sokan vagyunk, akik nem tudunk meghatottság nélkül elmenni előtte... Itt a nagyudvaron játszottunk lovascsatát, ostort és itt hógolyóztunk a szünetben... A Sebeş utca felőli „nagykapu” alatt érdekes, fekete táblát látunk. Latinul volt, és akkor még nem értettük a deák-nyelvet.

Az épület 1887-ben készült el. Ez volt a „községi polgári fiúiskola” és elemi iskola. A huszas évektől: a „Iosif Vulcan Gimnázium”. (Hogy csodáltuk, mi kis „pocarágók”, a nagy, erős polgáristákat, amikor a nagy udvaron birkóztak, és hogy ámultunk a pompás tornaterem gyűrűhintáinak és bordásfalainak láttán...) 1937-től a kereskedelmi fiúiskola alsó tagozata működött itt. Majd – míg Arad is egyetemi város volt – a Zootechnikai Intézet. (Akkor is jártam benne, a tornaterem boncteremmé alakult.)

És régen elmúlt gyerekkorunkban, az egyik teremben rejtélyes üvegek, kémcsövek foglalkoztatták a fantáziánkat. Az épületben – rövid ideig – vegyvizsgáló-állomás működött.

Később, jól benn a férfikorban, mikor városunk múltját hüvelyez-

tük, a fekete tábla titka is megoldódott. A latin szöveg tartalma körülbelül a következő: Arad tanácsa és lakosai emelték ezt a „gyakorlóteret” a műzsáknak és az emberi jellemek megjobbítására. (A szöveget először, kollegám és barátom, dr. Nichi Lazăr, volt kultúrpalotai igazgató fordította le.)

A régi gimnázium, vagyis a mostani épület helyén állott egykori építmény története, szinte egyenértékű Arad kultúrhistoriájával. Ennek a növendéke volt Ion Slavici, B. V. Stănescu, Csiky Gergely és sokan mások, akik az iskola dicsőségét öregbítették. Ebben a földszintes, mert az volt, egyszerű scholában tanultak a régi aradi diákok, akik jól beszélték a diáknyelvet, de a labdázásban sem voltak utolsók. Szöllősy Károly, egyik elfeledett történetírója városunknak, izgalmasan érdekes könyvet írt a gimnáziumról és növendékeiről. Csínycsárkáról a levéltár elsárgult aktái beszélnek... Így Mózer János „hatodik iskolabeli deák” színházi viselt dolgairól (1832-ben), vagy a régi, izgalommal teli érettségikről, a tanulók önképző versenyeit a „Zsenge mutatványok” című kötetben olvashatjuk.

És a mai épület, ehhez is mennyi emlék fűződik! Dísztermében még képiállítást is rendeztek a múlt században. Jó ideig a Kölcsey Egyesület is használta. És itt működött a Kereskedő Ifjak Önképzőköre. (És nem egy régi színészi karrier innen indult...)

Ha most végigmegyünk a folyosókon, szemünk a régi falitáblákat keresi, és hallani véljük az öreg pedellus, János bácsi ezüst csengettyűjét... Lemegyünk a „kisudvarra”, ahol az év végi csoportképek készültek. Belesünk a volt természetrajzi szertárba, ahol akkor csontváz riogatta gyermeki képzeletünket...

A régi tanítókat és tanító néniket is látni véljük, és a rettegett igazgatót kis kecskeszakállával. Álmok, ifjúság, emlékek, régi tavaszok és gyermekzsivajtól hangos ősök... Szemközt a papírkereskedés (most szabóműhely), és az ódon házban, a régi cukrászda sincs meg már, ahol „törmeléket” vettünk...

A lépcsőket, mert mély vájatot vésett beléjük a sok ezer kis láb, kicserélték. De most is a diákok jönnek ide. Ma is a tudomány „gyakorlótere”, ahogy a kapu alatti, latin emléktábla hirdeti. A jövőt munkálja ez az iskola is, mint minden régi és új iskola.

A líceum

Ilyenkor, nyárutóban olyan különös érzés fogja el a sétálót a líceum előtt. Még néhány hét és újra felhangzik a kedves gyermekzsivaj. Kipirult arcú diákok játszanak majd a líceumkertben, és minden órában megszólal az öreg harang. Most még csend van a folyosókon, csak az emlékezés keresi ennek a nagyhírű intézetnek a mozgalmas, jövőre éppen százesztendőös emlékeit.

1815-től 1861-ig templom állott az épület helyén. Erős kőfalait, lebontásakor robbantani kellett. Egyébként városunknak e tájékát valaha Tyikovecnek (vagy: Csokovec, Csukovec), illetve Tyukocnak nevezték.

Az iskola alapkövetésénél, 1869-ben jelen volt Eötvös József, a híres író. Maga a hatalmas épülettömb 1872-ben készült el. A múlt században a folyosók nyitottak voltak és a termeket kintől fűtötték.

A líceum története valóságos regény. Híres tanáira és még híresebb növendékeire minden aradi büszkén gondol. Titus Popovici Az idegen c. regénye és az ebből készült film az intézet antifasiszta múltjáról közöl érdekes fejezeteket. De az épület minden terméhez, minden kövéhez érdekes emlékek egész sora fűződik.

A természettudományos gondolkodás terjesztésében a líceum mindig az első volt. Híres laboratóriumaikban nagyhírű tanárai sokat tettek a tudomány népszerűsítéséért. Köztudott, hogy itt a fizikai előadóteremben gyulladt ki városunkban az első villanyégő. A szénszálas égőt maga Edison adta az iskola egyik tanárának. És itt került bemutatásra a dinamó, valamint Röntgen professzor csodálatos találmánya. 1906-ban nagy érdeklődést keltett, hogy az előcsarnokban felállították Eötvös Lóránt torziós ingáját. (Később e készülékkel a Hegyalján végeztek érdekes kísérleteket, méréseket.)

De az iskola irodalmi, irodalomtörténeti emlékei is rendkívül érdekesek. Itt született az igazgatói lakásban a Fekete Kolostor írója, Kuncz Aladár. A híres növendékek egész sorát említhetnők Mihail Beniuctól Paul Everacig. Tanárai közül Márki Sándoron, városunk történetíróján kívül a nemrég elhunyt, neves Eminescu-kutató, Perpessicius és egész sereg tudós professzor oktatta az ifjúságot. Köztük a Macedonski-iskola

tagja, Al. T. Stamatiad, költő-tanár, aki értékes irodalmi folyóiratot is szerkesztett. Híres növendéke volt az iskolának a napjainkban újra felfedezett elbeszélő, Török Gyula is.

A Ioan Slavici líceum fennállásának ötvenedik évfordulójára két értékes könyv látott napvilágot. Az egyik az iskola, illetve a középfokú oktatás és ezzel kapcsolatban a líceum története, különös tekintettel a felszabadulás utáni negyedszázadra. A másik kötet Evocări címmel, az iskola kiváló tanárainak állít emléket egy-egy tanítvány emlékeinek tükrében.

A történeti rész hosszasan foglalkozik a líceum gazdag tanári és ifjúsági könyvtárával. Az alapítás után a város megvásárolta az intézet számára az Orczy és a Vásárhelyi család jobbára XVIII. századi, francia-felvilágosult könyvtárát. A könyvtárnak értékes kéziratgyűjteménye is volt. Számos inkunábulumot is őriznek az országos hírfű gyűjteményben.

Az aradi sport történetében is jelentős a líceum szerepe. Évtizedekig itt tartottak edzést az első aradi tornaegylet tagjai. Az iskola volt növendékei között olimpiai bajnokot is találunk.

1905-ig itt működött a tanítóképző is és 1925-ig a reáliskola. A főreál tanára volt Krenner Miklós, a neves demokrata történettudós-publícista. 1937-ben, az egyik kolozsvári folyóiratban esszét közölt Aradról. Sajátos műfajú írásában megható sorokat találunk az iskoláról, melynek növendéke, majd hosszú ideig tanára volt.

Minden látogató megcsodálja a lépcsőházat. Valami megnyugtató hangulata van ennek a – bátran mondhatjuk – építészeti remeknek. A díszterem hangulatában is ezt a fenséges nyugalmat érezzük. A folyósokon is azt érzi az ember, hogy a tudomány fennkölt csarnokában van.

A régi képeken a líceumot mindig magánosan állónak láthatjuk. Miért? A múlt század végéig érvényes volt az ún. „lővonal”, vagyis a vár ágyúinak „kilövési területe”. Ezen belül nem volt szabad építkezniük a városiaknak. Ezért épült ki a két körút csak a lővonal megszüntetése után.

A régi növendékek a líceum óráját a város legpontosabb órájának tartották. És ezt a pontosságot belevitték a munkájukba is. A maiak is ragaszkodnak ehhez a szép hagyományhoz. És a százéves iskola

története, múltja és jelene is ezt a becsületes, kitartó, derekas munkát mutatja.

A színház

Aki mostanában látta a színházat, örömmel állapíthatta meg, hogy valósággal megszépült. Hatásos az oszlopsor kétféle árnyalatú festése. Ki hinné, hogy alig egy évtizeddel ezelőtt máshol volt a főbejárat és a mai formája ennek a nagy múltú kultúrintézménynek már a negyedik alakja.

1874-ben nyílt meg. 1883-ban tűz pusztította el. (Ehhez – engedjék meg ennyi szubjektivitás – családi emlék fűződik. Nagyapám, mint önkéntes tűzoltó, részt vett az oltásban.) Az újjáépítést a város Halmay Andor építészre bízta. Sokan emlékeznek még a színház menyegyzetképeire: Lotz Károly kartonjai alapján Györgyössy Rudolf festette. És, hogy megcsodáltuk gyermekkorunkban a páholyokat tartó mitologikus szoboralakokat. Hogy vártuk a reklámokkal teli vasfüggöny felemelkedését. S milyen különös volt a „világot jelentő deszkák” káprázatos varázslata. Mennyire elbűvölt mindnyájunkat a meséből és álomból szőtt ragyogás, a rivaldafény és a színes reflektorok. És, hogy lestük a kiskapunál a kedvenc színészeket. (Hova is sodorta az élet a régi komédiásokat?)

És bizonyára sokan emlékeznek még a Városi kávéházra, vagy későbbi nevén Pallace-ra. Na meg a sörözőre. Egy időben a népművészeti iskola is itt működött. És közel két évtizedig a Múzeum is a színházépületben volt.

A tér felöli bejáratnál pedig – oh, drága gyermekkor, a mesék birodalma – a játékokkal megrakott „színházi versenybazár” volt. És bizonyára mások is szívesen elkerülték a temetkezési vállalat komor kirakatait. Egyébként, a tér felől kellemes hangú órája volt a színháznak.

1924-ben újabb tűz tört ki itt. De másfél évtizeddel ezelőtt egy hatalmas tűzvész, szinte teljesen elpusztította városunk eme büszkeségét.

Az újjáépítéskor kapta a mai, impozáns folyosóval bővített külsejét. Külön kamaraszínpad, az úgynevezett Studio-terem is épült. 1948 óta új, változatosan érdekes fejezete kezdődött az aradi színháznak.

Nagy kincse városunk kultúréletének a Színház- és Filmtörténeti Múzeum. Alapítója, szervezője, lelkes dolgozója, Iosif Sârbut 1946-ban kezdett hozzá a színházi emlékek gyűjtéséhez. 1949-ben máig is emlékezetes kiállítást rendezett. Azóta hatalmas gyűjteménnyé fejlődött az állandó kiállítás.

A sétáló elmerenghet a régi színház fennmaradt emlékein. Az üveg-tárlókban ezernyi tárgy. A falakon képek, falragaszok, hajdan volt forró színházi esték megfakult emlékei. Elmélázhatunk Liszt aradi zongoráját nézegetve és a hazai drámairodalom jeleseinak aradi vonatkozásait tanulmányozva.

Színlapok, szerepkönyvek, megfakult levelek. Milyen mulandó is a színészi alakítás... a film talán rögzíthetné egy-egy nagy művész nagy szerepeit, kirobbanó sikerű alakításait. S ilyenkor felvetődik a magányos sétálóban a gondolat, hogy mennyi elfeledett emlék lappanghat még magányosoknál, olyasmi, aminek itt volna a helye.

A megszépült színház egyik nagy, értékes emléke városunk kultúr-historiájának. Élete nem állt meg, hanem elevenen lüktet ma is. A közműveltséget, a haladást, a szép emberséget szolgálja.

Pöfög a kisvasút...

Vasárnap délután és a színház mögött állunk. (A „mögöttet” a régi bejárattól számítom.) Előttünk dohog, csörömpöl a kisvasút. Pénzt rakunk a sínre, hogy a képet „kisimítsa”... És vidáman megyünk a kisvonattal az állomásra. Vagy a korzóról nézzük, ahogy szikrát szórva, füstölve „száguld”... Egyébként, akkoriban, a „túlsó” oldalon teher-vagonok is „jártak”. A nagy raktárakba szállították az árut. Az aradi kisvonattal sokat tréfált az aradi néphumor. Valaha „lóvonat” volt. 1916-tól alakították át „gőzerejű”-re. Évtizedekig vitatták, hogy villamossal

kellene fölcserélni. Terv tervre született – és maradt a régi, patriarkális „kávédaráló”... Aztán 1929-ben végleg megszűnt. (A lapok elégikus cikkekcskében „elsiratták”, és kevesebb lett egy aradi érdekességgel.)

És utaztunk a nagy imperiális autóbuszon. Azt mondták akkoriban, hogy a hatalmas gépkocsik megjárták a háborút és onnan tértek vissza. Mi fent szeretiünk, a tetőülésen. Vagy pedig a bérkocsin, másként: konflison „vágattunk” az állomásra. Vagy ki a Csálai erdőbe. „Hé-hopp” – kiáltotta a kocsis a sarkoknál... (Ez persze, „héjopp”-nak hangzott...) A hagyományos „stand”-okat, a bérkocsi állomásokat mindenki ismerte. (A „rossz nyelvek” szerint, ahol sok konfli álldogált, ott mérték a legjobb bort...)

Ámulva csodáltuk azt a néhány autót és az „autórajongók” valamennyi tulajdonost név szerint ismertek. Egy vidéki atyafi kőkorszakbeli gépkocsija keltett időnként feltűnést... (Sokszor megcsodáltuk a régi Apolló mozi előtt, míg a tulajdonosa, benn a moziban Harry Pielnek szurkolt...)

Bőrruhás, porszemüveges sofőrök vezették a nagy túrakocsikat, és fátyolos kalapú hölgyet is láthattunk olykor a volánnál... A kerékpár is „csodagép” volt számunkra. Egy mechanikus inasai nagykerékű „monocikli”-vel reklámozták cégüket. És föl-föltűnt egy-egy kétszemélyes „tandem”. (Még bizonyára sokan emlékeznek a „szabadonfutó” és a „torpedós”, kontrafékes gépek tulajdonosainak vitáira...) A tehergépkocsiknak „tömör” kerekük van és a korzón csak a keramitos, középső útvonalon haladhatnak, nehogy kárt tegyenek az aszfaltban.

Nem volt ugyan „közlekedési” eszköz, de hasznos, mindennapi felszerelés az elmaradhatatlan talicska. Hajnalban már ott csikorgott az ablak alatt és este, munka után ismét. Minden házban volt lapos vagy mély targonca, és a gyerekek a mamával, ezzel mentek a piacra bevásárolni. (Régi, patriarkális idők...)

És a mulatságos, „lábbal” irányított kezdetleges stoplámpák... Vagy a gólyalábon közlekedő, reklámtáblát cipelő „reklámemberek”... Falábukon hosszú nadrágot viseltek és gyermekcsapat járt a nyomukban.

A mai fényreklámok talán szégyellnék szerény, tolókkocsin ide-oda tolt „őseiket” vagy az aszfaltra pingált „elődöket”... (Közben fel-

hörpintünk Meinel-nál egy reklámkávét és beváltunk töltött ceruzára, néhány vásárlási „bont”, amit a papírüzletben kaptunk...)

És a város hóbortos sportnak, a yoyonak hódol. A zsinórra kötött facsigát különleges művészettel engedik le és húzzák fel... Néha még az idősebbek sem restelik ezt a bohókás játékot. (Régen volt. Nagyon régen. Pontosan negyven éve.)

És hellyel-közzel talán a közlekedéshez tartozik a boy-szolgálat is. Piros „boy” sapkájukkal, fúrge kerékpárral sietnek a „nagyvárosi” küldöncök... De nem sokáig, mert az akkori város nem igényli ezt a szolgálatot. Úgy, ahogy a hordár-intézmény is „kihalt”. (Kedves témája volt egy-egy régi hírlapírónak, hogy a „mindentudó” hordárt megszólaltassa, aki azonban megőrizte – a szakmai titkot...)

Áramvonalas, neonfényes korunkban nem árt, ha néha elme-rengünk egy-egy régi aradi dolgon.

Régi fogadók – új szállodák

Akik mostanában elhaladtak az Ardealul Szálloda előtt, láthatták, hogy erős állásokat ácsolnak. Tatarozzák a műemléknek tekinthető, legrégibb aradi szállodát, a Fehér Keresztet. Az 1841-ben, empire (vagyis: „császárkori”, az ún. I. Napóleon korában keletkezett) stílusban épült szálloda egyik jelentős művelődéstörténeti emléküink. Levéltári anyag is bizonyítja, hogy a mai épület helyén ugyancsak „Fehér Kereszt”-nek nevezett „fogadó” állott és itt volt a postakocsi, vagyis a delizsánsz-álmomás.

Külön kötetet töltene meg, ha számba vennők a szálloda régi, híres lakóit. 1846-ban itt lakott Liszt Ferenc és a korabeli tudósítások szerint az erkélyről hallgatta a helyi zenekar tisztelgő muzsikáját. És ugyancsak itt szállt meg G. Enescu, a neves művész és zeneszerző. Emlékezetes, hogy a nagy román művész 1931-től díszpolgára volt városunknak. De a hozzánk ellátogató írók is szívesen tartózkodtak a nagy múltú szállodában. Így Arany János itt hallgatta a kor egyik mókamesterének vas-

kos élcélődéseit, amiket aztán felhasznált a Bolond Istókban. És itt találkozott aradi tisztelőivel Duiliu Zamfirescu, az ismert regényíró.

A szálloda télikertjében (a mostani mozi helyén) sikeres hangversenyeket és bálokat rendeztek. És 1909-ben itt szólt aradi közönségéhez Ady Endre.

Ady nem lakott a Fehér Keresztben, hanem a régi Vas-szállodában. (Későbbi nevén: Vadászkürt.) A Vas-szálló és kávéház ugyancsak kultúrtörténeti jelentőségű épülete városunknak. Itt találkozott aradi rajongóival Coșbuc, Caragiale, Iorga. Érdekes sorokat írt a szállóról C. Stere.

Ebben a kávéházban tréfálkozott Karinthy és merengett ódon történeteken Krúdy. (A sétáló itt is nagy átalakítások szemtanúja.)

A helytörténeti kutatást élénken foglalkoztatja a régi vendéglátó- és szállodaipar. Az Aranykulcs, az Arany Oroszlán, az Aranyszarvas, a Fehér ló, a Fekete bárány és sok-sok más fogadó, vendéglő, szálloda várta a városba látogatókat. Mindegyikhez kacagtató és meggondolkoztató történetek fűződnek. Így a néhai Fekete bárányról azt tartotta a helyi hagyomány, hogy a betyárok is felkeresték. Egyik bérlője pedig Nicolaus Schmidt, a neves német szocialista költő volt. Érdekes emléke a régi Aradnak a „Három nyolcas” vendéglő.

Ismeretes, hogy a régi kávéházak törzsközönsége egy-egy foglalkozási ágból toborzódott. Körülbelül ezt mondhatjuk a szállodákról is. A „modern” szálló – évtizedekig – a '90-es években épült „Mureș” szálloda volt. (A régiek „Központi”-nak nevezték.) Híres vendégei közül említsük Aurel Vlaicut, aki aradi bemutató-repülésekor gépét a kávéházban állította ki. És sok kedves, kacagtató történet fűződik az itt megszállt Karinthy Frigyes alakjához is. De lakott itt Bartók Béla és sokan mások, akik az utóbbi évtizedekben megfordultak városunkban.

Természetesen a fejlődés, a haladás, a régi szállókat is érinti. Az állomás környékének legújabb rendezése is eltörölt néhány régi vendéglátóipari emléket. Más városrészekben is megszűntek a hajdani, kedélyes fogadók. Emléküket ma már csak egy-egy fénykép és a helytörténet őrzi.

Városunk büszkesége – bátran mondhatjuk – „felhőkarcolója”, az „Astoria”. Alig három esztendő, de máris emlékek, események sokasága veszi körül. Így innen indult a bukaresti televízió „Aradi sétá”-ja, és itt

láttuk a lelkes szurkolók örömnépét, amikor a nagyhírű holland csapatot a helyi együttes „kiütötte.”

Aradi kiskalauz (Vázlat)

ELŐSZÓFÉLE...

1946 óta foglalkoztatott egy „aradi kalauz” terve. Közben, hogy belemerültem városunk történetébe, mindinkább szükségesnek láttam, hogy a felkutatott adatokat összegezzem – és tőlem telhetőleg – irodalmi formába öntve, átadjam azoknak, akik szeretik városunkat és érdeklődnek múltja iránt.

Ajánlom szerény munkámat a leghálásabb olvasóknak: Arad ifjúságának.

Arad, 1961. december 14-én.

F. D.

Induljunk hát neki és nézzük meg Arad műemlékeit és régiségeit. Most is a gimnázium udvaráról indulunk.

Az iskoláról – Alma Materünkről – csak annyit, hogy 1923-ban épült. A története fájdalmas regény...

Első állomásunk a Szent Flórián-kápolna. Jung Tamásné (serfőző özvegye) építtette 1751–1753-ban. Családi magánkápolna volt. Később a város kegyurassága alá került és a plébánia gondjaira bízta.

Védőszentje, Szent Flórián, az ácsok, cserepesek, kőművesek régi pártfogója. És a tűzoltóké. Ezért – míg az önkéntes tűzoltó egyesület fennállott – május 4-én templombúcsú volt a kápolnában. A kápolnáról ír Horváth Imre az Aradi elégiájában.

A víztornyot mindenki ismeri. Hatalmas épület. Vártoronynak is beillenék. 1896-ban épült. Tervezésében részt vett Ybl Miklós is.

A Flórián utca „tragikus nevezetessége” a ház, ahol 1940-ben Ocskó Terézt meggyilkolták. (Most 25. számú ház.)

S a bentlakásról se feledkezzünk meg. 1943–1947 között iskolánk itt működött. (Mai száma: 36-38)

A Lujza utcában, a régi 2. sz. ház nevezetessége: itt lakott – 1906 táján – Török Gyula (1888-1918) realista regényírónk. (A mai számozás szerint: Luxemburg 3. sz.)

A Szent István utcán felkanyarodunk a Tököli térre. Wollmann Emil fogász házában élt 1910-ben Asbóth Oszkár, a helikopter feltalálója. (Filimon Sîrbu tér 6. sz.)

A Szántay-házban pedig a Tribuna szerkesztősége volt. Mellette lakott, a '20-as években, Franyó Zoltán, a néves műfordító. (Ma Filimon Sîrbu 8.)

A görögkeleti templom 1861-ben épült.

A háromemeletes házban (a Forray u. sarkán) alakult meg az Általános Munkássegylet aradi szervezete. (Ma Filimon Sîrbu tér 1. sz.)

A Kálmán házban lakott Szántó György, a nemrég elhunyt regényíró. (F. Sîrbu tér 5. sz.)

A Sina utcában megnézzük a volt Görögkeleti Teológia épületét. (A Litteris et artibus felirat már nem olvasható a homlokzatán. Ugyancsak leszedték az évszámot, a római számmal írt 1885-öt is.) Az épületet a régi aradiak csak szemináriumnak nevezték. (Most Chopin 9.)

Az Aranykéz utca sarkán, a régi Csöpös Házban lakott diákkorában Ion Slavici, a neves regényíró.

A hajdani Páva utcában a régi Darányi kórházat nézzük meg. Dr. Darányi János, a nagy emberbarát és neves orvos itt nyitotta meg kórházát. Az ispotályban a szegényeknek ingyen rendelt. (A ház 1861-ig Tököli Sebő nemesi kúriája volt. Ekkor vette meg a város.)

(Néha megemlítjük, hogy az Elefánt-pék házában született Károly Sándor hírlap- és regényíró.)

A régi Szén, a későbbi Bocskai téren áll a Tököli-ház: Arad első bérháza. (1822-ben épült.) Valaha, a sarkon, Szent Száva szobra előtt gyertyát égettek.

A tér nevezetessége az „Orosz udvar”. Itt laktak 1849-ben a várost megszálló orosz csapatok tisztjei. („Szólt a katonazene” – szoktuk mondani...)

Átellenben, az 1921-ben épült ortodox izraelita zsinagóga. Mai formáját 1934-ben kapta.

A Lya pék házat nemrégiben e' keresztelte a naiv közvélemény „Török hárem”-mé. Tudnunk kell, hogy a ház csak 1860-ból való.

A Hunyadi utca sarkán – a szép empire épületben – volt a „Bécs városához” címzett kávéház.

Az Alsómolnár utcában meg szoktam mutatni a Három nyolcast és a Jópásztort.

A Damjanich utcában a két régi polgárházat szoktuk megnézni és az állítólagos „Damjanich-ház”-at. Ugyancsak itt nyílt meg az első telefonközpont is, Rózsa Géza házában.

A neológ izraelita zsinagóga homlokzatát, mint tiszta empiret szoktam megmutatni. Építője: Heim Domokos, Arad híres polgármestere.

Vele szemközt volt egy ideig Lőwy Náci bodegája. Ady, Krúdy és a hajdani bohémek tanyája. (Most: Józsa Béla u. 1.)

A Hal téren élt gyerekkorában Rajnai Gábor, a nemrégien elhunyt neves színész. A Halász utca elején volt 1849-ben az utolsó főhadiszállás.

A régi Nagyhíd utcában az Arany Sast és a közelében az Arany Szarvast szoktam megmutatni. Különben az Arany Sasban alakult meg 1912-ben Nagy György Köztársasági Pártjának aradi fiókja.

Az Óvár térig nem szoktunk elmenni, de elmondom, hogy ez volt a középkori Arad központja. A Vörös Ökör fogadót is csak távolról mutatom meg.

Ezután következik egyik híres aradi „érdekességünk”, a vastuskó. Kb. 1827 óta volt a lakatos céh „valete” helye. A vándorló – „valcoló” – lakatoslegények ide verték az emlékszegüket. (Ezt különben 1961-ben „A vastuskó igaz története” c. dolgozatomban részletesen megírtam.)

A régi Korona, később Árpád tér nevezetességeit is itt szoktam elmondani. Megmutatom a vASFürdőt. Mellette a Hady-házat, szép empire díszével. Ezután következik már a Zoltán utca sarkán a Szer Matica háza. A Zoltán utcában – a régi Zsidó utcában – volt a gettó.

Innen továbbmegyünk a Szép utcába. A sarkon áll az „Arany ABC” háza. Valaha nagy raktárház és kereskedőház volt. A falában, fenn az eresz alatt még látszik néhány, 1848–49-ben a városra lőtt ágyúgolyó. Mellette a volt Elite kávéház. Az aradi filmvetítés történetében jelentős

hely. (Mi már csak mint Sziklay Gizi tánciskoláját ismertük...) Ezzel szemben, a kétemeletes házban lakott, ha Aradra jött, Jászai Mari, a nagy tragika. Mindennap kiment a vesztőhelyre – és virágot vitt a vértanúknak...

Az utca elején, a volt Keppich-házban, az utcai harcnak az emléktáblája volt valaha. A Simonyi utca sarkán is volt emléktábla. Benn az utcában a régi színház. Valakivel mindig elolvastatom az emléktáblát és elmondom Eminescu aradi időzésének történetét.

Néha elmondom, hogy az Ipar és Kereskedelmi Kamarában működött a Galilei kör aradi részlege.

Innen megnézzük a Szabadság teret. Először a régi váltóbírószágot szoktam megmutatni – és Sárosi Gyuláról beszélek. („Az Arany Trombitát írta – és irigykedett Petőfire” – szoktam mondani...)

Míg volt, megnéztük az ecetesüzlet házában, az ablak fölött, a '48-as ágyúgolyót. (Sajnos, 1961-ben eltűnt.)

A volt Palugyay palotában volt az országgyűlés utolsó ülése. „Itt beszélt utoljára Kossuth” – szoktam mondani. Ennek a háznak a helyén volt a régi városháza. Ennek a tanácsstermében ült össze '49 augusztusában az utolsó országgyűlés. (Erről szól Jókai „Életem legszomorúbb napja” c. emlékezése...) A házat régen két emléktábla is jelölte.

A tér közepén áll a Hazai Hősök emlékműve.

Az Eötvös utca sarkán megmutatom a volt Pötzl-féle vendéglőt. A múlt században híres bohém-tanya, az újságírók törzshelye volt. Mikszáth, Reviczky és Iványi Ödön is megfordult benne.

A Pöltztől az Uránia felé, a házak pontosan olyanok, mint 1848-ban voltak. A téren beszélek Arany Jánosról, a szalontai nemzetőrrel, aki „hasmálva feküdt Arad piacán”, ahogy Petőfinek írta, és nézte a Várból a városra lőtt „golyóbisokat”.

A Forray utca elején is megállunk. Itt a Wiszkub-házban volt az Aradi Hirdető (az első helyi lap) szerkesztősége. Néha elmondom, hogy a várból bomba hullott a szerkesztőségbe, pontosan Sveszter Ferenc szerkesztő asztala alá. Az aznapi lapban megjegyezte egy lábjegyzetben, hogy még a bombázás sem akadályozhatja meg hazafias munkájának folytatásában...

Az Eötvös utcában – a régi Püspök utcában – megmutatom a gótikus házat. Ez egykor a görögkeleti püspökség épülete volt. (1860-ban épült.)

Ebben az utcában lakott Ady szerelme, Bisztriczky Józsefné Csutak Médi. (Ady Adának nevezi.)

Egyszer-egyszer eljutunk a líceumig is. 1872-ben nyílt meg. Itt tanított Márki Sándor, Jancsó Benedek. Itt mutatták be az első telefont, a villamosságot, az első röntgengépet. És itt született Kuncz Aladár, a neves író.

A várat legtöbbször csak az innenső oldalról nézzük meg...

Ha van elég időnk, megmutatom a Simay fürdőt és a parkban a kioszkot. Ez a csinos házikó, most nyári vendéglő. 1890-ben, az alföldi kiállítás egyik épülete volt. A város megvette. Sokáig használta a korszolázó egyesület. Aztán lett csak vendéglő.

A park valaha a Baross-park nevet viselte. (Baross Gábor iparügyi miniszter nyitotta meg az alföldi kiállítást. Emlékét az elpusztult Baross-kút őrizte.) A parkban emlékoszlopa volt Kövér Gábornak is, aki mint városatya sokat tett az aradi parkokért.

De menjünk vissza a színházhoz. 1874-ben nyílt meg. A megnyitón itt volt Ferenc József is. (A korabeli sajtó megróttá az igazgatóságot, hogy éppen a Mátrai vadászattal nyitottak...)

Sok híres színészünk lépett fel itt. Néha elmondom a régi és újabb színházégek történetét is.

A Zrínyi utcában a régi Apolló mozit mutatom meg és Karinthy Frigyes aradi napjairól is beszélek. És azt sem felejttem el, hogy a mozi teteje volt az első vasbeton Aradon.

Majd a másik aradi nevezetesség, a Fehér Kereszt Szálló következik. Liszt Ferenc aradi hangversenyét részletesen elmondom a városnézőnek. Hogy fogadta a nagy művészt a lelkes és hazafias aradi közönség, és hogy vette ki az úri banda prímásának a kezéből a vonót – és hegedült néhány percig a nagy zongoraművész...

A Petőfi utca sarkán megmutatom a Bing-házat. (Ott, ahol most a légiforgalmi társaság irodája van.) Ebben lakott Márki Sándor, városunk híres történetírója és ugyanitt lakott Reviczky Gyula, a költő is.

Míg megvolt, megmutattam a Szentháromság-szobrot is. És elmondtam a katolikus templomról a szükségeseket. (Tabakovics Emil tervezte, Frik József kivitelezte. Az oltárképet Vastag György festette.) Néha elmondom, hogy Vastag László restaurálta a képet – és a könyvet tartó angyalban önmagára ismert... Megemlítem Endrődi Sándornak

„Egy oltárkép előtt” c. versét. A templomról külön hosszú előadást lehetne tartani.

Ezután befordulunk a Deák Ferenc utcába. A Corso mozi előtt elmondom, hogy ennek a helyén volt egykor a Fehér Kereszt híres télikertje. Itt tartotta előadását 1909-ben a Holnap, és itt lépett aradi közönsége elé Ady Endre. A költő a szomszédban lakott, az akkori Vas Szálloda emeleti, erkélyes szobájában.

A mozival szemben – a volt Bánhidya-házban – a februári utcai harcban esett el Mikolay hadnagy.

A Vas (később Vadászkürt)-szálló és kávéház az első világháború előtt az aradi románság találkozóhelye volt. Megfordult benne Caragiale és Iorga professzor is.

Az átjáróház előtt megállunk, és onnan mutatom a mai 20-22. sz. házat. Itt lakott Haynau, a bresciai hiéna. (Felnőtteknek el szoktam mondani esetét Heim Domokos polgármester szolgálójával...)

Az átjáróház másik oldalán, a Weitzer János utcában a Munkácsy-emléktábla a legfőbb néznivaló. A megkopott tábla csak alig kibetűzhető... A posta mellett, az egyemeletes házban volt a '80-as, '90-es években az Arad és Vidéke szerkesztősége. Itt dolgozott egy jó fél esztendeig Gárdonyi Géza. Sokszor elmondtam már, hogy az aradi laptulajdonos boldogan engedte Pestre, mert úgymond soha nem lesz belőle – újságíró...

A régi Király házban volt 1912-ig a városi zeneiskola.

A régi polgári fiúiskola történetét is ámulva hallgatják az érdeklődők. Ennek a helyén volt a minoriták híres gimnáziuma. A kapu alatti, 1801-ből való emléktáblát is megnézzük. Megemlítem, hogy itt működött 1948-tól 1957-ig az Állatorvosi Főiskola.

A Kazinczy utca egyéb nevezetessége: mindjárt az iskola mellett a ház, ahol 1877-ben Márki Sándor lakott.

Ezt az utcát – a régi Iskola utcát – nevezte az aradi néphumor „Csaló köz”-nek, mert itt lakott a város hét ügyvédje.

Elérkezünk a Fábián utca sarkára, Fábián Gábor házához. Valaha emléktábla jelölte a nagy műfordító lakóházát... Egyike ez Arad „beszélő házai”-nak. Itt járt azon a véres őszön Vörösmarty Mihály és Bajza József. A későbbi időkben pedig megfordult benne Jókai, Gyulai Pál – és minden számottevő magyar író. Fábiánról még el szoktam mon-

dani, hogy az Auróra Kör tagja volt, Kisfaludiék barátja – és nagy műfordító... Eposzt is tervezett, de amikor megtudta, hogy nagy barátja, Vörösmarty is ilyet ír – elállt szándékától.

Megmutatom a régi Sármezey-házat. (Ilyen nemesi kúria-szerű volt a Fábíán-ház is.)

A mai Fábíán utcát valaha Három Fekete Ló utcának hívták az egyik kocsmacégerről.

Innen befordulunk a Révai utcába. Az utca elején, Desseanu házában állítólag Eminescu is megfordult, és talán ott lakott Caragiale.

Baloldalon Nagy József óvodáját is megmutatom, és elmondom, hogyan rejtegették a szabadságharc zászlaját. És, hogy az önkényuralom korában mennyire hazafias szellemben tanított. (Ezt különben Barabás Béla is megírta.)

ZSEBLEXIKON

Ion Slavici

Mircea Pompiliu Slaviciról megjelent monográfiájában érdekes aradi adatokat találunk. A neves prózaíró tanulmányai egy részét (egy elemi és öt gimnáziumot) városunkban végezte és később társszerkesztője volt a Gura Satului című élc lapnak. Érdekes tanulmányt ír az aradi tanítóképzőről is.

Ady-vers egy aradi poétához

Czifra Géza aradi költő, 1918-ban adott tiszteletpéldányt Ketten vagyunk című verseskötetéből Adynak. A nagy költő a kötetben verset írt Czifrához: „Bizony ez így van barátom” címmel. Az érdekes kis vers kézírata – kalandos vándorlás után – Hatvany Lajos gyűjteményébe került.

A román irodalom kiváló ismerője

Az Utunk legutóbbi száma megemlékezett dr. Bitay Árpádról, a román irodalom kiváló hazai kutatójáról. A harminc évvel ezelőtt elhunyt neves tudós több jelentős tanulmányát Aradon közölte és munkatársa volt az egyik színvonalas helyi folyóiratnak.

Francia színtársulat

1884-ben, Julien Deschamps színtársulata vedégszerepelt városunkban. A nagysikerű előadásokról sokáig cikkeztek a korabeli lapok.

Benedek Elek

A nagy székely mesemondó válogatott írásai nemrég jelentek meg Bukarestben, Balogh Edgár előszavával. „Elek apó” először 1890-ben járt Aradon, Pósa Lajos kíséretében. 1900-ban előadást tartott az aradi tanítóknak. Később élénk kapcsolatban volt az egyik helyi irodalmi egyesülettel. Az erről szóló levelezése 1957-ben látott napvilágot.

Egy nevezetes aradi épület

A most készülő „Zárandul” étterem nevezetes, régi épület helyén áll. Itt volt a régi „Három király” fogadó. Az 1911-ben lebontott helyiség szerepel Jókainál is. A mai épületben nyílt meg „Apolló” névvel, városunk második mozija. (Ez költözött 1912-ben a mai „Studio” mozi helyére.)

Bolyai János

I. Vrănceanu professzor újabban megjelent műve a nem euklideszi geometriáról, köztük a Bolyai-féle, ún. „abszolút-geometriáról”, újra időszerűvé teszi a langeszű matematikus aradi tartózkodását. A figyelmet munkásságára Stöckel Pál irányította, majd Bedőházi Lajos életrajzi kutatásai. Legteljesebb életrajzát Dávid Lajos írta. Legújabbban pedig dr. Hermann Imre, a nagy matematikus, idegéletét tanulmányozta „eredeti kéziratok felhasználásával”. Aradra 1826. április 10-én került, Temesvárról. (Alapvető érveit itt dolgozta ki.) Új állomáshelyén már feltűnően ideges. Egyes életrajzírói szerint Aradon folytak le az emlékezetes párbjai is. Költői munkásságáról is tudunk. Német nyelvű „virágverset” írt itteni szerelméhez, Fanny Hény von Schönbruckhoz. A versike a szerencséről, dicsőségről és a szerelemről szól. 1830. szeptember 2-ig tartózkodott városunkban.

Aradon újra találkozott volt főiskolai tanárával, Walter von Eckwehrral. Egyébként erről felejthetetlen szép fejezetet olvashatunk Tabéry Géza „Szarvasbika” c. regényében. 1953-ban a bukaresti Állami Tudományos Könyvkiadó nagyszabású emlékkönyvet adott ki a matematikusról.

Gh. Șincai aradi kiadója

Most, hogy ízléses kiadásban, gondos jegyzetanyaggal újra megjelent Gh. Șincai „Hronica Românilor” c. nagy jelentőségű munkája, újra előtérbe került a mű egyik régi, aradi kiadója. A sokoldalú aradi tanár, Al. Gavra, 1844-ben kiadta a terjedelmes mű egy részét. Ez a rész 1383-ig tárgyalja az eseményeket. Gavra jelentős munkásságával, több tanulmányában Iosif Pevain, kolozsvári professzor foglalkozott.

„A jövő”

Ady, a Holnap és a Nyugat aradi matinéja nem múlt el nyomtalanul városunk irodalmi életében. 1911-ben, haladó felfogású folyóirat, a „Jövő” jelenik meg, a modern irodalom szellemében. (Egyik szerkesztője Franyó Zoltán.) A lap díszes munkatársai névsorában ott találjuk Babits Mihályt, Dutka Ákost, Juhász Gyulát, Emőd Tamást stb. A folyóirat egyik helyi munkatársa, Ion Costea érdekes cikket közöl Nicolae Iorgáról és Dobrogeanu Gherea akkor sokat vitatott könyvéről, a Neoiobăgia-ról.

Mircea V. Stănescu

Mircea V. Stănescu 1814-ben Aradon született. A gimnáziumban kiváló tanuló volt. Szorgalmáról osztálytársa, Csiky Gergely írt tréfás kis verset. Önképzőkört és diáklapot alapított. 1860-ban hagyta el a sajtót Proza populară című népköltési gyűjteménye. Előszavában nagy elismeréssel szól Kisfaludy Károlyról, Czuczor Gergelyről és Vörösmartyról.

Dienes László

Nemrégén Remete László érdekes tanulmányt közölt a Korunk alapítójáról, Dienes Lászlóról. A neves filozófus két aradi folyóiratnak, a Géniusznak és a Kulisszának is munkatársa volt. 1927 januárjában érdekes filozófiai előadást tartott a Kultúrpalotában.

Iskolai folyóiratok

Napjainkban szép hagyomány éledt újjá. Az egyes középiskolák ifjúsága, az irodalmi kör keretében, sokszorosított irodalmi lapot ad ki. Nem árt, ha ezzel kapcsolatban a múlt helyi emlékei között tallózunk. Ion Slavici írja önéletrajzában, hogy aradi diákkorában Muguri (Rügyek) címmel szerkesztettek „önképzőköri” folyóiratot. „Szerkesztőtársa” a későbbi ismert helyi író, I. V. Stănescu volt.

Csiky Gergely életrajzából tudjuk, hogy ők „Csengettyű” címmel kéziratos lapot szerkesztettek. Később „Baka Pál albuma” címmel hetilapot indítottak. 1859-ben pedig, Bíró Imre szerkesztésében, „Zsenge mutatóványok” címmel jelentettek meg sokszorosított önképzőköri folyóiratot.

Ion Slavici városunkban

A világosi születésű, neves prózaíró itt töltötte diákéveinek egy részét. Budulea Taichi (Magyar fordításban: Apó öröme) című elbeszélésében leírja aradi diákszallását, és egy-egy érdekes mozzanatot elevenít fel elmúlt ifjúságából.

Matei Millo vendégszereplése

1870 augusztusában a neves színész, Matei Millo társulata vendégszerepelt városunkban. Több hazafias darabot adtak elő és bemutatták V. Alecsandri színművét is. A „Gura Satului” című helyi lap az augusztusi hónapot, a társulatot méltató cikkében – „Millo havá”-nak nevezte.

Bălcescu és Kossuth

A két nagy államférfi aradi tartózkodása és ennek jelentősége, megihlette Eugen Jebeleanut is. „Bălcescu” című elbeszélő költeményében, a XVII. énekben foglalkozik az emlékezetes találkozással.

Vasile Alecsandri és Arad

Az egyik régi aradi lap 1890. június 4-i számában azt olvashatjuk, hogy a „Românul” című bukaresti lapra hivatkozva, közlik Alecsandri Vasile halálának hírért. A rövid közleményből azt is megtudjuk, hogy a „legnagyobb jelenkori román költő” Párizsban hunyt el, ahol mint diplomata tartózkodott. Az Alecsandri-kutatás ezt a hírt eddig nem ismerte.

Régi utazók Aradról

Nemrég jelent meg a Tudományos Könyvkiadónál, Bukarestben, Maria Holban gondozásában a „Călători străini despre țările române” című vaskos kötet. A rendkívül érdekes szöveggyűjtemény számos aradi vonatkozást tartalmaz. Így közli Petrus Ransanus, Hans Dernschwam és Nicolaus Olahus aradi vonatkozású adatait is.

Csokonai és Perecsényi

A „legelső aradi író”, Perecsényi Nagy László (1771-1827) 1804-ben került kapcsolatba Csokonaival. A neves költő egyik művének tizenkét példányát küldte el aradi író társának. A könyvek azonban útközben elvesztek. Csak a levél érkezett meg. Erre válaszol Perecsényi 1804. augusztus 15-én. A korra jellemzően ezeket írja: „Igaz ugyan, hogy itt is ingyen szeretnek olvasni”. Majd arra biztatja a költőt, hogy küldjön újra munkáiból, mert terjeszteni fogja.

„Burkus Kurír”

Perecsényi Nagy László, kéziratos naplójában, arról ír egy helyütt, hogy „1814 farsang utolsó napjaiban, Aradon, gróf Taxis névvel, burkus-kurír (vagyis porosz futár) járt, sokakat megcsalt...” Élelmes szélhámos lehetett, aki rászedte a jámbor bürgereket...

„Maros-parti Párizs”

Az elmúlt évtizedek publicisztikájában fel-feltűnedezett városunknak ez az elnevezése. Legtöbbször gúnyos értelemben használták. Először a népszerű regényíró, Szomaházy István írta le 1899-ben „Huszonkét óra Aradon” c. tréfás tárcájában. Az író ugyanakkor megemlékezett a csillogó-ragyogó korzóról s az elhanyagolt mellékutcákról.

Román irodalom két helyi folyóiratban

A kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények legutóbbi számában Sőni Pál professzor tanulmányt közöl a hazai „avantgárd irányzatok”-ról. Érdekes megállapítása cikkének, hogy a '20-as években megjelent Génusz és az ezt követő Periszkóp igen behatóan ismertették a román avantgárd irodalmat.

Serestély Béla

Az említett folyóirat közli városunk poétájának, Serestély Bélának az önéletrajzi levelét. A levél érdekes helyi irodalmi vonatkozásokat tartalmaz.

Férfi szépségverseny

Városunk egyik krónikása, Csiky Károly 1933-ból származó feljegyzésében megírta, hogy 1870-ben nemcsak női, hanem férfi szépségversenyt is rendeztek a „kiserdő”-ben, vagyis a városligetben.

Az első aradi regény

Az első, városunkról szóló regény, egy napilap hasábjain 1862-ben látott napvilágot. A regény címe: A bukott angyal. Regény az aradi társas életből. Írója a '60-as évek ismert költője: Szabados János.

Brassai Sámuel

Brassai Sámuel, „az utolsó polihisztor”, a kolozsvári egyetem professzora 1892 októberében járt itt. Az akkor megnyílt múzeumot tekintette meg.

Százéves csevegés

Pontosan 1868-ban írta Jenőy Kornél (minden bizonnyal álnév) „csevegé”-sében, hogy azért „csúnya az aradi hölgyek járása”, mert hepehupás a kövezet.

Poltura

Sokan nem tudják, hogy városunk egyik negyedét, Polturát régi váltópénzről nevezték el. A „poltura” a XVIII. század elején volt forgalomban.

Ion Slavici és Arad

Terjedelmes monográfia látott napvilágot Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kiadójában, D. Vata Maniuc tollából. A könyv címe: „Ion Slavici și lumea prin care a trecut”. Szerzője minden apró részletre kiterjedő filológiai gondossággal tárgyalja a prózaíró életét és életművét. Különösen érdekes – számunkra – az aradi évek hiteles története.

Hetvenöt éve született Szántó György

Szántó György (1893–1961) a két világháború közötti hazai regényirodalom kiváló alkotója volt. Az Utunk egyik nemrégien megjelent számában, Sóni Pál professzor méltatja ez alkalomból életművét, „Mű és attitűd” című cikkében. Sóni megemlékezik Aradon megjelent művéről és avantgardista folyóiratáról, a Periszkópról. A bukaresti

Irodalmi Könyvkiadó rövidesen megjelenteti az író egyik legjelentősebb művét, Az ötszínű ember-t.

Papp Dániel első verse

A múlt század végének egyes íróit, az irodalomtörténet „ködlovagok”-nak nevezi. Ezek egyike a fiatalon elhunyt Papp Dániel. Kitűnő prózája mellett, ifjúkorában verseket is írt. Most került elő Aradon első megjelent verse. Erről az irodalomtörténeti kutatás eddig nem tudott.

Lucian Blaga írói pályakezdése

A Contemporanul egyik utóbbi számában, a neves költő és filozófus, Lucian Blaga első irodalmi kísérleteiről olvashatunk jól dokumentált cikket, Horia Medeleanu muzeológus tollából. Blaga 1916-ban a városunkban megjelent színvonalas folyóiratnak, a Pagini literare-nak a munkatársa volt. Az ifjú filozófus bölcséleti tanulmányait közli itt.

A második aradi könyvkereskedés

Falk Miksa és Kecskeméthy Aurel forrásértékű levelezésében érdekes aradi vonatkozást találhatunk. A levelet, az akkor Aradon hivatalnokoskodó Kuthy Lajos, a regényíró írta 1858. november 4-én. Kuthy szeretné, ha városunkban megnyílnék a második könyvkereskedés is. Ezért fordul támogatásért az akkor Bécsben élő Falkhoz.

Pósa Lajos – románul

1899-ben, Nicu Stejănel, helyi költő, lefordította románra Pósa Lajos Habsburg-ellenes versét. Pósa akkoriban hosszabb ideig tartózkodott városunkban.

Aradi vonatkozások Arany Jánosnál

A nemrég megjelent Összes művek 12. kötetében érdekes helyi vonatkozásokat találunk. A szerkesztő Arany, lapjában beszámol városunk irodalmi eseményeiről is. Így elparentálja az ifjan elhunyt költőt, Bíró Imrét. Tudósít a Sárosi Albumról és méltatja Fábián Gábor Cice-fordítását.

Az első román kultúregyesület

1863. május 12-én alakult meg városunkban az Asociațiunea națională din Arad pentru cultură și conversare a poporului român". Az egyesület 1924-ben egy másik, országos jelentőségű egyesületbe olvadt bele.

Török emlékek

Városunk hiteles múltjának feltárása sok érdekes adatot vetett felszínre. Egyik kevésbé ismert, de igen rátermett múlt századi kutató közleményében érdekes törökkori emlékekről olvashatunk. Megtudjuk, hogy Gáj, illetve Gálya és Ség, vagyis a mai Sége egy-egy szpáhi, azaz török lovastiszt birtoka volt. Sok volt az arab hűbérúr is, és a szpáhi ú. „jó párti”-k voltak a „fehér” lakosság körében is.

Egy későbbi oklevélgyűjteményben arról olvashatunk, hogy a mai Zsigmondházára is telepítettek „meghódolt” lakosságot a török földesurak.

Két regény városunkról

Ismeretes, hogy Titus Popovici „Az idegen” című, filmre is alkalmazott regénye városunkban játszódik. Ugyancsak aradi tárgyú Francisc Munteanu „A Maros-menti város” című regénye is.

Múzeumunk egyik kincse

A Magazin című hetilapban színes ismertetés jelent meg Dörner Egon tollából, a silindiai (seléndi) dák ezüstletről.

Caragiale városunkban

A nagy román klasszikus írásai az 1890-es évektől jelentek meg a helyi lapban. Jelentős az itt közölt „Termeszek” című cikke. 1912. március 15-én járt utoljára személyesen itt. A mai Pensiune falatozóban (a régi Vas kávéház) találkozott aradi barátaival és tisztelőivel.

Tömörkény István levelei

A XX. század neves elbeszélőjének életművében számos aradi vonatkozást találunk. Igen érdekesek a Föltetszik a hajnal című kötetében közölt, városunkkal foglalkozó novellái. A legrégebb aradi irodalmi egyesülettel is kapcsolatban volt. Erre vonatkozó – jelentős levelei – 1958-ban láttak napvilágot

A „Vasárnapi Újság”

A neves elbeszélő, Benedek Elek folyóirata, a kolozsvári „Vasárnapi Újság”, 1923 júliusában, „aradi szám”-ot jelentetett meg. Az érdekes képek és cikkek mellett, az aradi születésű Szentimrei Jenő, Nagy Dániel helyi írótól, a napjainkban újra kiadott „Cirkusz” szerzőjéről közöl színes cikkeket.

A „Csanádi-palota”

Kevesen tudják, hogy az impozáns palotát, 1887-ben Jiraszek Lajos építette. A külső kiképzés terve Ybl Miklós munkája.

Octavian Goga városunkban

1909 decemberében, az erdélyi román sajtóegyesület Aradon tartotta az alakuló gyűlését. Elnökül az akkor Nagyszebenben megjelenő „Țara noastră” folyóirat szerkesztőjét, Octavian Gogat választották.

Dankó Pista hangversenyei

Az ismert dalszerző 1890-ben hangversenyezett először városunkban. A következő évben, már operai erőkkkel bővült társulattal keresi fel a helyi közönséget. 1900-ban öt estén át gyönyörködtette szerzeményeivel hallgatóságát. Bizonyos félreértés miatt, egy alkalommal csak Újaradon muzsikálhatott. Érdekes epizódja ennek az alkalomnak, hogy míg hangversenyezett, a Fehér Keresztben – ahol lakott – árvereztek és a zeneszerző kabátját is eldobolták...

A termékeny nótaköltő az aradi hölgyekről „Álmomban galambom” címmel szerzett dalt. (A szövegét is ő írta.) És két aradi drámaíró népszínművéhez is ő szerezte a dalbetétek zenéjét.

Igen érdekes levelezése Nikolits Dömével, a literátus ügyvéddel.

Dankó legújabb életrajza (Csongor Győző munkája) részletesen foglalkozik a „nótafa” helyi emlékeivel.

A „vadember”

A régi aradiak még emlékeznek Gallovich Károlyra, az érdekes és kalandos írófigurára. Életéről, Nagy Lajos író, „Vadember” címmel a '20-as években regényt írt. A regényben hőst Joanovics Antalnak, Aradot pedig Marosvárosnak nevezi.

A tanítóképző megnyitása

Az 1812-ben megnyílt aradi tanítóképző történetéhez értékes adatokkal szolgál Munteanu Romulus „Contribuția școlii ardelenene la culturalizarea maselor” című, igen gazdagon dokumentált munkája.

Színháztörténeti adalék

Virgil Brădăteanu „Istoria literaturii dramatice românești și a artei spectacolului” című, nemrég megjelent művében foglalkozik az aradi színház alapításával és az első román előadásokkal is.

Az ismeretlen Ada

Nemrég az egyik szakfolyóiratban Hegedűs Nándor érdekes tanulmányt tett közzé Ady Endre aradi szerelméről, a versekben Adának nevezett, s Léda helyét elfoglaló múzsáról. Ady életrajzírói, 1933-ig, Adát nemigen említették. Ekkor jelent meg róla az első közlemény. Ugyanakkor az egyik helyi lap cikksorozatát közölt a költő és Ada, igazi nevén Bisztriczky Józsefné Csutak Médi ismeretségéről. Ady 1912-es, Adával kapcsolatos aradi tartózkodásáról szóló levél pedig 1960-ban jelent meg az egyik kolozsvári folyóiratban.

Pantheon

A híres írók és közéleti férfiak, mint I. Russu Șirianu, M. V. Stănescu, Gh. Popa szobrait 1936 decemberében leplezték le. Petre Pipoș, a neves pedagógiai íróét pedig az év júniusában.

Világjáró

Valaha mindenki ismerte Aradon Barth Lulut, a világjáró autogramgyűjtőt. Vaskos albumát, a „The World”-ot, az akkori világhírességek aláírásai és fényképei díszítették. A kalandos sorsú aradi világjáró, végül szerencsejátékon elvesztette a sokaktól megcsodált gyűjteményét.

A vastuskó

Uzsoki András muzeológus nemrég tanulmányt közölt a vastuskókról. A váradi és temesvári mellett, az aradiról is részletesen ír és a műemlék képét is közli.

Caragiale aradi munkássága

A drámaíró az aradi Románul külső munkatársa volt. A lap főszerkesztője Vasile Goldiș kérte meg erre. Legújabbban Șerban Cio-ulescu Caragiale-kutató tett közzé érdekes adatokat a kiváló író aradi munkásságáról.

Városunk Ady publicisztikájában

Most, hogy Ady Endre prózai műveinek újabb két kötete látott napvilágot, talán nem érdektelen, hogy a költő hányszor és mikor foglalkozott városunkkal. Aradról szóló cikkei Váradon jelentek meg. Ady az aradi színészettel, egy furcsa táviratváltással és egy még furcsább párbaj-históriával foglalkozik aradi cikkeiben.

Járt-e Kelemen László nálunk?

Évtizedekig tartotta magát az a hiedelem, hogy Kelemen László, az első magyar színigazgató 1798-ban városunkban vendégszerepelt társulatával. Váli Béla is ezt írja monográfiájában. Lugosi Döme színház-történész, Kelemen életrajzírója, kiderítette, hogy a társulat akkor nem járhatott Aradon.

Bolyai János Aradon

Tabéry Géza Bolyai-regényének első kidolgozása „Kolozsvári bál” címmel 1923-ban jelent meg Nagyszalontán. A kisregény „Arad 1826” című fejezetét az író, a megjelenés évében, felolvasta városunkban.

Duiliu Zamfirescu városunkban

Duiliu Zamfirescu regényíró kiadatlan leveleinek Al. Săndulescu gondozásában megjelent kötete, érdekes aradi vonatkozást tartalmaz. Az író, idillikus felfogásához híven, nem értett egyet Slavici paraszt-

ábrázolásával. Erről „Scrisoare română” címmel, a pesti Luceafărul c. folyóiratban cikket írt. Később eljött Aradra és itt, a „helyszínen” akart meggyőződni, hogy Slavici regényeinek hősei olyanok-e, mint ahogyan a világosi író ábrázolta őket. D. Zamfirescu aradi tartózkodása hosszas polémiaát váltott ki a korabeli lapokban.

Nicolaus Schmidt

Az újabb hazai és a külföldi irodalomtörténet-írás sokat foglalkozik Nicolaus Schmidt (1874-1930) aradi származású német proletárköltővel. „Csimpolyadatok” című kötete, a maga idejében, nagy feltűnést keltett. „A medve” c. darabját 1912-ben városunkban is bemutatták. Költeményeiből Várnay Zseni is fordított. „Satanos” című műve erősen hasonlít Az ember tragédiájára.

Iulian Grozescu

A múlt századi költő, Iulian Grozescu (1889-1872) aradi diák volt. Költői zsengei egy iskolai kiadványban, az „Almanahul beletristic”-ben jelentek meg 1859-ben. Első verseskötete is Aradon látott napvilágot. Neve, a balladák közül kialakult ún. „vadrózsapör”-ben vált ismertté.

„Pagini literare”

A „Pagini literare” – nehéz körülmények között, az első világháború viharában – 1916. március 1-jén jelent meg városunkban. Munkatársai között találjuk Ion Agarbiceanut és Emil Isacot. Lucian Blaga első bölcseleti tanulmányai a folyóirat hasábjain látnak először napvilágot. A Pagini literare 1916 júliusában szűnt meg.

Paál László Aradon

Paál László (1846-1879), a világhírű festőművész, 1855-től aradi diák volt. Legújabb életrajzában Farkas Zoltán művészettörténész azt

írja, hogy „a középiskolában deákos jellegű, retorikai színezetű oktatást kapott”. Régebbi életrajza – az iskolai anyakönyvek alapján – közli aradi lakásait is. A „Vastuskó”-hoz címzett házban tanult rajzolni, az akkor már neves festőtől, Böhm Páltól. Nála ismerkedett meg Munkácsyval. Tanulmányait befejezve, 1864. augusztus 10-én érettségizett.

Vasile Alecsandri méltatása

A „mircești bárd” halálakor, 1890-ben, az akkori aradi lapok méltatták a nagy költő érdemeit. Egyik lap szó szerint közli végrendeletét is. A testamentum aradi megjelenését eddig a szakkutatás figyelmen kívül hagyta.

Az elmúlt év halottja

Az elmúlt év tavaszán hunyt el dr. Juhász Kálmán ny. egyetemi tanár, a középkori Arad legnagyobb ismerője. A neves tudós közel ezeroldalmi forrásanyagot gyűjtött városunk egyik jelentős régi intézményéről, az „Orodi hiteleshely”-ről.

Márki Sándor emlékezete

Városunk tudós történetírójáról, dr. Márki Sándorról, a kolozsvári egyetem professzoráról egyik volt tanítványa, dr. Banner János, a neves régész érdekes méltatást közölt. A tanulmány Márki haladó történetírói eszméit is tárgyalja.

A vásárhelyi találkozó

Nemrégem emlékezett meg a Korunk az 1937-ben összeült Vásárhelyi Találkozóról. Az akkori, széles népfronti összefogást hirdető, demokratikus tömörülésekről most jelent meg az első tudományos összefoglalás Csatári Dániel tollából. A gazdag forrásanyagot felhasználó tanulmányból megtudjuk, hogy a Találkozónak aradi küldöttei is voltak.

Victor Hugo szobra

1897-ben, Besançon, Victor Hugo költő szülővárosa, gyűjtést indított nagy fia szobrára. Arad városától is kértek hozzájárulást.

„A Mihályi Rozália csókja”

Most lesz 60 éve, hogy Ady jelentős elbeszélése, a részben aradi vonatkozású, A Mihályi Rozália csókja megjelent.

Román színészet

Érdekes művelődéstörténeti adaléka városunk múltjának, hogy Koós Ferenc, bukaresti író, 1864-ben figyelmet keltő cikket írt a román színművészet történetéről.

Aradi krónika

Arad színésztörténete a legújabb kutatások fényénél

Nemrég jelent meg Simion Alterescu szerkesztésében az *Istoria teatrului în România* című munka első kötete. A szép kiállítású, gazdagon illusztrált kiadvány 1848-ig tárgyalja a hazai színjátszás történetét. A szerző több helyen foglalkozik városunk színházi múltjával is. Érdekes részlete a könyvnek az aradi diákszínjátszás múltja és az első aradi színház rövid története.

A másik színháztörténeti könyv, ahol bőven találunk aradi adatot, Ioan Massoff „Teatrul Românesc” című, az Irodalmi Könyvkiadónál megjelent műve. A szerző 1860-tól 1880-ig tárgyalja a hazai színjátszás történetét. Részletesen foglalkozik Pascaly és Millo társulatainak aradi vendéjátékával. Az illusztrációk között is több aradi vonatkozásút találunk.

Két Aradi folyóirat irodalomtörténeti jelentősége

A marosvásárhelyi Igaz Szó egyik legutóbbi számában, Sőni Pál, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem tanára érdekes cikket közöl „Az avantgarde két hazai folyóiratban”. A két aradi folyóirat, az 1925–26-ban, Szántó György szerkesztésében megjelent *Periszkóp* és az 1924-ben, Franyó Zoltán szerkesztésében megjelent *Génusz*. Sőni professzor mélyrehatóan elemzi a folyóiratok jelentőségét.

Gheorghe Şincai aradi barátja, Mircea Tomus „Gheorghe Şincai” c. életrajzában érdekes aradi vonatkozást találunk. Gh. Şincai, az erdélyi iskola tagja, barátságban volt az „első aradi íróval”, Perecsényi Nagy Lászlóval (1771-1827). Şincai „Elégiá”-t írt Nagy „Orodias” c. alkalmi költeményekből álló, 1804-ben Nagyváradon megjelent munkájába. Şincai, a neves történet- és nyelvtudós elragadtatással ír Nagy László latin verseiről és szívesen tiszteli meg barátját verssel.

Egy „elfelejtett” aradi író

Nemrég jelent meg „Furcsa népség” címmel Réti Ödön válogatott elbeszéléseinek gyűjteménye. Csak a szakemberek tudták eddig, hogy az író 1912-től Aradon tanított a szakiskolában. Sötét tónusú novel-láival a mai realista irodalom egyik előfutárának tekinthető.

IRODALOMTÖRTÉNETI SÉTÁK

Irodalmi séta Aradon

A tévé operatőrije „rámegy” Arad látképére... Fenn vagyunk az Astoria szálló tetején.

Milyen más innen fentről a város. A várra fordul a kamera. A sétányon valaha egy inzsellér-főhadnagy sétálgatott a lázas éjszakába, Bolyai János volt.

Jól látszik a Generális tér. S ott, a régi patikánál, ott volt az ő utolsó éjszakája... Messze, vörös csfk. Az új híd. A régít a háború, a borzalom pusztította el.

A Maros Gyöngyéből, a szép új vendéglőből indul az adás. Asztalnál ülünk, a riporter kérdez. Mint érdekességet mondom el az egyik újságírónak, hogy a televízió „őset”, a TELEHOR-t Aradon próbálta ki Mihály Dénes. A híres feltaláló itt katonáskodott. „Bolond önkéntesnek” nevezték, mert állandóan két hatalmas kályhacső-szerű készülékkel járt.

A „bevezetés” után nekiiramodunk a kis fürge autóval. A líceumot keressük: Kuncz Aladár szülőháza – mondom. A Fekete kolostor írójának édesapja, Kuncz Elek (Ady, a zilahi diák félve tisztelte, ahogy írja...) itt volt igazgató. És a hadifogságban erről az épületről álmódott az író... Itt, a líceumkertben játszott a kis Dadi, ahogy a Három aradi tartózkodásom című írásában elmondja. De itt volt diák Mihai Beniuc és Titus Popovici. Itt tanított Perpessicius, a nagy Eminescu-kutató, és innen indult el a híres történettudós, Márki Sándor is. Spectatort idézem (a két világháború között nagynevű hazai publicista, Dr. Krenner Miklós írói neve), aki rajongással írt a líceumról, a méltósággal teli lépcsőházról, a nagyszerű árkádokról, az iskoláról.

Aztán a régi városnegyedeket járjuk. Az aradi nevezetességek egyikét, a céhvilág emlékét, a vastuskót (népies nevén vaslakatot) filmezik.

A vándorló céhlegények szeget vertek bele emlékül, „hogya a szívűk mindig visszahozza őket ide” – mondom. A mesterré-avatásnál is fontos volt a tuskó. Ezen törték el az avatókupát... Megnézzük az Aranyszarvast, a régi fogadót, a vaserkélyes polgárházakat, s a szerkesztőséget, ahonnan Horváth Imre „indult”... (Az Aradról készülő kisfilmben szavalja is egy színésznő az Aradi elégiát. A vers ezen a tájon keletkezett.)

Bemegyünk a Vörös Ökörrel szemben, a falatozóba. Az Ökörbe már nem mehetünk be, mert ez a régi vendégfogadó ma, lakás. A '90-es években innen indult az aradi munkásmozgalom és itt határozták el az első május elseje megünneplését.

Tömbházak között járunk. Az újaradi úton épülnek a toronyblokkok. Hatalmas darut filmeznek. Mindenütt sisakos kőművesek... Majd visszatérünk a városba. A Szabadság téren a Hazai Hősök Emlékét örökítjük meg. Aradi színt, sajátos ízt keresnek a tévé munkatársai. Az ódon empire épületekben mintha ott borongana a város múltja... Egyikben Sárosi Gyula, a '48-as idők költője élt, a másikban a „szépreményű” aradi hírlapírók: Reviczky Gyula, Iványi Ödön, a regényíró, Murai Károly és sokan mások... Most tatarozzák a régi irodalmi kávéházat, ahol Mikszáth is megfordult, és ahova benézett Krúdy Gyula úr is...

A színházról beszélünk. (1872-ben nyílt meg.) És Karinthy aradi napjait idézzük.

A Vas Szállót és kávéházat kapjuk lencsevégre. A békés talponálló valaha híres irodalmi kávéház volt. Ide jött aradi tisztelőihez Caragiale, Coşbuc. Itt beszélt Iorga professzor, itt vitázott D. Zamfirescu és I. Slavici. Slavici, a volt aradi diák... A régi Szerb téren, ahol kosztosdiák volt, a Csöptös-házban hosszan elidőzik a kamera. (Egyébként néhány év előtt Az idegen című film néhány jelenete is itt készült a templomban.)

Aztán szinte falusias táj. A Pernyáva negyedben vagyunk.

Tóth Árpád szülőházára fordul a képernyő. A nagy költő Arad című versét szavalja valaki...

Újra a gyárak negyedét járjuk. Az utóbbi negyed század története is szemünk előtt pereg. Arad, a Maros-menti város az új és a régi nagyszerű ötvöződése.

Az aradi jakobinusok

A nagy francia forradalom eszméi Arad megyében is elterjedtek. A fennmaradt felvilágosult könyvtárak anyagából tanulmányozhatjuk, hogy a kor haladó gondolkodású emberei mit ismertek az enciklopédisták és a francia materialisták műveiből. Találunk olyan adatot is, hogy egyes felvilágosultak a forradalmi lapot, a Moniteurt is járatták. Így közvetlen forrásból értesültek az eseményekről. Ismerjük a korabeli megyei határozatokat a forradalmi eszmék terjedésének megakadályozásáról. Eltiltották ugyanakkor a XVI. Lajos francia király lefejezését ábrázoló viaszos képeket. 1793 novemberétől több száz francia menekültet helyeznek el városunkban. A történetírás számon tartja – a forradalmi eszmék terjedése szempontjából – az itt járt menekülteket és ugyanakkor a „royalista arisztokratákat és kalandorokat is”. 1794 végén több mint 1200 franciát, tisztet és közlegényt őriznek a várban. A megyegyűlésen – titkosan – ismertetik a forradalmi eszmék terjedésének megállítására hozott legfelsőbb határozatokat.

A jakobinus mozgalom aradi hívei közt tartja számon a kutatás Hirgeiszt Ferenc joghallgatót, aki a megye határozatából a Bibich-ösztöndíjat élvezte. A derék ifjúról Kazinczy Ferenc nagy elragadtatással ír. A Martinovics perben szerepel Hendrey Pál, ugyancsak aradi joghallgató.

Jancsó Elemér kolozsvári professzor, a kérdés legkiválóbb hazai ismerője szerint maga Martinovics Ignác többször járt Brádon és Temesvárott. Egyébként 1780-ban várták, hogy Martinovicsot Aradra helyezik mint a bölcsélet tanárát.

A legérdekesebb aradi jakobinus azonban Réz József szemorvos. Az akkor 36 éves orvosdoktor, gabonakereskedéssel is foglalkozott. Az aradi vásáron összeszólalkozott Kazay Mihály tisztvisselővel. Kazay feljelentette a szemorvost. Keresetében veszélyes eszméket terjesztő, „frizurás bolond”-nak nevezi. Réz viszonydat emel „rágalmazója” ellen. A vizsgálat során Kazay irományai között „Alfradus ab Ország” titkos névaláírási levelet találtak. A lefoglalt levelezésből kiderült, hogy a latin nyelv gyakorlására alapították és mindenkinek „titkos” neve volt. A legújabb kutatások szerint ennek a társaságnak Réz volt a vezetője. A

tanúk egy része Réz antiklerikalizmusára vall. Másrészt királyellenességét bizonyítja. Réz kihallgatásakor tagadta a terhére rótt vádakat. A megyei „különös” gyűlés úgy döntött, hogy a szemorvost továbbra is fogva tartja, és irományait, levelezését lefoglalja. (1958-ban került elő a Réz ingóságainak és iratainak lefoglalásáról felvett jegyzőkönyv.)

Az aradi szemorvos neve a jakobinusok perében is feltűnik. Későbbi sorsa ismeretlen. A kérdés kutatói szerint a két jakobinus személyi ellentétből jelentette fel egymást és így jutott a hatóságok tudomására a mozgalom aradi szervezete. A per során többször szóba került Arad és Temesvár. Az 1880-as években Újaradnál, a Marosban érdekes pecsétnyomót találtak. A „titkos” jelzésekkel és szabadkőműves jelvényekkel díszített tárgy – feltételezhetően – Rézé lehetett. Az egyik múlt századi levéltárban is őriztek latin és német nyelvű – feltételezhetően helyi vonatkozású – anyagot a mozgalomról.

A jakobinusok hagyatékából maradhatott fenn a ma közgyűjteményeinkben található „szabadságfa” is. Az érdekes rajza kivégzett jakobinusok nevét mutatja egy-egy levélen. A fa törzsén Martinovics nevét olvashatjuk.

„Szomorú” nevezetessége városunknak, hogy a mozgalom egyik feltételezett árulója, Sehy (Kemény) Ferenc szintén aradi volt. A tehetséges, de izgága színészcsoóri a kutatás kiderítette, hogy a hatóságok megbízásából furakodott a mozgalomba. Sehy csúfos véget ért. 1799-ben Nagyváradon, kocsmai verekezésben, agyonszúrták.

A napjainkban folyó helytörténeti kutatások előreláthatóan még számos adatot tárnak majd fel a kétszáz év előtti demokratikus mozgalom történetéből.

Bolyai János Aradon

A világ egyik leghíresebb matematikusának születési évfordulója újra előtérbe állítja e lángelme zaklatott életét. A kolozsvári születésű Bolyai János, a híres matematikus, Bolyai Farkas fia marosvásárhelyi tanulóévei után – mint mérnökkari tiszt – négy évig városunkban tartózkodott. Előbb Temesvárott szolgált és onnan írta híres leveleit apjához, hogy a „semmiből új világot teremtettem”. Világjelentőségű művének, az Appendixnek (jelentése: Függelék) végleges megfogalmazása városunkban történt. Aradi évei 1826 márciusától azért is jelentősek, mert volt tanára, Wolter von Eckwehr százados itt közvetlen parancsnoka. A kutatókat azóta foglalkoztatja, hogy volt tanárának nagy művéből egy német nyelvű példányt adott át. Ez a kézirat, egyes szakértők szerint, vagy megsemmisült, vagy lappang valahol. Érdekes, hogy János édesapjának, Farkasnak, megfizette művének nyomtatási költségeit.

Bolyai Jánost egész életében az foglalkoztatta, hogy Gauss (apja barátja) alig méltatta az ifjú matematikus zseniális művét. A másik kérdés, ami foglalkoztatta, hogy egyik kortársa, Lobacsevszkij, hogyan jutott a nem euklideszi mértan megoldásának gondolatára.

S ha az első tiszteletpéldány, amit Gaussnak küldött el is kallódott, a másodikat a göttingeni professzor megkapta. Levelében pedig dicséri az ifjú Bolyait, de azt mondja, hogy inkább magát kellene dicsérnie, aki 30-35 évvel ezelőtt már foglalkozott e kérdéssel.

Bolyai János – mint legújabb méltatója, Wessely Tibor írja – nyilvános elismerést várt, csalódott apja nagy barátjában. A régebbi életrajzok sokszor kiélezték a két zseniális ember, apa és fia kicsinyes vitáit, torzszalkodásait. Legújabb biográfusai túlzottnak tekintik ezeket az anekdotikus ellentéteket, és inkább a közös lelkesedésüket hangsúlyozzák.

Wessely említett műve, Bolyai János matematikai munkássága (Bukarest, 1981), bebizonyítja, hogy a kor elmaradott, feudális világa és a lehetetlen életkörülmények akadályozták meg a lángelmű matematikus érvényesülését.

Bolyai korszakalkotó felfedezésének, ahogy ő nevezte, az „abszolút geometriának”, mivel csak a múlt század végén „fedezték fel újra”, tudománytörténeti a jelentősége.

Életét, vívódásait inkább szépírók örökítették meg. Gondoljunk Tabéry regényére vagy Németh László drámájára. A szépírói alkotók közül Tabéry szép fejezetet szentel aradi időzésének. Nyoma van annak is, bár nem volt költői tehetsége, mint apjának, hogy Aradon ún. „virágverseket” írt egyik szerelméhez.

A világhírű és ebben az évben mindenütt ünnepelt matematikus rövid és szenvedéssel teli életének egy jelentős szakasza fűződik városunkhoz.

Dimitrie Țichindeal

Dimitrie Țichindeal jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint-hogy Eminescu az Epigónok c. költeményében „aranszajú”-nak nevezi.

A Temesvár mellett, Kisbecskereken 1775-ben született Țichindeal, felsőbb tanulmányainak elvégzése után, 1812-ben került városunkba. Az akkor megnyílt aradi román tanítóképző tanáraként jelentősen hozzájárult Arad művelődési életének fejlesztéséhez.

D. Țichindeal jellegzetesen felvilágosult egyéniség. Az erdélyi iskola rajongója és eszméinek propagátora. Leveleiben és a közoktatással foglalkozó tanulmányaiban a román nyelvű iskolák létesítésének és fenntartásának kérdésével foglalkozik. Népmvelő célzatú írásai moralizáló, erkölcsnemesítő jellegűek.

Népszerűségét azonban 1814-ben megjelent állatmeséinek köszönheti. Ez az első fabulagyűjtemény a román irodalomban. Munkája valójában Doszitej Obradovics, felvilágosult szerb író hasonló művének lefordítása, illetve átdolgozása. S bár ez eredeti szöveghez híven ragaszkodik, a 160 meséből több mint ötven ún. Adaptáció, vagyis a mese tanulságának alkalmazása az író korának sajátos viszonyaira.

Jellegzetességük a meséknek, hogy – a felvilágosult írók gyakorlata

alapján – a „tanulság” gyakorta hosszabb, mint maga a fabula. Tichindeal a mesékből levont következtetéseket a román nép életéhez alkalmazza. Meséit a tudatlanság, az elmaradottság elleni küzdelem fegyveréül szánja. Így a „Kígyó és a reszelő” címűben a népoktatást akadályozókat támadja. Ostorozza a tudatlanságot, a babonát, az egyenlőtlenkedést.

Fabulái rendkívüli hatással voltak kora olvasóira. Az első kiadást 1838-ban követte, I. Heliade-Rădulescu gondozásában, a második. A legelterjedtebb azonban az 1885-ös aradi kiadása, Ion Rusu előszavával.

Alakja és munkássága, életének tragikus fordulata a kutatókat napjainkig foglalkoztatják. Harcos kiállásáért ellenségei a felsőbb hatóságok előtt megrágalmazzák. A meghurcolt tudóst állásából elbocsátják. Temesvározt halt meg 1818-ban.

Egyik első méltatója Iosif Vulcan, aki akadémiai székfoglalóját az aradi meseíróról tartja. Életművét és aradi munkásságát T. Botiş (1922), s napjainkban Vasile Popeangă méltatta. Legújabbban pedig, életét és munkásságát a temesvári Virgil Vintilescu foglalta össze értékes monográfiájában (1965).

Ion Barac Aradon

Ion Barac (1776-1848), a neves brassói felvilágosult író 1830-ban Aradra látogatott. Utazásának célja, a családi okon kívül, az is, hogy műveinek kiadót találjon. Találkozik Al. Gavrával, az 1812-ben megnyílt helyi tanítóképző neves tanárával. A széles körű kultúrmunkát kifejtő Gavra megígéri, hogy hozzásegíti írótlársát regényeinek és átdolgozásainak kiadásához. Barac itt hagyja Ovidius és Lucretia c. műveinek kéziratát. S amint Constantina című munkájának előszavában mondja, Loreti, Pipelea és Corebierul cel nou című műveit. Ugyancsak szeretné megjelentetni Ovidius Metamorphosisának fordítását is. Ittlétekor halt meg az aradi múlt ismert alakja, Nestor Iovanovici. A brassói költő hosszú elégiában siratta el.

Gavra kiadói terveit, a kor gazdasági és egyéb körülményei miatt, nem válthatta valóra. Így Barac művei sem láthattak napvilágot.

Külön érdekessége életművének, hogy G. Drăgan irodalomtörténész szerint, legjelentősebb munkája, a Ludas Matyi átdolgozása Aradon jelent meg 1916-ban, „O paradignă a leneșului Pipelea Giscariu” címmel.

Barac életművének jelentőségével napjaink hazai irodalomtudománya behatóan foglalkozik. N. Iorga kutatásait most I. Pervain kolozsvári professzor és George Ivașcu professzor folytatja. Kutatásaik nyomán érdekes képe rajzolódott ki a rokonszenves egyéniségű brassói írónak.

„A vadember”

Arad irodalmi múltjának érdekes, groteszk figurája volt Gallovich Károly. Irodalmi pályafutását, 1897-ben, A bűnbak című drámájával kezdte. Az autodidakta és nagy fizikai erővel rendelkező író ettől kezdve különös, világmegváltó tanainak prófétájaként próbált betörni az irodalomba. Egy verse a Nyugatban is napvilágot látott.

Igazi – és egyetlen – sikerét Tűzimádók című szocialisztikus drámájával aratta 1909-ben.

Ettől kezdve azonban, noha állandóan írt, többé nem jelent meg tőle semmi. Felcsapott kávéházi igehirdetőnek. (A „Gallovich akadémia” – így nevezte az aradi humor az író-próféta asztaltársaságát.) Haláláig bizarr alakja volt a kávéházaknak – és kéregetésből élt.

Alakját Nagy Lajos regényíró örököltette meg a Vadember című regényében. Ivanovicsnak nevezi különc és puritán hősét, aki a nagyon is provinciális „Maros-város” sznobjait, kultúrkalózeit, gyáva polgárait tanítgatja – ha kell ököllel is – mőresre.

Ilarie Chendi – Petőfiről

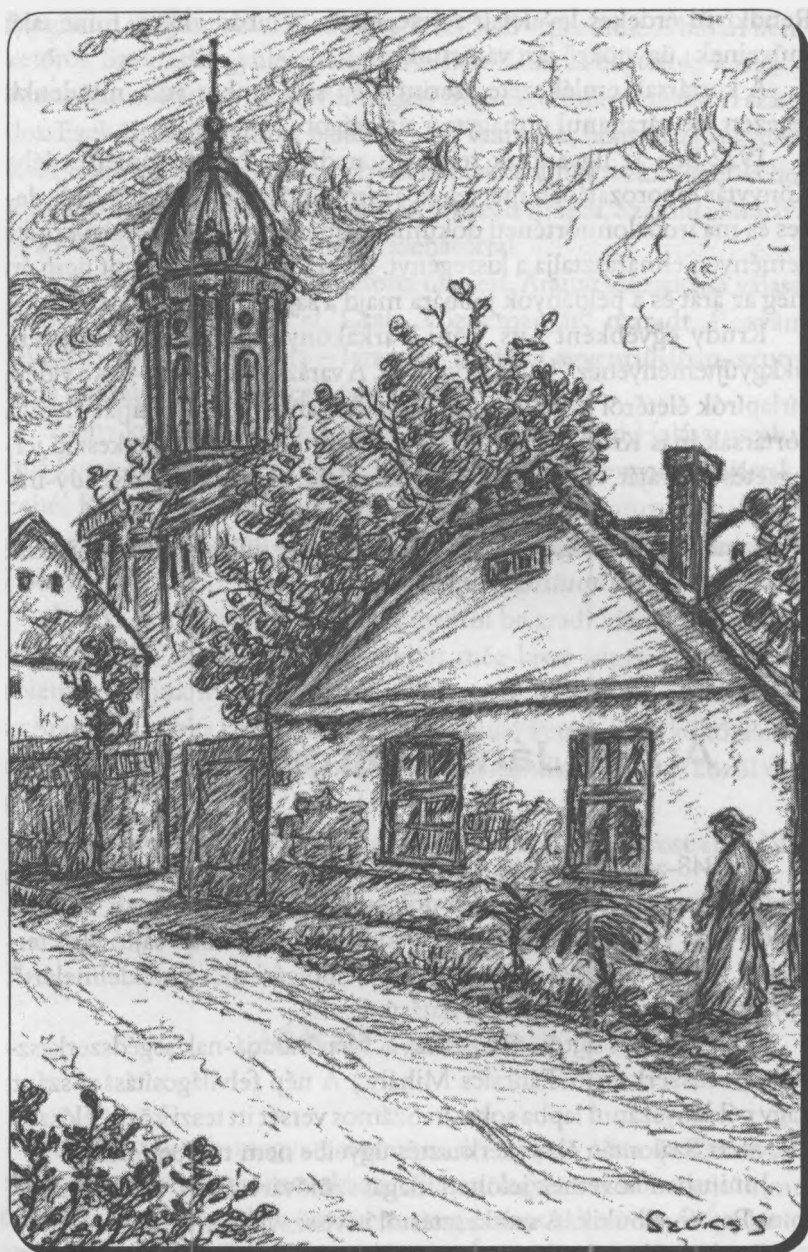
Az aradi Tribuna Poporului című napilap 1899-ben Ilarie Chendi, a neves kritikus tollából érdekes tárcát közölt Petőfiről. Chendi méltatja a költő tiszteletére rendezett segesvári ünnepségeket, megemlékezik a brassói Ștefan Octavian Iosif maradandó értékű fordításairól és a költővel kapcsolatban, az élet és életmű összefüggéseit vizsgálja. A ma érdeme szerint méltatott kritikus aradi cikke napjainkban újra az érdeklődés előterébe került. Nemrégén az Akadémia kolozsvári folyóiratában Mircea Pop értékes tanulmányt közölt „Ilarie Chendi és a magyar irodalom” címmel.

Krúdy Gyula Aradon

Krúdy Gyulának már diákkorában tárcanovellái jelentek meg aradi lapokban. (Az első az 1895-ös újságokban olvashatók.)

Később, mivel itt él jó barátja, Lits Tóni hírlapíró, szinte minden esztendőben fölkeresi a várost. Az élénk sajtóélet is vonzotta Szinbádot ide. Néha hetekre elmaradt, és itt keresett regényes életű alakokat írásaihoz. Ilyenkor saját lapjainak sürgető távirataira sem válaszolt. Egyik ittidőzését Zámbery Andor, a költő-tanár „Arad Cyranó”-ja örököltette meg. Az író hű fegyverhordozójával, „Bátá”-val (Dr. Bátaszéki Lajos) érkezett. Zámbery, a könnyedén verselő poéta, költeményt rögtönzött barátja tiszteletére. A rimás megzenésítette, és a vidám társaság ezt énekelte a megérkezés éjszakáján. Másnapra mindenki elfelejtette a dallamot...

Lits Tóni, a bohém hírlapíró elvezeti nagy barátját mindenüvé, de legfőképpen Lőwy Nárci irodalmi bodegájába... Krúdy regényt tervez a temérdek aradi figuráról. 1914 májusában is Aradon tartózkodik.

Rendkívül érdekes levelet ír feleségének. Szinbád ekkor, mint saját műveinek „ügynöke” járt városunkban.

A kortársak emlékezete szerint szép szál ember volt, mindenkit tegezett, de váratlanul otthagya a társaságot...

1922-ben az ugyancsak regényes aradi író, Nagy Dániel Erdélyi Könyvtár c. sorozatában megjelent az író A nővadász c. regénye. Érdekes és ma irodalomtörténeti dokumentum jellegű, hogy a helyi kritika keményen elmarasztalja a kisregényt. Az aradi kritikus szerint nem éri meg az árát és a példányok jobbára majd a sajt piacon kelnek el...

Krúdy egyébként Lits Tóni Tarkakönyv c., Aradon megjelent cikkgyűjteményéhez (1924) előszót írt. A varázslatos Krúdy-írás a vidéki hírlapírók életéről szól. Annyira plasztikusan jellemzi barátját, hogy a kortársak más Krúdy-hősökben is felismerték az aradi szerkesztő jellegzetes figuráját. Lits hetilapjában állandóan közölt kisebb Krúdy-írásokat.

Szinbád aradi dolgai érdekes színfoltjai városunk irodalmi múltjának és adalékai irodalomtörténetének.

Arany János városunkban

Az 1848-as év Arany János életében, mint egyik életrajzírója mondja, fordulópontot jelent. Serényen dolgozik Jókai folyóiratának, az Életképek-nek. Nagy barátja, Petőfi, elküldi neki a szabad sajtó első termékét. Arany levélben üdvözlí barátját „polgári dicső küzdelmeiért”. Áprilisban már maga is gyűjtő hatású dalt ír.

A kor jelentős sajtótermékének, A Nép Barátja-nak segédszerkesztője. (A főszerkesztő Táncsics Mihály.) A nép felvilágosítására szánt, nagy példányszámú lapba sokat ír. Számos versét itt teszi közzé először. De, mert Szalontán él, a szerkesztés ügyeibe nem tud beleszólni.

Júniusban követnek jelölteti magát szülővárosában, de éppen úgy, mint Petőfi, elbukik. A szerkesztéstől is visszavonul.

Egy külső körülmény is magával hozza megválását a szerkesztéstől.

Megindul az újoncozás. Ezt a jegyzőknek kell végezniük. A bihari nemzetőrök Szalontán gyülekeztek. Beszállásolásuk és ellátásuk, a jegyző, Arany János feladata. Szalonta maga is szervezett több nemzetőri századot. Ezek 1848. november elején Aradra vonultak, hogy részt vegyenek a vár ostromában. A városi tisztviselőknek is a nemzetőrökkel kellett jönniük. Arany János november 4-én érkezett Aradra, Szalonta bírójával és a jókedvű Balogh János városi szenátorral.

A nemzetőrség maga választotta tisztjeit. Arany századossá választották. De nem fogadta el. Csak „köznemzetőr” maradt. Rozvány György – szalontai barátja – lerajzolta a költőt egyenruhában, szuronyos puskával, borjúval, csákkal.

Arany két hetet töltött Aradon. Két társával, a régi Halász utcában (ma Cuza Vodă) szállásolták el. Ha szolgálatuk megengedte, eljártak a Fehér Keresztbe, ahol Csunkó Náci, a híres prímás muzsikált. (Egyes méltatói szerint, Arany ezt a különös tehetségű embert rajzolta meg a Bolond Istók-ban.)

Arany, Petőfihez írt leveleiben számol be aradi időzéséről. Itt él a város poétája, Sárosi Gyula, aki akkor még kissé irigykedik Petőfire. (Nem is találjuk nyomát, hogy Arany kereste volna a megismerkedést az Arany Trombita költőjével.) De itt él Bangó Pető, a fiatal költő, Petőfi nagy tisztelője, aki lapjában, az „Arad”-ban mindkét költőtől közöl verset.

Arany érdekesen számol be a vár ostromáról és a várost ért találátookról. (A várparancsnok naponta ágyúztatja a várost.)

Jókai Aradon

A „legnagyobb magyar mesemondó”, Jókai Mór (1828-1904) először 1849-ben járt városunkban. „Életem legszomorúbb napja” című önéletrajzi feljegyzésében örököltette meg a város akkori életét. Így kivehető, hogy a Fehér Keresztben lakhatott. Ír arról is, hogy a fölötte levő

szobában sétált föl-le Görgei, aki a fegyverletételre készült...) Érdekes pillanatképeket rögzített a város életéről. Nem volt aprópénz, hihetetlen volt a drágaság. Később Szalonta felé menekült. Itt fölkereste Arany Jánost. Augusztus 9-én újra visszatért Aradra. Innen indult el aztán többhónapos bujdosásra.*

1858-ban, Török Gábor vendégeként Arad megyét járja be. Ekkor gyűjti román tárgyú elbeszéléseinek anyagát. Jár Kőrösbányán és Brádon. S ekkor ismerkedik meg „Negra” történetével. (A szegény gazdagokban számos aradi vonatkozást találunk.)**

1890 őszén meghívták felolvasásra. Betegsége miatt csak decemberben jöhetett. Évekig – ezt megelőzően – az aradi hölgyek, egyik beszédéért, a nagy író (és Mikszáthot) bojkottálták.

A közönség ünnepélyesen fogadta a nagy író. Megtekintette városunk műemlékeit. Pohárköszöntőjében városunkat „ideáljának” nevezte. Másnap járt a Veszthelyen, a líceumban, több iskolában és gyárban.

Előadását a városháza tanácstermében tartotta. Az aradi hősnők c. történelmi vígjátékából olvasott fel.

A különben meglehetősen gyenge dráma Szegedinác Péro idejében, 1735-ben játszódik. Tárgya teljesen költött. Méltatói szerint inkább a mellékalakjai sikerültek. (A darabbal kapcsolatban az akkori gúnyos publicista, Tisza Lajos azt írta, hogy a nagy író, darabja „modelljeit”, az aradi hölgyeket akarta látni... S az ezüst emlékkoszorút, melyiken kicsinyre sikerült „betekeri egyszerűen a bugyellárisába...”)

Az előadás után számtalan babérkoszorút kapott. Láttukra így szólt: „Engem ezek a koszorúk agyonnyomnak”. Az aradi írók emlékkoszorúját Varga Ottó tanár, a neves történétíró, az aradi hölgyekét dr. Barabás Béláné és Body Bódogné nyújtották át. A meghatott író így köszönte meg: „Tudtam, hogy angyalok nem járnak fekete ruhában”.

Az ünneplést megköszönő beszédében ezeket mondta városunkról: „Negyven év előtt töltöttem itt életemnek legszomorúbb napjait, láttam a várost, mint porhalmazt, láttam itt mindent porrá omolni. Most pedig látom itt a paloták, iskolák, gyárak, ipar, kereskedelem és művészet városát.”

A színház két díszelőadást rendezett Jókai tiszteletére. (Az aranyembert és a Cigánybárót játszották.)

Jókai a színházi bizottság páholyából nézte végig az előadásokat. A közönség lelkesen tapsolta. Mint érdekességet említjük, hogy a társasvacsorán valaki „Hock Zsoké”-t kiáltott. A nagy író ezen nem csodálkozott, hisz angol és francia olvasói is így ejtették nevét.

Városunk 1893-ban díszpolgárrá választotta a világhírű regényírót.

^{*)} Lásd Spectator cikkét a Jókai Erdélyben c. kötetben (1925)

^{**)} Lásd erről Kristóf György: Jókai Erdélyben c. könyvét.

Petőfi-emlékeink

Petőfi aradi tartózkodása 1907-ben került az érdeklődés középpontjába. Az egyik lapban rovatot indítottak, hogy ki mit tud a nagy költő életéről. Aradról Kovács Alajos írta meg a lapnak, hogy nevelője, Bangó Péter 1846-ban egy napra vendégül látta a költőt. Az épület, ahol Kovács Alajos, s így nevelője és vendégük, Petőfi lakott, a mai 1918. december 1. utcában volt, a régi vármegyeház kertjében.

Ez a rövid emlékezés felkeltette az érdeklődést Petőfi és egyben barátja, Bangó Péter iránt. Más kortársak is megnyilatkoztak Petőfi aradi napjairól. Az egyik szemtanú szerint „Petőfi igen feltűnő viselkedésű, szilaj módorú fiatalember volt, aki már akkor tudatában volt nagyságának.” A kortársak azt is kiderítették, hogy egy napig a nevezetes író Fábíán Gábor családjánál vendégeskedett. S ezzel megindult Petőfi aradi rajongójának, Bangó Petőnek (így használta a Péter nevet!) az „újrafelfedezése”. A fiatal író 1844-ben került Aradra. Petőfi már diákkorában ismerte „rajongóját”, s az Úti levelek-ben – nagyon őszintén – a „rossz poéták” között említi. A különböző divatlapok (ez volt az akkori irodalmi lapok neve!) közölték Bangó verseit.

Egyik tanulmányát, A korszerű eposzról a Kisfaludy Társaság megdicsérte és évlapjában közölte. Ugyanitt jutalmazták esztétikai tanulmányát is. Szatirikus írásai is ismertek. Bangó Arad címmel 1848-ban republikánus lapot szerkesztett városunkban. A lap közli Tompa Mihály néhány versét. Arany János ezt írja Petőfinek 1848. november 19-én: Aradon Bangóval ismerkedtem meg, ki téged végtelenül tisztel, de keserűen panaszskodik, hogy te őrá neheztelsz stb. Azt mondja, ő nem Sárosi irányodban... szóval igen magasztal, még pedig amint hiszem, teljes őszinteséggel. Azonban quid ad te irodalmi magasztalás most?” (Vö. Petőfi összes prózai művei és levelezése, 1974, 523.) Ennek az idézetnek a megértéséhez tudnunk kell, hogy Sárosi Gyula, az aradi költő féltékenykedett Petőfire. A latin kifejezés pedig azt jelenti, hogy az akkori időben mit is számít Petőfinek a magasztalás, hisz súlyosabb gondok aggasztják.

Valójában Petőfinek mégis jól eshetett Bangó rajongása. Erre abból következtethetünk, hogy Bangó lapjában közli Erdőd címmel az Elpusztuló kertek a vár alatt kezdetű Petőfi-verset.

A nagy költő eltűnésével kapcsolatban is van aradi adatunk. Egyesek szerint „a bujdosó költő beállt Aradon tímársegédnek...” Más adatunk pedig az, hogy jóval eltűnése után látták városunkban egy üveg-üzletből kilépni...

Bangót forradalmi magatartásáért az önkényuralom idején elítélték. A jegyzőkönyvet Bangó Petőfi néven írta alá. Egyes kutatók szerint az csak egyszerűen tollhiba. Mások szerint azonban következetes forradalmi magatartásának bizonyítéka.

Szorosan Petőfi életéhez kapcsolódik, hogy jó barátja és osztálytársa, Neumann Károly Aradon halt meg 1890-ben. Petőfi verset is írt „Új Károly” emlékkönyvébe. A költő életrajzai följegyezték, hogy igen szerette aradi barátját. Tréfásan „haramia”-neveket vettek fel, és Rinaldi Rinaldini”, az élénk, bátor fiú igen imponált Petőfinek, aki a Becskereki nevet választotta. Neumann, aki előbb Fazekasvarsándon élt, a '80-as években került hozzánk, és vagy 30 kiadatlan Petőfi-verset közölt. Rajza is volt Koren tanárról és nála volt Petőfi első versesfüzete, az ún. „Lánc-versek” kézirata.

A további kutatások még bizonyára egyéb értékes adatokat is felszínre hoznak.

Aurel Vlaicu városunkban

Városunknak jelentős múltja van a géprepülés történetében. A repülés „hőskorának” számos aradi alakja volt. Munkásságuk, eredményeik – érdekes fejezete városunk történetének.

A krónika feljegyezte azok nevét is, akik ún. Bemutató repülésekkel szolgálták az aviatika ügyét. Ezek között első hely illeti meg Aurel Vlaicut, a neves román repülőépítőt és műrepülőt.

Vlaicu a Szászváros melletti Bencensz községből származott. Szülei földművesek voltak. Az ifjú szebeni diákot már a középiskolában foglalkoztatta a repülés. (Aradon őrzik az érettségi dolgozatát. Gondolkozás közben – a vizsgalap szélére – repülőgépet rajzolt...) Műegyetemi tanulmányait Pesten végezte és több külföldi repülőversenyen díjat nyert. Életrajzából tudjuk, hogy amikor még nem volt motorja a maga építette gépnek – lovakkal vontatta és így kísérletezett... Földijei félig-meddig tréfásan azt mondták, hogy az „ördöggel cimborál.” Erre rá is szolgált, mert egyszer jókedvében villamos árammal megrázatta a falubelieket.

Aradra 1912. július 10-én érkezett. Gépét az akkori Központi Szálloda kávéházában kiállította. Ő maga, motorkerékpárral, többször „hazaugrott” öreg szüleihez.

A korabeli hírlapok színes cikkekben számolnak be Vlaicu egyéniségéről, eredményeiről, életéről. Nagyon érdekes az a nyilatkozata, amely szerint a pilótának a szárny alatt kell ülnie, és a kormánynak elől kell lennie. Ez – lévén akkor még a géprepülés igen kezdetleges – lényeges megállapítás.

A bemutató repülést július 14-én tartotta a régi állatvásártéren. Vagy tízezernyi kíváncsi várta a nagyszerű pillanatot, amikor a „Vlaicu II”-nek nevezett gép a levegőbe emelkedett. A repülő – ahogy a korabeli sajtó feljegyezte – néhány kör után a Maros felé szállt, hogy az ott várakozó „ingyen nézők” is láthassák...

Ismerjük Vlaicu gépének a pontos leírását is. A repülőgép szitakötő alakú, egyfedelű, elől-hátul légsavarral ellátott volt. A benzintartályt a kormány fölött helyezte el a gép építője.

Érdekes epizódja aradi tartózkodásának, hogy „gépápolója” – valamilyen nézeteltérés következtében – azzal fenyegette meg Vlaicut, hogy

kárt tesz a repülőgépben. De a hatóságok közbeléptek, és az izgága „gépápolót” eltávolították.

A bemutató repülés után jó ideig egyébről sem beszéltek, mint a csodagépről és építőjéről. Nem sokkal azután az ifjú repülő tragikus módon fejezte be fiatal életét.

Egy újra felfedezett aradi költő

Néhány éve múlt száz esztendeje Maria Botiș-Ciobanu születésének. A költő Abrudbánya mellett született. Tanulmányait Kolozsváron végezte. Budapesten szerzett tanári oklevelet. Sokirányú oktatói és nevelői munkát végzett előbb Nagyszebenben, majd Aradon. Első verse 1898-ban jelent meg a nagyváradi Familia c. folyóiratban. A neves folyóirat szerkesztője, Iosif Vulcan (Eminescu első támogatója és felfedezője) segítette hozzá, hogy költeményei a lap hasábjain megjelenjenek. Ezenkívül itt közli Goethe fordításait és a népköltészetéről, illetve a népi énekmondókról szóló tanulmányát. Ugyanitt jelent meg 1900-ban a Doina c. hosszabb verse. Ezt, 1912-ben, Aradon különnyomatban is közölte.

Érdemeiért, 1900-ban a Román Írók Egyesületének tagjává választották. Verseit ekkoriban méltatja G. Coșbuc, Iosif Vulcan, Ilarie Chen-di, N. Iorga, S. Puscariu és E. Lovinescu. (Lásd erről Ion Iliescu cikkét a Familia-ban.) 1903-ban – ugyancsak Váradon – lát napvilágot a bányászok életével foglalkozó „Vilva” c. írása. 1905-ben pedig a ’48-as forradalom eseményeit idézi, „Tunul moșilor” c. költeményében. Időközben városunkba került, és innen folytatta szépirodalmi tevékenységét. Verseskötetei közül a Poezii (1906), a Țara Moșilor (1928) és a Povești (1940) Aradon jelent meg. A szülőföldjéről szóló kötet értékes néprajzi vonatkozásait emelte ki a kritika.

Napjainkban érdekes vita folyt a költő irodalomtörténeti helyéről. Scridon Gavril kolozsvári professzor (az Utunkban) idézi Iorga véleményét arra vonatkozóan, hogy „Coșbucnak nem voltak követői”.

A professzor szerint ez csak részben felel meg a mai irodalomtörténeti felfogásnak, mert a „par excellence coşbuci költőnő”, Maria Ciobanu mellett egész sora működött a nagy klasszikus követőknek. Ez a névsor egyben az aradi költőnő irodalmi helyét is mutatja. (Scridon a következőket említi: A. L. Bolcaş, Iosif Stanca, V. Militaru, Mircea Rădulescu.)

Scridon professzor véleményét igazolja Ilarie Chendinek, az 1900-as évek neves kritikusának a megállapítása. Eszerint, a költőnő „Coşbuc iskolájából való poéta”.

Mai méltatója, Ion Iliescu szerint, költészetét igazi hazafiság jellemzi. Őszinte, a népköltészet ihlette versekben tárja fel szülőföldje, a Mócvidék falusi életét, a családi élet szépségeit, a mindennapok poézisét. S idézi I. Chendit, aki szerint a költőnő „a nép nyelvén, a népnek ír”, s noha Coşbuc hatása nyilvánvaló, költészete mégis eredeti.

Justh Zsigmond

A századvégi írókhoz, az ún. „ködlovagok” nemzedékéhez tartozó Justh Zsigmondot (1863-1894) igen sok szál kötötte városunk irodalmi életéhez.

Justhot családi kapcsolatok is fűzték Aradhoz. Ezenkívül itt működött, mint szerkesztő, barátja, Méray-Horváth Károly, a feltaláló, fantasztikus regényíró és szociológus. Szoros baráti kapcsolatot tartott fenn a néhány napig Aradon hírlapíróskodott Reviczky Gyulával is.

Justh éveket töltött Párizsban és innen küldözgette tárcacikkeit, valamint elbeszéléseit az Arad és Vidéké-nek. Külföldi író- és festőbarátait Aradra is elhozta. Így járt itt a román származású, francia írónővel, Elena Văcărescova és a neves angol festővel, Rupert C. W. Bunny-val. A festőművészt különösen a népelet érdekelte. Városunk környékén több román és magyar vásár-, illetve táncjelenetet festett.

Tudjuk Justhról, hogy az 1890-es aradi mezőgazdasági kiállításon is itt volt, mert érdekelte az ugyanakkor megnyitott képzőművészeti tárlat.

Justh párizsi tárcáiban megfigyeléseit, röpké hangulatait közli. Ilyen például a „Párizsból. Az első nap végén” című írása. De szellemesen ír a „párizsi négy főtípusú”-ról is.

„A túlfinomult Párizs”-ban a társasági életéről, a szalonok világáról számol be.

Ugyanakkor eredeti elbeszéléseket is közöl a lapban. Itt jelenik meg: „Az album”, „Miss Lee Sylvester estélye”, „A nagyvilági élet vértanúja”, „Anyaföld”, „Valahogy csak lesz, sehogy még nem volt”, „Két kis dalról írván” és „A kupéban”.

Különös figyelmet érdemel „Miriám” c. elbeszélése, mert ezt a másik „ködlovag”-nak, a temesvári írónak, Gozdsu Eleknek ajánlotta.

Justhot – több regényében és elméleti cikkében – erősen foglalkoztatta az agrárszocialista mozgalom is. (Ennek egyik központja akkor Arad volt.)

Az aradi sajtóban, barátja, Méray-Horváth Koroly számon tartja az író megjelent könyveit. Ismerteti a „Művész-szerelem” c. regényét és kissé büszke címmel – „Aradi hajtság – Párizsban” c. cikkében a „Párizs elemei” c. írását.

Justh egyébként lényeges levelet is keltezett Aradról. Innen választott Ambrus Zoltán írónak, aki megkérte, hogy Anatol France-től kérjen engedélyt regényeinek lefordítására.

Az író ezen kívül több írói arcképet közölt az aradi lapban. Így ismerteti Mary Robinson angol költőnőt és a magyar származású, Jean de Néthy (Némethy Emmy), francia írónőt.

Tolnai Lajos és városunk

Tolnai Lajos (1837-1902) életműve, amióta Móricz Zsigmond újra „felfedezte”, az irodalomtudomány érdeklődésének középpontjába került. Néhány esztendeig azt mondhatnók, hogy szinte túlértékelték. Barta János kutatásai nyomán napjaink irodalomtörténet-írása, sok vita után, a megfelelő helyre helyezte Tolnai ellentmondásos oeuvre-jét.

A szenvedélyes természetű regényíró 1838-ban kapcsolatba került az aradi Kölcsey Egyesülettel. Az egyesület irattára két igen érdekes levelét őrizte meg. Az említett évben, március 1-én, azt írja Dömötör László egyesületi titkárnak, hogy „Nagy szerencsémnek tartanám, ha Arad kitűnő intelligenciájának pár élvezetesebb órát szerezhetnék felolvasással és előadással”. Az Egyesület óhaja az volt, hogy a kor neves publicistájáról, Falk Miksáról tartson előadást. Ettől azonban objektív okokból elállott. Levele, terve az volt, hogy „A legújabb magyar színműköltészetről” tartson szabad előadást és utána egy novelláját olvassa fel.

A másik levele is a tervezett aradi előadással kapcsolatos. Érdekes, hogy eddigi legteljesebb monográfusa, Gergely Gergely, bár szól a vidéki előadásokról, aradi vonatkozásait nem ismeri. Úgyszintén két másik életrajzírója, Bíró János (1933) és Főrhécz József (1935) sem tud az aradi levelekről.

A helytörténeti kutatás számon tartja, hogy városunkról ki, mikor és mit mondott. Az elmúlt évszázad „városképei”-ből valóságos antológiát állíthatnánk össze. 1882-ből két neves író, Porzó (igazi nevén: Ágai Adolf (1836-1916) és Molnár György, a neves Shakespeare-színész és emlékiró „Arad jellemzését” ismerjük.

Porzó ezeket írja: „Már többször fordultam meg Aradon, ebben a kellemes városban. Egyes pontjai egész nagyvárosiasan iramodnak neki: palotai lendület, biztató veduta – s íme, a nagy ház mellett ott kucorog egy roskatag házikó, aszfaltos szalagról inkvizicionális kövezetnek ragyáiba lépsz, bokában megcsuklik lábad, hogy szinte hallod a szálak roppanását s az a derék állat, melynek vastag bőrével az emberséges csizmadia megvértelte talpadat, szégyenkezve tekinthet alá a bivalyparadicsomból, hogy az ő hajdani hüvelye mivé foszlik ezeken az élesre vásott kövezeteken.” Majd egy-két csípős „köztisztasági” megjegyzés után a nagyvárosra akkor jellemző „fejlett kávéházi életéről” szól. Molnár Györgyöt is említi, aki akkoriban hosszabb ideig városunkban lakott.

Molnár György „városképe” inkább fellengős, lírai ábrázolás. Sokkal értékesebb az, amit két önéletrajzi művében mond a kor színházi világról.

Ismeretes, hogy az Aradon 1890-ben elhunyt Neumann Károly, Petőfinek osztálytársa és barátja volt. Aszódon náluk lakott a költő és

Selmecen is osztálytársak voltak. Neumann a jénai egyetemen szerzett oklevelet. Birtokában volt az 1847-es Összes versek két dedikált példánya. Az egyik ajánlás így hangzott: „Új Károly barátomnak, Petőfi Sándor.” Az összes versekből ismeretes a Neumannhoz, 1841. április 17-én írt emlékvér:

„Szeretlek, mint a hold a csendes éjet,

Miként a léget a szabad madár

Szeretlek, oh barátom, míg az élet

Köréből a halál a sírba zár.”

A sajátkezű Petőfi-dedikációt a költő „Sólyom Sándor” névvel írta alá. (Eredetijét Neumann 1885-ben átadta a Petőfi-kutatóknak.)

A kortársak szerint zárkózott és mogorva Neumann Károly a birtokában volt Petőfi-verseket a nyolcvanas évek folyóirataiban tette közzé. Birtokában volt a költő életrajzában ismert Koren István tanárról rajzolt gúnykép. Neumann közös tanárukat házalónak rajzolta. A rajznak, sajnos, nyoma veszett.

Tömörkény István és Arad

Tömörkény István (1866-1917), a neves prózaíró 1891-ben hosszas ideig élt városunkban. Önéletrajza szerint mint „játszi csapongó” a környéket is bejárta. (Érdekes, hogy a terjedelmes Tömörkény-irodalomban csak Juhász Gyula és Ortutay Gyula munkái foglalkoznak ezzel az időszakkal.)

1900-ban humoros tárcacikket írt a mifelénk hallott, egy bizonyos rétegnyelvre jellemző, szellemes szólásokról. Az író „volapük”-nek nevezi ezeket a kifejezéseket.

Városunk irodalmi életével közelebbi kapcsolatba 1905-ben került. Ekkor a nagy múltú irodalmi társaság, a Kölcsey Egyesület előadónak hívta meg.

A megtisztelő felszólításra az író-múzeumigazgató szellemes levélben válaszol. Eszerint „abban a boltban, amelyben a pántlikát mérem” (értsd: a múzeumban) év végén van a zárlat, és így nem olvashat fel,

mert ilyenkor nem rendelkezik szabadon az idejével, lévén „rubrikázó számtiszt”. S noha „megrendelésre nem tud írni”, egy későbbi időpontban örömet vállalkozik szabad előadásra.

1909 decemberében, az újabb meghívásra, a többi között azt válaszolta, hogy „kiöregedtem én már a felolvasásra való téli utazásokból” – és ismét elhárította az előadást.

Jelen volt – mint 1958-ban előkerült levelezéséből kitűnik – a Közművelődési Palota megnyitásán is. 1916-ban pedig részvétét nyilvánítja az Egyesület egyik érdemes elnökének, Varjassy Árpádnak az elhunytakor.

Életművében számos aradi tárgyú és vonatkozású elbeszélést találunk.

A „Föltetszik a hajnal” (1955) c. kötetében a Hat szál gyertya történetében Kis Szemes Pál, a furfangos borcsiszár az aradi „Fehér Hájó” fogadóban szedi rá a kapzsi fogadós-népet.

A „Mire jó a búcsú”-ban pedig egy másik kedvelt hősének, Netu Mártonnak, ugyancsak az aradi dolgaival ismerkedünk meg.

Napjainkban folyik Tömörkény összes műveinek sajtó alá rendezése és kiadása.

Az aradi Mirabeau

A felvilágosodás jelentős alakja, Fekete János (1741-1803), akit a történelem „aradi Mirabeau”-ként tart számon. A dúsgazdag arisztokrata híve a felvilágosult demokráciának. Francia nyelven íródott verseit, „Inconnu” aláírással, száz üveg bor kíséretében elküldi Voltairnek. A nagy francia író megdicséri a verseit. Levelezni kezdenek. Voltaire a szigorú cenzúra miatt „Amande Bale” néven ír „Miranda márki”-nak, vagyis feketének. A versek „Mes rapsodies” címmel 1781-ben Genfben jelennek meg. Második kötetét, a „Ma solitude sans chagrin” címűt – tekintettel haladó tartalmára – a hely és a megjelenés évének elhallgatásával közli. Különösen érdekesek a képzelt nőalakokhoz, Cholishoz, Juliehez, Celiante-hoz írott, meglehetősen érzéki, szerelmes versei.

Fekete rajongója Napóleonnak. Mint országgyűlési követ nem szavazza meg a franciák elleni hadisarcot. Megverseli Napóleon egyiptomi hadjáratát és ódát ír az első konzulhoz. Kortársai veszedelmes forradalmárnak tartották, így ragadt rá az „aradi Mirabeau” név is. Felvilágosult eszméit bátran hirdette. Ezért a kortárs Gúnyvers-írók, az egy Mátyás József kivételével, kígyót-békát kiáltanak a nyugalmazott hadfira. 1800-ban hivatalos ügyben ő vezeti az aradiak küldöttségét. Többször szót emel a románság jogainak érdekében.

Fekete, mint Voltaire nagy tisztelője, lefordítja mestere Purcelléjét. Ugyanakkor Tasso Őrjöngő Lórántjából is átültet öt éneket. Talán legsikerültebb a fordításai közül Ovidius Ars amandi-ja.

Helytörténeti szempontból érdekes a „Kopasz Péter” c. verses útleírása, 1792-ből. Ebben szórakoztató modorban szentannai utazását énekli meg.

Életrajzírói feljegyezték, hogy Fekete meglehetősen zaklatott életet élt. Házassága szerencsétlen volt, és anyagi gondokkal küzdött. Írókörtársai szerették. Egy mai értékelés szerint neki volt a legtöbb íróbarátja. A kor irodalmi vezére, Kazinczy nem sokra tartotta Fekete eredeti verseit, annál többre becsülte azonban fordításait.

Emberi alakja és életműve, érdekes, haladó hagyománya városunk irodalmi múltjának.

Mikszáth Kálmán Aradon

Mikszáth Kálmán nevét aradi olvasói a Jó palócok megjelenésekor (1881) ismerik meg. Az ugyanakkor megindult Kölcsey Egyesület elhatározta, hogy időnként egy-egy neves íróat hív meg előadóul.

A „Jó palóc” – udvarias levélben menti ki magát. Személyesen nem jöhet, de tervezett felolvasásának szövegét elküldi. A többi között ezeket írja Márki Sándornak, az Egyesület titkárának: „... Újságírói rabszolgaságom nem engedi meg, hogy személyesen is láthassam Aradot, a szép asszonyok városát.”

A '80-as években azonban rangrejtve megfordult városunkban. Láták az akkori idő híres kávéházában, a Zempléniben Atzél Péter és Bogdan Virgil társaságában. Önmaga azt mondotta erről a látogatásáról: „Valamit írtam s ehhez akartam megnézni a várost. Ilyenkor nem szoktam bejelenteni magamat senkinél. Ha például a főispánnak megíztetem, az ünnepiesen fogadott, megmutatta azokat a közintézményeket, amelyeket ő létesített, s egyebet, amire én egyáltalán nem voltam kíváncsi.”

1906-ban ismét eljött városunkba. Dániel Tibor násznagya volt. Különvonattal jött és szellemes pohárköszöntőt mondott.

A többi között ezeket mondta: „Úgy is, mint násznagynak, úgy is, mint talán az egyetlen legtapasztaltabb embernek, aki a legtöbb lányt adta férjhez és a legtöbb legényt házassította meg. (Felkiáltások. „Hogy? Hogy?” „Halljuk az indoklást!”) Vagy negyven kötetnyi elbeszélő művemben egyebet sem csinálok, tisztelt hölgyeim és uraim, mint házastom az alakjaimat. (Zajos derűtség.) S ezek közt egy sincs, amelyik ne volna szerencsés, derűs, vidám egű házasság, miért lenne boldogtalan éppen az az egy, melyhez csak a tollam nem járul hozzá, de szívem és fantáziám ragyogó folytatást sző neki?”

A kortársak emlékezete szerint, az esküvői ebéd után a neves író anekdotáival szórakoztatta a meghívottakat.

1910-ben negyvenéves írói jubileumát ünnepelték. A Kölcsey Egyesület ismét előadásra hívta.

Egyben elhatározták, hogy az ifjú, tehetséges írókat a létesítendő Mikszáth-alapból támogatják. Mikszáth válasza – irodalomtörténeti jelentőségű – és ugyanakkor értékes adaléka a nagy író élete utolsó hónapjainak.

Ezeket mondja: „A karácsonyi ünnepeket falun töltve, csak most vettem kézbe a Kölcsey Egyesület levelét. Örömmel olvastam a lapokban már az úgynevezett „irodalmi érdemeimnek” első megpendítésénél az Egyesület szépen és okosan kigondolt alapítványairól, melyekben benne van az öreg író és könyveinek megtisztelése s azon kívül a kezdő íróknak nyújtandó támaszték. Főleg ez az utóbbi tetszett nekem. Mert praktikusabb dolog írókat ösmerni fel azokban, akik még csak lesznek, mint elősmerni azokat, akik már csak voltak.”

A továbbiakban, betegségére hivatkozva, udvariasan kéri az előadás elhalasztását.

A két levél eredetije ma is Aradon van. Szövegüket, a Mikszáth kritikai kiadás levelezéskötete, felfedezzük (e sorok írója) jegyzeteivel közli. A második levelet, Nacsády József Mikszáth monográfiája, külön is méltatja.

Márki Sándor Aradon

Városunk klasszikus történetírója 1877-ben került Aradra. Mint eddig kevésbé ismert önéletrajzi feljegyzéseiben írja, először felment a városháza tornyába és „körülnézett” fentről, hogy hol is folyik ezutáni élete. Számára, mint írja, Arad mindig a „szeretet” városa marad. Kitűnő, megértő, baráti tanári testületbe került. Kutatásait, tudományos munkásságát kollégái nagy szeretettel fogadták. Egyik jó barátja és kartársa, Dömötör László pedig arra tanította, hogy soha ne tartson haragot.

Első lakása a mai Sebeşului utcában, az iskolán inneni, úgynevezett Csiky-házban volt. Innen a mai 6 Martie (akkor: „Három Fekete Ló”) utcába költözött. Itt született egyetlen gyermeke, Ilona leánya. Meghatóan ír ezekről az évekről följegyzéseiben.

Közben, 1881-től a Kölcsey Egyesület rendkívül aktív tagja. Tanítványainak tanulmányi kirándulásokat szervez. (A petrozsényiről útleírást is közöl.) Egyik volt tanítványától hallottam, hogy előadás után tíz-tizenkét gyerek kísérté haza. Akinek hamarabb végződött aznapi tanítása, inkább várt, csakhogy vele lehessen. Tanítványait „helyi” kirándulásokra is vitte. Így bizonyára a csálai romot is felkereste velük. Barátságban volt városunk klasszikus történetírójával, Lakatos Ottóval is. (Lakatos mintegy utódjának, a város elhivatott historikusának nevezi nagy műve előszavában.)

De baráti viszonyban van Iványi Ödönnel, városunk neves szerkesztőjével, az ismert realista regényíróval is. Az egyik lap huszonötödik évfordulójára remek cikket ír Iványi és Murai Károly szerkesztői korszakáról. (Murai – igazi nevén Kovács László – a jeles népies író akkoriban aradi szerkesztő.) Márki cikkében hangsúlyozza Iványi szeretetre méltó egyéniségét és ugyanakkor kemény elvhűségét.

Márki iskolatársa volt Reviczky Gyulának. Amikor a költő városunkban hírlapíróskodott, a két jóbarát egy házban lakott. (Abban, ahol most a repülőtársaság irodája van.) Városunk történetírójának kéziratot hagyatékát tanulmányozva kitűnik, hogy szinte első aradi évétől gyűjtötte az anyagot nagy művéhez. Emellett természetesen egyébvel is foglalkozott. Így sikeres tankönyvek írásával, az iskola kis múzeumának érme- és régészeti gyűjteményével stb.

Kedves tanítványa volt már a középiskolában is Krenner Miklós (a két világháború között Spectator néven kiváló hazai publicista). Márki levelezése mutatja, hogy miután elkerült sem szakadt meg kapcsolata szeretett városával. Többször hívják előadásra, és néhányszor érettségi, illetve képesítő vizsgai elnök.

Ha vaskos jegyzet- és kéziratgyűjteményét, oklevélmásolatait lapozzuk, egy-egy helyen cifra betűkkel, aprón, szinte láthatatlanul ott a keltezés. „Arad stb.”. Vágott tollal írott, szálkás betűi határozottságot és egyenességet mutatnak. Nagy demokratikus előd volt, méltó az utókor minden tiszteletére és elismerésére.

Arad – a költők lantján

A jó Perecsényi Nagy László énekelte meg először városunkat. A maga és barátai verseit Orodias címmel adta ki 1804-ben Nagyváradon. Itt jelent meg Gheorghe Șincai latin önéletrajzi verse. Perecsényi számos verset írt kedvelt városáról.

A romantika koráig, Czuczor Gergely Aradi gyűléséig (1828), alig „híresíti” valaki városunkat. Ettől kezdve Vörösmarty ismert verse, majd Sárosi Gyula több költeménye kerülhetne bele egy „aradi versfüzetbe”. Az alkalmi versszerzők egyike-másika szívesen dalolt a városról, de népszerűvé a Liliomfi híres dala, a „Most jöttem Aradról” lett. Ezt a vidám dalt nem Szigligeti, hanem mint a kutatások kiderítették, Vitkovics Mihály írta. Lévay József költeménye mellett egész sereg költő énekelte meg városunk több jelentős eseményét. Jókai, Pósa Lajos,

Ábrányi Emil és mások a kor hangulatát vitték bele aradi tárgyú verseikbe.

Dankó Pista, a neves dalköltő Álmomban galambom címmel írt dalt városunk hölgyeiről és szerzett hozzá zenét. S ugyancsak megzenésítette barátjának, Pósának „Micsoda város ez” kezdetű dalát. (Ugyanezt Szabados Béla is megzenésítette.) Később Dankó egyik hangversenyén bemutatta Az aradi lányok és menyecskék című, maga szerzte dalát.

Tudjuk, hogy Bartók 1904-ben szeretne volna megzenésíteni Harsányi Kálmán aradi tárgyú versét. Pósa (akinek verseiből az aradi Nicu Străjerel fordított románra) többször nyúlt aradi tárgyhoz. Az igazi „helyi szellemet” kifejező vers azonban Tóth Árpád Arad c. költeménye. A jellegzetesen „helyi poéták”, Verságh János, Dalnoki Nagy Lajos, Kövér Erzsébet mellett 1929-ben Reményik Sándor nyúl aradi témához. (Reményiknek, a kolozsvári költő-szerkesztőnek, 1926-ban Gondolatok a költészetéről címmel Aradon prózakötete jelent meg.)

Perpessicius, Al. T. Stamatiad, A. Coşbuc helyi tárgyú versei mellett irodalmunk nagy költője, Horváth Imre Aradi elégiája fejezi ki leginkább a „helyi szellemét”. A Nagyváradon élő költő más, Aradon írt versében is felvillant egy-egy helyi színt, jellegzetességet. Megihleti a Maros-part, a Városliget.

Hosszú az út Tinóditól, aki a szomszédos Lippán keresi fel hegedő-társát, a szerb Kármán Dömét. És pontosan tudja, hogy a „guzlár” hogyan „vonja hegedőjét”. (Olvasható: Chronica c. művének 1554-es kolozsvári kiadásában.)

Szinbád nyomában Aradon

Még 1947-ben kezdődött. Dr. K. Feri, a regényíró, egy napon azzal állított be hozzám, hogy itt él Krúdy egyik fiatalkori szerelme. Menének el talán hozzá, hátha van valamilyen emléke, levele Szinbádtól. Fel is kerekedtünk, és a régi Püspök utcában, ahol Eötvös József ment

a líceum építkezéséhez, szemben Ady Adájának volt kúriájával, ott lakott a hölgy. Az udvaron, bár ez szokatlan a belvárosban, kerek kút. Oleanderes zárt folyosóról nyílt a lakás. A régi szerelemben nagyon is jól konzervált, meghatározhatatlan korú, hatalmas, erős özvegy volt. Nagyon szívesen fogadott, és ennyit árult el az irodalomtörténetnek: „Ismertem Gyuszit, nagyon kedves fiú volt. Esténként nézegettem a kártyáit (azaz képeslapjait), mindig olyan kedvesen ír.” És többször megismétli, hogy milyen kedves, finom ember volt. Levele, mint mondja, nincs a megboldogulttól, csak néhány kártyája. Nem mutat meg semmit és igyekszik a kötelező udvariasságon kívül semmit el nem árulni. (Aztán hallottuk, hogy a régi szerelem – kivándorolt. Vajon mi lett a „kártyák-kal”?)

Ez után esett, hogy fölfedeztem a Lits Tóninak írott előszót. Lits Antal (1875-1931) igazi Krúdy-hős. Bohém, nagyevő hírlapíró. A nyírségből került ide. Talán szegről-végről még atyafiságban is volt a Hajóssal. Szolgabíró külsejével szinte negyven esztendő telt különféle redakciókban. Volt pezsgőügynök és párbajsegéd. (Gyermekkoromban egy üvegüzlet előtt álldogált, virággal a gomblyukában. Apám azt mondta róla: „Látod, az egy részeges újságíró...” Tóni puszipajtása, cimborája és útimarsallja volt az írónak, ha Aradra jött.

És egyben regényhőse is. (Van ma is olyan régi hírlapíró, aki esküszik, hogy a nagyevő alakjait Tóniról mintázta...) Lits Tóni igencsak Krúdy-figura. Évekig egy analfabéta, kávé íródeákja. De ha megjelenik Szinbád, mindent otthagyt, és kettesben elindulnak, hogy élményeket gyűjtsenek. Zombory Andor, a bohém költő tanár ír le egy ilyen éjszakai kirándulást. Zombory, aki szinte százévesen írt egy nyúlfarknyi emlékeztetést a Krúdy Emlékkönyvbe is, belevaló mulatópajtása volt.

Azonnal verset írt – Krúdy biztatására – és egy cigányprímás (talán Almai Laci) meg is zenésítette. Az akkor soronlevő szépasszonynak szerénádként énekelték, de furcsa ugyan, reggelre a le nem írt dallamot mindnyájan elfeledték. Zombory, aki leányiskolai tanár volt, vagy beteget jelentett, vagy másnap, az átmulatott éjszaka után csak írásbelit adott a kislányoknak.

Kinyomoztam a házat, ahol Lits Tóni lakott akkoriban. Ódon, vastag falú belvárosi ház. Lakói most is kisemberek, hírét sem hallották a szerkesztőnek és szép szál vendégének, de én tudom, hogy a kapu alatt

volt Tóni hetilapjának a szerkesztősége, kiadóhivatala és lakása. Összesen két helyiség. Krúdy lakott is Tóninál. (Ez biztos, mert akkoriban a napilapok közlik, hogy melyik fogadóban ki szállt meg. Krúdy neve soha nem fordul elő.) Tóni másik lakása, ha lehet még ódonabb volt. Bolthajtásos, kaszárnyyszerű épület. (Valaha a városi adóhivatal és rendőrség volt benne.) Egyébként ebben az ún. Freyberger-házban volt az a kifőzés, ahol Horváth Imre Salamon Ernővel találkozott.

A visszhangos régi házban – mondják a lakók – a pincében valaha börtön volt... (És nemrégén valami régi alagutat kutattak...) A ház igazi irodalmi „környezet”-ben van. Szemközt volt Iványi Ödön lapjának szerkesztősége, és alig néhány lépésnyire Sárosi Gyula hivatala.

Megható ez a Krúdy-előszó. Kevés szóval jellemezni az akkori vidéki hírlapírót, ez senkinek ennyire nem sikerült. Egyébként Krúdy Aradot, az akkori rangsorolás szerint, a „sajtó-városok” közé helyezi.

Krúdy tudott, hogyne tudott volna Schröder Béla aradi „szervírozásá”-ról. (A finom gavallérok így mondták akkoriban a valahol tartózkodást...) Schröder valósággal fenegyereke volt a vidéki sajtónak. A Hajós szavával szólva „a pengének nem a félelme, hanem a kedvelése” vezette rövid és regénybeillő életében. Aradon is tengelyt akasztott több szépreményű dzsentrivel és hírlapíróval. Az igazság fanatikusa volt, de kissé középkorias elgondolásban. A szomszéd lap szerkesztőjének azt üzent, hogy jelenjék meg a kávéház előtt „megpofoztatása végett”. (A beijedt szerkesztő, noha „verekedő” redaktornak hozták ide, és Vas Tóbiásnak becézték, nem ment Schröderrel találkozni...) A nagy esemény azonban Schröder kulcsregénye, a Hazugságok városa volt. (Olyan példányt olvastam, amelyikbe egy kortárs bejegyezte, hogy ki kicsoda...) Krúdy is élvezte eme sok vihart keltett írásművet. Írójáról megható nekrológot írt. Ez a Schröder-portré valósággal Bayard lovagá üti a jó képességű, de egzaltált író. A másik, Szinbád által többször megörökített aradi híresség Nyilassi Matyi volt. A bohém komikus tipikusan Krúdy-figura. Józsi tréfái anekdotás könyvbe kíváncsoznak.

Emlékezetes egyébként Krúdy 1914-es aradi időzése. Szinbád a maga könyveit „ügynökölte”, és keserű találó levelet írt innen feleségének.

Ad vocem: levél... Litsel is levelezett, de ennek özvegyénél elpusztultak a levelek.

Többször írt az aradi származású Benedek Aladár költőről. A leg-

szebb férfi és a legjobb költő különös alakja volt Krúdy korának. Igazi neve Náray Iván volt. Író-apja nevét cserélte fel a Benedek névvel és az 1860-as években lóháton járt előfizetőket gyűjteni. Csodálatos rajz-tehetség is volt. Egyszer lerajzolt egy papírpénzt, és mert „véletlenül” kiadta, bezárták. Ettől számítódik legendás híre. Állítólag magas helyről kiszabadították, és kötetét megvették... „Hópénzt” rendeltek neki... S öreg napjaira szülővárosához fordult segélyért, mert úgymond „Homér is koldus volt, büszke koldus...”

S most, hogy új kiadásban megjelent, talán érdemes e kisregény aradi kiadásáról is néhány szót szólnunk.

1922-ben Nagy Dániel, a Cirkusz írója, Fórum címmel könyvkiadót alapított. Ennek egyik – silány kiállítású – terméke ez a kisregény. A Krúdyra éppen neheztelő helyi kritikus (minden bizonnyal a klerikális Wild atya) azt írta a kis könyvről, hogy példányait majd a sajtópiacon vásárolják...

Károly Sándor, a szemfüles riporter Szinbád halálakor érdekes megemlékezést közöl a Vörös postakocsi utasáról... Szerinte, ha Hajós Tóninál vendégeskedett, néha hetekre itt felejtődött és a lapja sürgető távirataira nem is válaszolt. És regényt tervezett – ahogy nevezte – az úri városról... Az életműben, különösen a cikkek, apró írások ezreiben bizonyára még sok aradi emlék és adat lappang.

Olyan jó nekiindulni...

Igaz, hogy Krúdy szerint egy várost ősszel kell felkeresnünk, amikor olyan sejtelmesek az alkonyatok. Aradot mégis most érdemes megismernünk. Olyan jó nekiindulni a fényözönben, és először a város régi szerelmeit, a költőket keresni. Az utcában, itt hozzánk közel Horváth Imre lakott. Ezt a városrészt énekelte meg az Aradi elégiában. Ismerem a házat, ahol lakott és a fák lombja bebókolt az ablakán. Megénekelte a kis Flórián-kápolnát és az óváros dalos, zenés kiskocsmáit. Szinte hallom, ahogy szól a régi nóta a *Csüddögölőben*. A költő a

galambokat eteti vagy a városligetben, a csónakázó tó mellett verset faragcsál. Vagy a „kattogó szív”-ről énekel a Maros-partján...

Azt veszem észre, hogy a régi szerkesztőség előtt sétálok, ahol a költő járt valaha. (Hogy vártuk a verseit, mi, hajdani rajongók...)

És itt a közelben, ahol most lakom, volt a Tribuna popului szerkesztősége. Ion Russu Șirianu volt a szerkesztője és a munkatársai között ilyen nevekkal találkozunk, mint Slavici és Ilarie Chendi.

De az egész tér, ahol ez a ház is áll, teli emlékekkel... A Tribuna mellett lakott Franyó Zoltán és itt szerkesztette a Geniust. A csöndes házban hajnalig égett a lámpa, és versek, remek fordítások születtek...

A nagy kétemeletesben Szántó György lakott a Periszkóp-korszakban. A Fekete éveimben erről ír. (Szinte lesem, hogy a kapuban előlép Aranka, hogy Gyurkát sétálni vigye...)

A háromemeletes házon (elárulhatom, a F. Sârbu térről van szó) munkásmozgalmi emléktábla. Itt alakult meg az első munkás egyesület 1870-ben. Vagy a régi nyomda, túl a vashídon, a Mosoczy-telepen. Mennyi küzdelem, mennyi emlék...

Kuncz Aladár és Arad

Kuncz Aladár, a Fekete kolostor Európa-hírű írója 1886-ban született Aradon („szülőháza” a Ion Slavici Líceum). Édesapja a líceum igazgatója volt. 1890-ben a család előbb Nagyváradra, majd Kolozsvárra költözött.

Kuncz Aladár 1923-tól Kolozsvárott, a hazai irodalom egyik szervezője és irányítója. Egyik jelentős írója az Erdélyi Szépművés Céhnek és szerkesztője az Erdélyi Helikonnak (A Helikon írói 1927-ben mutatkoztak be városunk irodalomkedvelőinek.

1930-ban, a ma is élő Kós Károllyal szervező körúton jár, és városunkban is megfordul. Olosz Lajos és Szántó György támogatásával szervezik a Céh pártoló tagjait és gyűjtenek előfizetőket a Helikonra.

Ugyanakkor Kuncz és Kós felolvasást is tart. Az aradi származású

író Három aradi tartózkodásom címmel olvassa fel önéletrajzi vonatkozású írását. A lírai hangvételű emlékezés – e sorok írójának felfedezése nyomán – ma már integráns része a Kuncz-életműnek.

Döntő fontosságú életrajzi elemeit Pomogáts Béla felhasználta Kuncz monográfiájában és Vita Zsigmond részletesen méltatta az Igazságban.

A kis írás Kuncz „szülőházáról”, vagyis a líceum épületéről és az előtte zöldellő líceumkertről, a közfürdőről stb. közöl, a gyermekkor mélyéből felhozott benyomásokat. Majd a kisfiú első színházi élményéről beszél. A második részben a férfikor küzdelmeiről emlékezik. 1912-ben a tanárok szakmai szervezkedése idején járt itt az író. Egy villanatban mutatja meg az esti korzót és a férfikor lázas tevékenységét. A harmadik aradi tartózkodása: az 1930-as év.

Kuncz Aladár „egykönyvű író”, a Fekete kolostor alkotója. Nevét, hogy legújabban románul is megjelent a regény, mindenütt ismerik. Számunkra külön büszkeség, hogy „földink”, városunk szülötte.

Újabb adatok Caragiale aradi vonatkozásaihoz

Nemrég jelent meg Șerban Cioculescutól, a neves irodalomkutatótól a Caragiale-életrajz második, bővített kiadása. (Az első kiadás pontosan harminc évvel ezelőtt látott napvilágot.) A kiváló kutató hosszasan foglalkozik munkájában a nagy klasszikus aradi vonatkozásaival.

V. Goldiș, az aradi Românul c. napilap főszerkesztője kéri meg Caragialét, hogy írjon a lapba. A lap akkoriban éles tollharcot folytatott az ugyancsak Aradon megjelenő Tribuna c. lappal. Ez a lap a Goga Octavian köré csoportosult értelmiségi fiatalok szócsöve volt.

A Românul hasábjain Horia Petra-Petrescu két terjedelmes tárcacikkben mutatta be az olvasóknak a nagy drámaíró életművét.

Aradon átutaztában, Caragiale egy napra kiszáll, és mindkét lap körében tájékozódik. A Românul erről tréfás, anekdotikus cikket közöl,

hogy a nagy író t népszerűsítse. Eleinte vonakodik cikket küldeni, mert úgy gondolja, hogy egyik irodalmi ellenfele, P. Locusteanu is a munkatársak között van. A lap megnyugtató válasza után, megjelenik első irodalmi cikke. A Tribuna azonnal reagál rá. Caragiale „Reparațiune” címmel válaszol a támadásra.

A lap 1911. ápr. 5-i számában, a Românu a nagy drámaíróhoz intézett üdvözlő táviratokat közli. Majd április 9-én közlik a „Termeszek” c. jelképes cikkét. „Quatrefages Souvenire d'un naturaliste” c. művének egy fejezetéhez fűz szimbolikus magyarázatot és elítéli azokat, akik a természethangyák módjára – kártékonykodnak.

Ugyanebben a számban nyílttéri közleménye jelenik meg. Kijelenti, hogy csak a teljes nevével aláírt cikkekért vállalja a felelősséget.

A lapnak rendkívül színvonalas irodalmi számot szerkeszt. Ebben közli Vlăhuțanuk egy addig kiadatlan versét, Al. Bratescu-Voinești novelláját és G. Coșbuc versét. Ő maga „Szomorú ünnep” címmel ír irodalmi cikket.

1911. április 30-án O. Goga irodalmi előadást rendez Aradon. Ebből is tollharc keletkezik. A vitába beleszól Cininat Pavelescu, D. Anghel, E. Gîrleanu, Caton Teodorescu, A. de Herz, D. Nanu, Corneliu Moldovanu, Al. T. Stamatiad és V. Eftimiu. Cincinat Pavelescu gúnyos epigrammát közöl Caragiale ellen. A nagy író megsértődik, és jó ideig nem közöl a lapban. Hosszas békítgetés után teszi közzé „Stan és Bran között” c. cikkét. Ebben a Tribunának válaszol. Ugyanakkor Ilarie Chendi, az ismert kritikus is Caragiale ellen foglal állást.

Érdekes helyi emlékeket őriz a nagy íróról, ma is élő szedője, Ion Neguș. A ma 85 éves nyugdíjas gépszedő jól emlékszik arra, hogy a neves drámaíró, Berlinből hazautaztában leggyakrabban váratlanul állított be a Românu szerkesztőségébe. Legényesen félreccsapott kalappal, huncutkás bajusszal, mindig tréfás kedvvel érkezett. Ingujira vetkőzve írt a szerkesztőségben. Kínosan ügyelt a helyesírásra és ezt követelte a szedőtől is. Azt mondta Ion Negușnak, ha „tisztetletben tartja a helyesírás szentírását – egy «pol»-t (egy húszast) kap”. Gondosan átnézte a korrekturát, és mindig állotta a szavát. (A nyomdászok aztán a régi Kiskereszthez címzett vendéglőben, egy hordó sör mellett dicsérték a kedélyes író t.)

Később már azt kérte, hogy a „brassói Negus”-nak adják a kéziratát szedésre, mert „még egy vesszőt sem vét el”.

Ismeretes egyébként, hogy a kortársak „Vessző apó”-nak becézték a nagy író, mert igen akkurátus volt a helyesírás kérdéseiben.

A költő szülőházában

„Tikkasztó délután. A nap arany lágával önti el a várost, s a keletnyugat irányban húzódó Választó utcában hiába keresek árnyékot. Szomorúan nézem, és szinte megsiratom az utca szélén lévő akácfákat, melyekkel az új városi tanács sem bánt el emberien. Ezeket a megcsonkított fákat siratta meg Török Gyula Zöldköves gyűrűjének emlékek poklában élő főhőse, Őz József” – írja 1931-ben Kováts József, az egyik helyi lap ifjú munkatársa, a frissen avatott bölcsészdoktor és a hazai haladó irodalom nagy reménysége.

Majd így folytatja: „A Sarló utcába fordulok. Örömmel látom, hogy a nagy, mezőig nyúló utcában régi arcú házak és sok éve ácsolt kapuk állanak.” Ezután a lírai hangulatfestés után, Kováts keresi a költő, Tóth Árpád szülőházát. Szerinte – tévesen – valaha a ház az 57-es számot viselte. Ma már azonban tudjuk, és a költő is erről vall remekszép Arad c. versében, hogy a helyes szám: 51. (Természetesen, azóta az utcát újraszámozták. A mai címe a háznak: Sverdlov 23. sz.)

Kováts, akkor még a kertben, megformált kődarabokat talált. Érdekes – és ma, számunkra forrásértékű –, hogy a költő – Kováts kutatásai szerint – az udvar felőli szobában született.

A cikk érdekes része az, ahol Kováts a szomszédokkal beszélget. Az akkor 80 esztendőös özvegy Guttman Ignácné „még emlékezett rájuk”. Rónai Dezső, volt színész szerint, az 1883-ban leégett színház gipszfiguráit a költő apja, Tóth András mintázta. És azt is megtudjuk, hogy később a mai Simion Balint utcába költöztek. Ott épített házat a szobrász-apa. (A ház ma is megvan, az ablakok fölött angyaldíszekkel.)

A család, Tóthék emléke, akkor még annyira élénken él a szomszédok tudatában, hogy azt is tudják: „az apa kecskeszakállt viselt.”

És a költőről is élénk képet kapunk: „Szőke, sovány arcú gyerek volt. Apja műhelye körül tett-vett. Homokházat épített és bejárta a kertet.”

Kováts József „Séta Tóth Árpád szülőháza körül” c. cikkéről – milyen furcsa is – akkor Aradon nem tudtak semmit. A cikket 1932-ben írta, de ’31-es itteni tartózkodásának élményét rögzítette. Szakkörökben azonban visszhangot keltett és a költő volt tanára, Kardos Albert, egy cikkében helyreigazította Kováts néhány életrajzi elírását.

Azután hosszú időre a szülőházzal sehol nem találunk említést. A Nyugat 1934-ben közli Tóth Árpád hátrahagyott versei között az „Arad” címűt. Összes verseinek Szabó Lőrinc-féle kiadásából tudjuk, hogy 1920-ban írta és „befejezetlen”-nek tekintette.

1939-ben ugyanannak a lapnak a munkatársa, amelynél Kováts dolgozott, „újralfedezi” a költő szülőházát. Ennek a cikknek az írója a padláson talál szobortörmelékeket és megszólaltatja Csánszky Jenőné Guttmann Katalint, a költő gyermekkori játszótársát. Most világlik ki, hogy ő lehetett az a szomszéd, aki a kisfiút egyszer a ház előtt sírni látta... (Az idős hölgyre még sokan emlékezünk. Ha felkerestük vendégekkel a házat, kinézett az ablakon – és „Árpiká”-ról beszélt. Leírásából – „kis, szőke, törékeny” – szinte előttünk áll a gyermek Tóth Árpád.)

Ez a második „felfedező” cikk két rajzot is közölt. A költő önarcképének másolatát és a szülőház ügyes ábrázolását.

Ezután ismét hosszú időre elfeledték a költő szülőházát. Csak a felszabadulás után került ismét az érdeklődés előterébe. ('45 után a falusi gyermekek diákotthonát nevezték el a költőről.)

A ház, ahogy a költő mondja, a „kacsalábon forgó királyi vár” ma is pontosan olyan, mint 1886-ban, Tóth Árpád születésének évében. A hozzánk látogató írók, költők, feltétlenül „elzarándokolnak” városunk eme nevezetességéhez. (Amikor legutóbb itt járt Létay Lajos, Kányádi Sándor társaságában kerestük fel az emlékházat.) Kakassy Endre, a korán elköltözött Eminescu-kutató annak idején az Utunkban írt a házról.

Ujjé, a ligetben nagyszerű

A szakszervezetek kultúrházából a legújabb és legszebb előadótermek egyikéből tódul ki a közönség. Kissé távolabb a műtermek épültek bele ebbe a hajdanában vadregényes tájba. Távolabb a tó vagy aradiasan a „korcsolyázó-tó”. A nem is olyan régen még elvadult, békáktól hemzsegó tavat napjainkban cementágyba foglalták. A ligeti táj képe az évek folyamán erősen megváltozott. Jobbára már csak a nyugdíjas korúak emlékeznek a lövölde épületére. Ez a lövészegylet székhelye volt. S noha valaha igazából dörögtek a fegyverek a lőállásokban, a harmincas évekig fennálló egyesületnek már nem voltak fegyverei, inkább társadalmi egyesület volt. Igazából a városliget, vagy ahogy a régiek mondták „a kiserdő”, az egyesületé volt. A „kies városliget”, ahogy a századvégi tárcaírók nevezték, tulajdonképpen a csálai erdő egyik nyúlványa. Igaz, hogy a több száz éves megvasalt fákat néhány évtizede kivágták. Azt mondták, hogy ezek még a „török időkből” maradtak fenn. A nagyközönség számára, mint kirándulóhely, 1833 óta létezett a liget. Volt benne nyári vendéglő, a tó mellett korcsolyapavilon s néhány tenispálya. A lövölde épületében sokáig működött a vegyvizsgáló állomás és egy hajdanában igen látogatott mozi.

A múlt századi tárcaírók gyakran szerepeltetik a ligetet humoros írásaikban. Hősei, az „árnyas fák” alatt bolyonganak, vagy a padon ülve merengenek... Szokás volt, hogy jótekonny célra, parkünnepélyre igénybe vegyék a szépen gondozott közteret. Ilyenkor tűzoltók voltak a rendfenntartók és karszalagos rendőrök ügyködtek a bejáratoknál. A szakszervezetek is rendeztek itt majálist, s a résztvevők „szerbusz”-jelvényt, a kézfogást ábrázoló szimbólumot viselték. És sokszor volt sztrájktagya is. A közelében lévő téren, mely régen meglehetősen sáros és elhanyagolt volt, mutatványos bódék ütöttek tanyát. (Mi is kacagtunk a körhintán és lendültünk a hajóhintában...) És az álmok álma, a cirkusz is ott verte fel sátrát.

Volt aztán hanyatló kora is a városligetnek. A fákat, bokrokat, virágágásokat nem gondozták. Elvadult tájékká lett és átélte a háború borzalmaait is.

Napjainkban megújult, megszépült. De mert egyik sokat látott és megélt tája városunknak, nem árt, ha olykor hajdani életére emlékezünk.

Városunk egyik nevezetessége: a vastuskó

A vastuskó városunk egyik messze földön ismert nevezetessége. (A mindennapok nyelvén, tévesen „vaslakat”-nak is hívják.) Először lásuk, általában mi is a vastuskó. A céhvilág emléke. Úgy tudják a történetírók, hogy a tuskóhoz kapcsolódó céhszokásnak az eredete középkori és Bécsben egy erdő utolsó fáját vasalták meg emlékül. Jó fél évszázada egész Európa tele volt vastuskókkal. Nálunk – talán – csak a temesvári van még meg. A többiek vagy eltűntek, vagy múzeumba kerültek. A szakemberek kiderítették, hogy a vastuskóhoz (latinul *ferro circumdatus* vagy *truncus arborens*, azaz, „ágastörzs”) érdekes szokás fűződik. Az erősen megvasalt, vagy mint az itteni, szegekkel kivert törzsbe a vándorló (szaknyelven *valcoló*) céhlegények, „emlékül” egy-egy szeget vernek. Ez azt jelképezi, hogy hűségüket lekötik és esetleg, útjuk végeztével visszatérnek. Ezért a fába vert szegek különfélék. Régebben egyiken-másikon névbetűket is láthattunk. Mondják, hogy a szegbeverés ünnepélyesen történt, és egyben, ha szükség volt rá, igazolásul is szolgált, hogy a legény letöltötte idejét a városban. Azt is mondják, hogy a „tuskónál”, bizonyos napon, a legények találkoztak. Sőt, mondják, hogy levelet is lehetett ide címezni.

A legfontosabb szerepe azonban a legény-, illetve mesteravatáskor volt. A céh, ünnepélyesen, élén a mesterekkel, mögöttük az avatandókkal, a tuskóhoz vonult. Boros- vagy söröskupáját, miután az új mesterek egészségére ittak, mindenik eltörte a vastuskón. Majd elvonultak, most már elől mentek az újonnan felavatottak. Volt város, ahol hídkarfát vagy korlátot használtak emlékszeg beverésére és avatásra.

Aradon a múlt században másutt is volt tuskó. (Úgy tudjuk, hogy a mai Stejarului utcában.) Egyes kutatók szerint a mi ágastörzsünk 1827-ben készült Temesvárott. Vizsgamunkának, vagyis „remek”-nek szánták. A ház egyik tulajdonosa régi lakatoscsaládból származott és ősei emlékére állította. A házban, egy mostani kutató szerint, bizonyára legényszállás lehetett. Mindenesetre több mendemonda fűződik a lakathoz. Így az, hogy aki a lakatot kinyitja: azé lesz a ház. A lakat ún. „csali”-lakat, vagyis megtévesztő, hisz nincs szerkezete. Régebben látszott rajta a feszegetés nyoma.

A háznak, amit „nagy lakat”-nak vagy „lakatháznak” neveznek, rendkívül érdekes a története. Ott volt például Böhm Pál festő műtermé. Ő volt Munkácsi egyik aradi mestere. Néhány évvel ezelőtt ezt az érdekes emlékházat tatarozták. Egy régebbi javításkor, a különben földig érő tuskót befalazták. Most, pár éve nekiütközött egy tehergépkocsi és kifordult a helyéről, de rövidesen megjavították. Ebben az alakjában látható most is.

Vasile Alecsandri és Arad

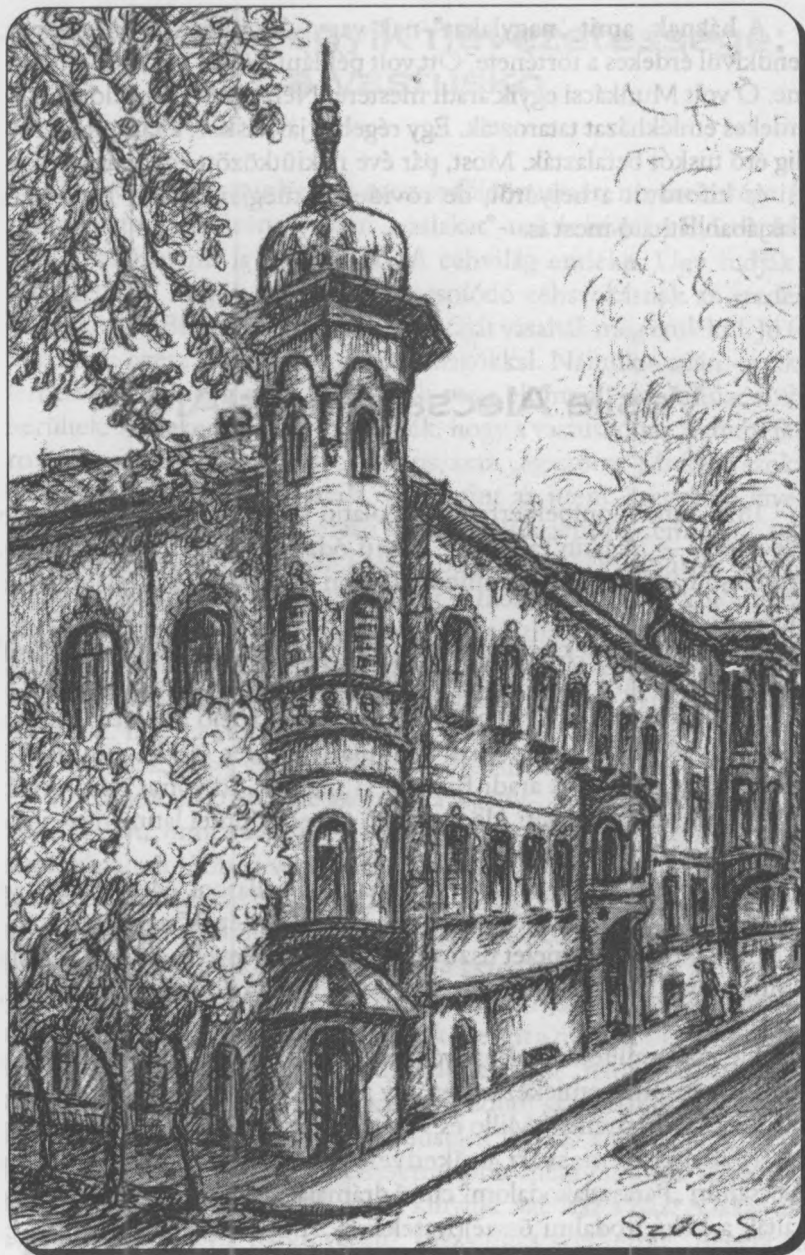
1878-ban, Montpellierben, a neolatin költők „versenyén” Vasile Alecsandri – „A latin faj éneke” című ódájával – első díjat nyert. A „mircești bárd”-ot tisztelői mindenünnen jókívánságokkal halmazták el.

Aradi tisztelőinek egy csoportja, név szerint: Ioan Mețianu, Iosif Goldiș, Ioan Rațiu, Iosif Popovici, dr. Athanasie Sandru, Ioan Rusu, I. Popovici Desseanu, dr. Nicolae Oncu stb. – üdvözlő levelet küldtek a költőnek. A lelkes, szónokias hangulatú levelet (1878. június 8-i keltezéssel) közölte az aradi Biserica și școală c. folyóirat (lásd erről: Ov. Olariu közleményét: Alecsandri și cîntecul gîntei latine într-o revistă arădeană. Orizont, 1966).

A költő a levél vétele napján meghatottan válaszol. Megköszöni az emléksorokat tartalmazó díszalbumot, és a „latin népek” egységét hangsúlyozva mond köszönetet tisztelőinek. (A költő levelét először Emilia Tailler tette közzé 1915-ben. Újabban: Iliescu Ion: V. Alecsandri, Timișoara 1965.)

Iliescu – említett tanulmányában – számba veszi a költőről írt aradi méltatásokat, megemlékezéseket. Így idézi I. Slavici cikkét, mely szerint Alecsandri drámáit Millo és Pascaly társulatai népszerűsítették.

1870-ben temesvári műkedvelők bemutatták városunkban Alecsandri „Parasztlakodalom” című drámáját. Verseit sok százszor szavalták a helyi irodalmi összejöveteleken. A Speranța és a Lumina c. aradi folyóiratok pedig számos versét közölték.

Az első aradi lap

Az „Aradi Tudakozó Intézet Hírlapja” 1839. október 5-én indult meg. A lap csak hivatalos és magánhirdetéseket közölt. Kevés lehetett az előfizetője, mert az első számban, az olvasók érzelmeire hatva, a „szerkesztő hivatala a részvételre udvarilag meghívja a közönséget előfizetésre”. Az első évben tizenhárom száma látott napvilágot és kb. száz előfizetőről tudunk. A Schmidt Ferenc nyomdájában előállított lapot, névtelenül, Schwester Ferenc szerkesztette.

A második évi „folyamat”-ból 52 szám jelent meg. A szerkesztő most sem nevezi meg magát. Az előfizetők száma azonban nem akart emelkedni. Ezért a szerkesztő bevezeti a negyedéves előfizetést. Ezt a kor ódon nyelvében így fogalmazza meg: „... miszerint kegyes előfizetési részvétele által a kezdett Merényletet (így!) pártolni méltóztatna”.

A szerkesztő minduntalan a gyérszámú előfizetők miatt kesereg. Egy helyütt beszél a szerkesztői „szervekről”, azaz szempontokról. Egyesek szerint – mondja – két krajcárt sem ér a lap, mert nem hoz elég hirdetést, mások szerint, mert nem hoz elég olvasmányt. Ezen évfolyam utolsó számában nevezi meg magát először.

1840. január 20-tól Aradi Hirdető címmel jelent meg. A hirdetésekén kívül „Egyveleg” rovatában apró, tanulságos történeteket közöl. Helyi hírszolgálatá azonban nincs.

1841 végén a lap – pártolás hiányában – megszűnt. Schwester, aki az Arader Kundschaftsblatt-ot is szerkesztette, ebben panaszolja el (1842. január 22-i, 4. számában), hogy a Hirdetőre ráfizette a másik lap hasznát, de olvasó nem akadt, pedig a kávéházaknak és vendégfogadóknak ingyen küldte! Megígéri, ha kétszáz előfizető összegyűl, újra megindítja lapját, mert a nyomda drága és „Qui servit ad altare, ex altari vivat!” – mondja a kor latinos műveltségű olvasóihoz szólva. (Értsd: a szerkesztő is szeretne megélni!)

De három év alatt sem gyűl össze az óhajtott kétszáz „praenumerans” (előfizető). 1844. december 14-én közli másik lapjában, hogy újra indul a hirdető, mert Kövér István és Dániel István előfizetők gyűjtésére vállalkozott. Valójában 1845–46-ban sem sikerült összetoborozni az áhított kétszázat.

A lap nyelvét tanulmányozva, sok bohókás, nyelvújítási „torzszülött”

szót találunk hasábjain. Így a susztert – nem lévén még „cipész” szó, „czikökös”-nek nevezi. Az aranyművest „drágáros”-nak, a gyufát, kissé cikornyásan „zajtalan dörzstapló szercsé”-nek, a temetést „szomor-tény”-nek, a szőnyeget pedig „talaj”-nak. S mivel gyakran hírt ad a bálakról, az álarcos bálát „alajos lejtény”-nek mondja. Furcsa a végrehajtó neve is: „árvesztő biztos”. És különös, hogy a napjainkban újjáéledt „rendezvény” szót „rendezés” értelemben használja.

„Egyveleg” rovatában jobbra külföldi tudományos és társadalmi érdekességeket közöl (így igen érdekes az első, párizsi, éteres altatásról szóló).

1847–48-tól helyi hírszolgálat is van. Tűzesetekről, elveszett tárgyakról és – gondos rovatban – az elhunytakról is ír.

Első helyi lapunk a korai hazai sajtó történetének szempontjából – bátran mondhatjuk – rendkívül értékes.

Salamon Ernő Aradon

Salamon Ernő (1912–1943), a hazai irodalom nagy költője először 1937. március 15-én mutatkozott be az aradi vershallgatóknak. A költő – a kortársak visszaemlékezései szerint – ezt megelőzően egy hónapig tartózkodott városunkban. Előkészítette és megrendezte a reprezentatív szánt Korunk előadást. (Horváth Imre költő, akkori aradi újságíró szerint együtt járták a munkáslakta negyedeket.) A helyi előadást a magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak szervezete rendezte, a volt Iparos Otthonban (a mai Bábszínház épületében).

A zsúfolt teremben ott szorongott városunk valamennyi irodalombárát hallgatója. A megnyitót románul és magyarul Salamon Ernő mondta. Majd Arghezi, Coșbuc és Cotruș versfordításaiból szavalt. Utána Méliusz József Petőfiről, Csehi Gyula Heinérről és Börnérről beszélt. Napjaink kiváló regényírója, Nagy István az Özönvíz előtt című drámájának harmadik felvonását olvasta fel. A kortársi emlékezések

szerint Nagy Istvánnak volt a legnagyobb sikere, illetve őt ünnepelték, mert a közönség beavatott része tudta, hogy nemrégén szabadult a börtönből.

Kéri József irodalomtörténész feljegyezte, hogy Salamon Ernő „nem szavalt – hangjával zeneileg kísérte versét. A székely siratók hangját ütötte meg”.

Marosi Péter nemrégén megjelent Salamon Ernő monográfiájából (Bukarest, 1969) tudjuk, hogy a nagy nyomorban élő proletárköltő – Aradon – kölcsönruhában lépett a közönség elé...

S ugyancsak Marosi közli, hogy 1939 márciusában újra itt járt. „Házról házra látogatja a Korunk barátait” – olvashatjuk. Az említett életrajz idézi a költő egyik Aradról keltezett levelét. Ebből megtudjuk, hogy a folyóiratnak akkor 56 előfizetője volt nálunk. Salamon Ernő ugyanakkor a saját verseskötetét is terjesztette.

A Salamon-monográfia másik érdekes aradi vonatkozása az, hogy Horváth Imre átadja az ismert proletárköltőnek az Örvény felett és a Hangtalan beszéd című versesköteteit. Salamon Ernő elviszi az aradi poéta verseit Gaál Gábornak. A jószemű szerkesztő „nyomban publikál belőlük: így válik a Korunk költőjévé a 30 éves Horváth Imre.” (Ezt egyébként Horváth Imre is megírta a költőtársa emlékére kiadott Halálűző című gyűjteményes munkában.)

Most, hogy hazai irodalomtörténet-írásunk föltárja a két világháború közötti időszak eseményeit, jó, ha számba vesszük, hogy városunk ehhez mivel is járult hozzá és milyen hely illeti meg e korszak mozgalmainak történetében.

Salonul Literar

Al. T. Stamatiad, a román szimbolizmus jelentős költője 1919-ben, az akkor megnyílt Moise Nicoară Líceum tanáraként került Aradra. Az A. Macedonski köréhez tartozó poéta, pedagógiai munkáján kívül, részt

vett városunk kulturális életében is. 1925. március 15-én megindította a Salonul Literar c. szépirodalmi folyóiratát.

A mai szemmel is színvonalas lapnak a versrovata talán a legérdekesebb. A költő-szerkesztő szívesen közöl költő kortársai verseiből. Így találkozunk az akkoriban Aradon élt Aron Cotruș, Mihai Celarianu, V. Demetrius és a kb. fél évig Aradon tanító Perpessicius (napjaink kiváló Eminescu-kutatójának) nevével. Különös, hogy Stamatiad, aki kitűnően tud franciául, ezen a nyelven is közzétett műfordításokat a kortárs költők verseiből, vagy a román klasszikusok átültetett alkotásaiból. Ő maga Eminescut és mesterét, Macedonskit fordítja. A külföldi líra is szélesen képviselt a lapban. Stamatiad a saját Baudelaire-fordításain kívül Spitteler C. svájci költő, Maeterlink, G. Keller, a franciául író Helene Văcărescu stb. verseit közli művészi átültetésben. A próza-rovatban D. Anghel, E. Bucuta, E. Sperantia, G. Bogdan-Duica és mások nevével találkozunk. Az egyetemes irodalomból Oscar Wilde, G. Apollinaire, Maupassant stb. elbeszéléseit hozza a folyóirat. Stamatiad széles körű érdeklődését mutatja, hogy Herczeg Ferenc egyik elbeszélését is közli hű fordításban. Egyébként a Salonul Literar nagy elismeréssel méltatja a két avantgardista aradi folyóiratot, a Geniust és a Periszkópot. (Erről nem régen számolt be az egyik bukaresti irodalmi hetilapban az aradi származású P. Pacu, az ismert költő.)

A költő-szerkesztő szívesen ad helyet lapjában az egyetemes irodalom nagy aforizmaíróinak, jobbára a maga fordításában. A hazai irodalmat jeles műíteszek, így a már említett Perpessicius, Tudor Vianu, C. Săineanu stb. ismertetik. Értékesek a szerkesztőnek az irodalmi életről szóló hírei, széljegyzetei. A világirodalomról szóló cikkek közül kiemelhetjük H. Barbussenek, a francia kommunista írónak, A tűz c. regényéről szóló méltatást. Könyvészeti rovatában a frissen megjelent művekben tallóz.

Helytörténeti szempontból figyelmet érdemel Perpessicius beszédének szövege, az akkori líceum névadójáról, Moise Nicoarăról és egy álnevű szerző demográfiai cikke.

Napjainkban, az örömdetesesen fellendült helytörténeti kutatás értékes forrásanyagot talál az igényesen szerkesztett, választékos irodalmi ízlésről tanúskodó folyóiratban.

Városunk kulturális múltjának értékes színfoltja a Salonul Literar.

Sokoldalú tájékozódása a kor irodalmi folyóiratai között, előkelő helyet biztosít a hazai avantgarde e félig-meddig elfelejtett lapjának. Elismerést érdemel, hogy a helyi kutatás az elmúlt évben már felfigyelt a Salonul Literarra. Ovidiu Cornea tanár pontos, részletes könyvészeti állított össze belőle. A kitűnően használható repertórium a Muncipiumi Könyvtár „Adalékok a helytörténeti könyvészethez” c. litografált sorozatában látott napvilágot.

Coşbuc és városunk

G. Coşbuc, a nagy román klasszikus költő irodalmi kapcsolatai városunkkal 1897-ben kezdődnek. A Ion Russu-Şirianu szerkesztette Tribuna Poporului című napilapban közli cikkét „Három induló” címmel Cârlova, Alecsandri és A. Mureşanu ismert költeményeiről. Ugyanitt nyilatkozik költői munkamódszeréről is. Eredeti verseken kívül ugyancsak itt jelenteti meg népmondáinak és népszokás-gyűjteményének néhány érdekes összefoglalását. A lap egyébként több cikkben méltatja Coşbuc költői jelentőségét. 1898-ban közmondás-magyarázatait teszi közzé. 1899-ben – különféle fejezetcímekkel – az 1877–78-as háború történetét ismerteti művészi igényű prózában. 1900-tól számos, ugyancsak a függetlenségi háborúról szóló költeményét közli. Az ez utáni években kapcsolata a lappal megszakad.

1911-től, az akkor megindult Românul külső munkatársa. Egész sor eredeti és fordított verssel szerepel a lap hasábjain. Részleteket olvashatunk Dante, Homérosz, Camvers és Firduszi fordításaiból.

1911. május 4-én, Karlsbadba utaztában, egy napot tölt városunkban barátai és tisztelői körében. A Românulban lát napvilágot a költő szókincsről írott jelentős tanulmánya is. 1912 áprilisától megszakad kapcsolata a lappal. Verseit azonban szívesen közölték a helyi naptárok is.

1929. június 2-án, a Kultúrpalota előtt leleplezték a költő mellszobrát. A szobor a menyházai származású George Groza műve. Az ünnepi

beszédet a neves irodalomtörténész, G. Bogdan-Duica kolozsvári professzor tartotta.

A költő aradi vonatkozásainak felkutatásával az utóbbi években sokat foglalkozott Ion Nicu tanár, a szobormű létrejöttének körülményeivel pedig Ovidiu Olariu múzeumigazgató.

Egy aradi költőhöz írott Ady-vers története

Ady a Nyugat 1917. május elsejei számában cikket írt Tömörkény Istvánról. A cikkben a következő sorok olvashatók: „Mikszáthnak nem eredeti témája például a kaszát vásárló paraszt, de megcsinálta, viszont Tömörkény a klasszikus előrajz után is alig tudta a subát megvásároltatni a parasztjával.”

Adyt e cikkéért, pontosabban a Mikszáthot „sértő” kitételért, valaki megtámadta. Szerinte a kaszát vásárló paraszt: az írónak eredeti figurája. Ady válaszolt az amatőr tollforgatónak. Ekkor akadt a kezébe az aradi ifjú költőnek, Cziffra Gézának, a nagyapja poros könyvesládájából egy régi kalendárium, ahol kaszát vásárló parasztról van szó. Azonnal levelet írt Adynak, aki a Nyugatban meg is jelentette az aradi poéta „fölfedezését”. (Ady Vallomások és tanulmányok c. kötetébe is fölvették e cikket!)

S mint Cziffra mondja, ettől kezdve „levelezett” Adyval, vagyis ő írt a költőnek, aki többször üzent, hogy majd válaszol...

Ady később verset írt Cziffra Gézához. Ennek születése a következő: Cziffra 1918-ban átadta, Ketten vagyunk csak című, Aradon megjelent verseskötetét a költőnek. Ennek ajánlása Cziffra „Ady Endrének” c. verse volt. Ady elolvasta a neki szóló verset, és arra kérte a költőt, hogy majd a sírkövére véssék... Az Ady-kutatók, így Hatvany Lajos véleménye is az, hogy Cziffra önmagáról írta a verset, de „ez ma is úgy hat, mint egy találó Ady-portré”.

Ady azt is megígérte, hogy majd ír az aradi ifjú költő kötetéről.

Cziffra akkor, másodszor is átnyújtotta a kötetét. Ebbe írta – az emlékező Cziffra szerint – „gyorsan, majdnem gondolkodás nélkül” Ady ezt a verset:

*„Bizony ez így van, kis barátom.
Ketten vagyunk csak: én és az asszony;
De a tavasz után egyszer ősz jön
És jön valami majd az őszön,
Ki elviszi az asszonyt tőled; –
Bizony ez így van, kis barátom.”*

Az Ady Összesben (1972, 509) kár, hogy nem tüntetik föl, hogy legelőször az aradi Szezon című folyóiratban (1920. január. 18., 2. sz.) jelent meg. Cziffra azzal fejezi be emlékezését, hogy Ady a következő megjegyzéssel adta át a verset neki: „Maradjon egészséges, kis fiú”.

Cziffra, aki 18 éves volt, és kissé bántotta a kis fiú, hirtelen egy másik Ady-versre, az Egy ismerős kisfiúra gondolt. Említette Adynak, aki ezt mondta: „Ez egy gyártott vers. Mindenért írjon, kisfiú, csak pénzért ne!”

A kis vers története ezzel még nem ért véget. Cziffra később, bizonyára szorult helyzetben, a kéziratot eladta Hatvany Lajosnak, a nagy Ady-mecénásnak és a relikviák gyűjtőjének. Érdekes, hogy az Ady Összes versei nem tünteti fel a vers első megjelenésének helyét. Később Cziffra úgy nyilatkozott, hogy először Kolozsvárt jelent meg, majd egy kérésére aradi folyóiratban.

Az EMIR megszületése

Az Előre május 4-i számában, a fenti címmel ismerteti Robotos Imre hazai irodalmunk történetének egyik érdekes fejezetét. A cikk felhasználja Tabéry Géza kézirati hagyatékát. Mivel a hazai írók egy csoportja, 1933-ban, éppen a mi megyénkben, Kisjenőn határozta el, hogy új, szabad társulást hoz létre „Erdélyi Magyar Írói Rend” néven, érdemes áttekintenünk a kérdés – eddig feltáratlan – aradi forrásanyagát.

Magával a kérdéssel eddig tudományosan csak Ligeti Ernő foglalkozott a „Súly alatt a pálma” című irodalomtörténetében. A „szakadárok” (ez Spectator kifejezése): Berde Mária, Szombati Szabó István, Olosz Lajos, Bárdi Oszkár, Károly Sándor, Molter Károly és Tabéry Géza elhatározták, hogy könyvkiadó-vállalatot alapítanak. Az aradi forrásanyag Fekete Tivadar „A hang” című élénk riportlapjában található. A lap ankétot indít, 1933 szeptemberében, az „Írói Rend körül”. Elsőnek Szántó Györgyöt, a neves regényírót szólaltatta meg. A Stradivari írója igen tárgyilagosan, a Szépművés Céh és az Erdélyi Helikon mellett foglal állást. Ugyanebben a számban egy marosvásárhelyi Céh-pártoló tag is így nyilatkozott. A legérdekesebb magának Tabéry Gézának a „Miért kellett az Erdélyi Írói Rendnek megalakulnia?” című írása. Hangsúlyozza, hogy nem „kontra Helikon”-t akarnak. Az új szervezkedés célja: elsősorban gazdasági. Tabéry részletesen ismerteti, hogy miként is alakult a Céh és az írók viszonya. Kiemeli Kuncz Aladár irodalomszervezői szerepét. Majd kifejti, hogy az írók leginkább a Szépművés Céh lektorának, Kovács Lászlónak a tevékenységét nehezményezik. Megtudjuk, hogy az Írói Rend ötlete Berde Máriától származik.

„A Hang” közli ugyancsak ebben a számában Károly Sándor „A Szépművés Céh a csendes feledésben sorvad” című cikkét a könyvkiadói tervekről. Maga az EMIR azonban nem sokáig élt. Mindössze három könyvet adott ki. Berde Mária és Tabéry művei mellett, benünket Károly Sándor „Láng” című regénye érdekel. Az aradi látképek-ből összeállított, modern hatású borítékkal útjára bocsátott könyv: aradi tárgyú társadalmi regény. Az érdekes problémákat felvető, könnyedén megírt alkotás megjelenésekor könyvsiker volt.

Most, hogy közzéteszik Tabéry feljegyzéseinek vonatkozó részeit, a kutatók és az olvasók megismerhetik az Írói Rend megalakulásának eddig ismeretlen, a Helikon berkeiben zajlott történetét. Bizonyára kiter erre a korszakra Kemény János is készülő emlékirataiban. És számos adat található Kovács László még kiadatlan levelezésében.

Elfelejtett aradi írók

Városunk irodalmi múltjában az ún. polgári színjáték képviselője Almási (Balogh) Tihamér (1838-1907), a maga korában ismert orvos. Arany János tanítványa volt és irodalmi munkásságát Aradon kezdte. A miniszterelnök bálja c. bohózata itt jelent meg 1869-ben. Különösen sikerült a darab újságíró-hőse, a tréfás és furfangos Tollagi. Egyik méltatója szerint a „darab cselekménye gyorsan pergő. Alakjait az életből merítette. Nem több egy gyorskézzel felvázolt életképnél, de a maga nemében kitűnő”. Almási egyik megalakítója az ún. „városi népszínmű”-irányzatnak is. A bohózat elem, az etnográfiai alakok, élénk sikert biztosítottak a darabjainak.

Az elfelejtettek közé sorolhatjuk a vingai születésű Dobó Lászlót is. Aradi diákkorában kezdett írni. Történelmi elbeszélése jelent meg a Zsenge mutatóványokban (1895). Főműve az Aradi Lapokban közölt, a Nap lova c. hőskölteménye. Egyik méltatója szerint az eposzon érezhető a Rózsa és Ibolya hatása. „Szerkezete elnyújtott, de szerencsésen tudja megszólaltatni a derült, enyelgő tréfa hangját. A nyelvében és előadásában Arannak egyik legtehetségesebb tanítványa” – olvashatjuk egy másik méltatásban. A fiatalon elhunyt költő verseskötete 1869-ben jelent meg városunkban. Különösen Egy év után c. érzelmes költeményét méltatta figyelemre az irodalomtörténet.

Az „elfelejtettek” között említhetjük Murai Károlyt is. Murai, igazi nevén Kovács László (1857-1933), mint hírlapíró került 1884-ben városunkba. Itt írta Virágfakadás c. vígjátékát. Murai a maga korában olvasott és kedvelt író volt. Iványi Ödönnel, Somló Sándorral és másokkal azon fáradozott, hogy városunk szellemi életét, irodalmi érdeklődését fellendítse.

Városunk irodalmi múltja szempontjából jelentős esemény, amikor a maga korában népszerű író, Beniczkyné Bajza Lenke 1891-ben előadást tartott. A Kölcsey Egyesület meghívására Sára c. elbeszélését olvasta fel. A színház díszelőadásban hozta színre az író egyik darabját, a korabeli lapok lelkesen írnak arról, hogy a neves író megjelent a „Progresul” egyesület rendezte román bálon. A rendezőség bokkrétával

tisztelte meg a román–magyar testvériségért küzdő írónőt, a nagy kritikus, Bajza József leányát.

A haladó irodalom képviselői is figyelemmel kísérték a helyi irodalom mozgalmait, jelentőségeit. Így Ady Endre, 1906-ban, Dálnoki Nagy Lajos A pletyka c. verses darabját bírálta. Ezeket írja: „Dálnoki Nagy Lajos... Tiszteljük a gusztusát, hogy az ő passziója: az irodalom. Nem szoktattak nagyon ehhez minket a Dálnoki Nagy Lajosok. De engedelmet kérünk, egy ilyen előkelő amatőr, egy ilyen egészséges, talentumos embert hogyan ambicionálhatja, hogy Dóczy Lajosnak legyen az epigonja.”

A pletyka verses darab, A csók (Dóczy leghíresebb darabja!) recipéje szerint. Parasztokkal összeszeretkező nagyurak. Rokokó bolondság, francia köntösben, mikor tudásunk szerint Arad vármegye is tele van szocialistákkal. Szóval mikor nem is olyan bájos rokokó az élet. De sok rímes elmeség van a darabban. Nem nagy verselő művész Dálnoki. De alakjai brutálisabbak és élőbbek a Dóczy hasonló alakjainál. Mesét és egyebet nem érdemes elmondani”. Ady, a forradalmár-publicista – írása szerint – a szociális feszültségről várna híradást – és gúnyosan „levágja” az édeskés verses játékot.

Dálnoki Nagy Lajos egy másik darabja, A harag bemutatója alkalmával, a helyi sajtó lelkesen ír arról, hogy alig van vidéki város,” mely így szép irodalmi flórával dicsekedhetnék”. S az új szerző mellett Csiky Gergelyt, Iványit és Murait sorolja fel, mint aradi írókat.

A kastély titka, avagy Franz Kafka Aradon

Félreértés ne essék, A per és a Kastély írója valóban járt a „mi kis városunkban”. Egyik hazai életrajza közli, hogy 1917 júniusában elhatározza, hogy megházasodik és választottjának, Felice Braunnak hűgát Aradon felkeresi. (Lásd Radu Enescu: Franz Kafka. București, 1967. 9.) Az életrajz szövegében, úgy hiszem, Dora Dimant van, de egy Kafka-rajongótól tudom, hogy Felice Braun értendő ebben az időben menyasszony-jelöltön.

A Kafka-rajongó, W. I. mérnök, biztatott, hogy lám, ez nekem való feladat. Hol járt és mit látott Aradon a ma már világhírű író. Először természetesen a régi emberekre gondoltam. De Kafka nevű ember már akkor is temérdek akadt. Egy-egy túlbuzgó öreg hol fakereskedő, hol meg halkereskedő Kafkára emlékezett. (Az ilyen nevű fűszerest magam is ismertem.) Hiába mondtam, hogy szerény kishivatalnok volt és prágai illetőségű. Végül annyi Kafkát hajtottak fel, hogy úgy éreztem magam, mint A per hőse, amikor a padláson ülésező bíróság elé vezették.

Ha szállodában lakott, bizonyára a központi volt az. De miért nem lehetett akár az Aranykerék is?

A régi lóvonat helyett pöfékelő kővasúttal jött be az állomásról. És ha ócska konflison döcögött? Üres telkek, fatelepek, magányosan meredező bérkaszárnnyák között jött be a városba. Dálnoki a helyi agg poéta, talán éppen új elégiát írt lopva a hivatalában, amikor a vézna, égő szemű prágai utas elhaladt a megyeháza előtt. És a humor titkos nagymestere, a Bolond Miska Papanek Danija, becsületes nevén Rózsay Pál irodagazgató újabb furfangot eszelt ki... Schmiedt Nicolaus, a németül verselő szocialista költő pedig valahol a Fekete Bárányban mélézött...

W. I. vegyész-mérnök (és műfordító) úgy vélte, hogy valahol az óvárosban szállt meg. Ezek az ódon utcák a régi városok Gólem-járta zugaira emlékeztetnek. Egyik-másik omladozó épület regénye fölé a Prágai Pitaval legizgalmasabb történeteivel. Horváth Imre úgy négy évtizede erről a városrészről írt az Aradi elégiát. Akkor még járta a dal, citera és egy szál hegedű mellett, a gázlángos bormérésekben.

A korabeli újságok közölték a városba érkezettek névsorát, szállodai lakását. De háború volt és erre nem volt hely a lapokban.

Egy sejtelmes őszi estén fel is kerekedtünk a költő-mérnökkel, hogy Kafka nyomába eredjünk.

A Szép utcán ballagtunk. A nagy, kétemeletes házban lakhatott Hunyadi Sándor (anno 1907), amikor voluntőr volt az egyik helyi lapnál... Apropos, újságírók... Akik még vannak abból az időből, igen elnyűttek, nevekre, emberekre alig emlékeznek... Az Elit kávéház helye... Talán itt találkozott leendő sógornőjével? De találkozhatott a Szabadság téri, előkelőbb helyiségekben is. Például a Zemplényiben. Ha itt, akkor Iványi Ödön, Mikszáth, Murai Károly, Reviczky mellé – még Kafka is! Ez túl sok volna!

Elhaladt – talán – a komor épület előtt, ahol Sárosi Gyula körmölt és intézte a peres ügyeket. És ha éppen a Kígyó utcában laktak az ismerősei?

Iván, mert így hívják a mérnököt, még azonos helyeket is vél felfedezni a két regény és Arad viszonylatában. Leintem, de hát mit lehetesen tudni... Furcsa véletlen, de éppen ugyanakkor Szabolcska Mihály is itt járt... Róla tudtak az újságok.

Az ismeretlen prágai fiatalember talán valamelyik hivatalban kereste fel a hölgyet? Mit rejtegethet még a nagy író levelezése? És hátha Lőwy Náci bodegáját kereste fel? Ady és a többiek mellé odakerül majd Kafka neve is. Egy-egy pillanatra nem is tartom reménytelennek a keresést. Hisz Kerényi Károly lakását is a véletlen segítette megtalálnom. A legjobb barátját fedeztem fel, aki még leveleket is mutatott.

A régi polgárházak keskeny kapualjai gyermekkori félelmeket idéznek. Titokzatos emberi sorsok torlódtak itt, a sötét óvárosi udvarokban. A ház, ahova taláломra belépünk, kész regény. Sue regényeiben, ilyenekben történnek a rejtelmes dolgok. És Paul Féval, kibogozva a ház sötét titkait nem adná hét kötetnél alább. Valami ijedség van Kafka szemében... Bizonyára ez volt akkor is, amikor kicsit pattogó hangon előadta tervét. De ki volt a hűg? Mi sodorta ide? Háború volt, ezernyi vésszel és fordulattal... Kafka elment a Fekete Sas előtt... Ez aztán a tömény rejtély... Ha lebontanák, bizonyára megkötozött csontvázakat találnának a padló alatt... (Most találtak egy régi áruháza fundamentumában. Hiába mondtam, hogy ott valaha temető volt, sokáig kutatták a „Gólya áruháza titkát”...)

A román irodalom aradi fordítói

Városunk irodalmi múltja gazdag tárháza a román–magyar kulturális kapcsolatoknak. Az első közlemény a helyi magyar sajtóban a román irodalomról az 1861-ben megjelent „Az újabb román irodalom” c. cikk. A névtelenül megjelent híradás szerzője minden bizonnyal Koós Fe-

renc, bukaresti író-szerkesztő. Tőle való (az „Arad” című lapban) „A román színpad története” című tárca is.

1868-tól, Pascaly aradi vendégszereplésétől kezdve megsokasodnak a román irodalmat ismertető cikkek. Élénk visszhangot kelt a helyi sajtóban Alecsandri költői működése. A lapok beszámolnak franciaországi sikeréről, aradi tisztelőihez írott köszönőleveléről, és halálakor, végrendeletéről.

Az első aradi fordítók közt tartjuk számon Márki Sándort és Jancsó Benedeket. Márki, máig jelentős irodalomtörténeti művet jelentetett meg 1881-ben, „A bihari román írók”-at. Ugyanakkor fordított Ion Scipion Badescu (1847-1904) Eminescu tragikus sorsú barátjának verseiből. Badescu (aki „Bágyai” néven magyarul is verselt) ismertette meg Eminescut Petőfi verseivel.

Szorgalmas fordítók a '80-as évekből Simion P. Desseanu (kiválóak a népköltési termékek átültetései) és a későbbi neves nyelvész, G. Alexi.

Eminescu egyik első magyar tolmácsolója is aradi: Dux Ármin. 1890-ben „Két költő” címmel tárcát írt Alecsandriról és Eminescuról. Jól tájékozott cikkében közli a „Mért nem jössz?” című verset.

Ezt megelőzően önálló kötetben jelenik meg Aradon George Sion „Plevnánál” című történelmi drámája. A fordító: Ioan Goldiş. Iosif Vulcan is élénk kapcsolatot tart fenn a helyi sajtóval és több fordítását itt teszi közzé. Az egyik első magyar nyelvű Slavici-átültetés is aradi író, Vasile Goldiş munkája.

A '90-es évek fordítói közül említést érdemel Pervu Mihály és Missics Georgine.

Az 1900-as években Sadoveanu- és Delavrancea-fordításokkal találkozunk. 1911-ben a Franyó Zoltán szerkesztette „A Jövő” egyik munkatársa, Ion Costea külön cikkben hívja fel az olvasók figyelmét a román irodalomra.

Az első világháború után megsokasodnak a fordítások. Az elsők között említhetjük Kara Győzöt, Lichtfuss Istvánt (V. Eftimiu Prometheuszát fordította) és Franyó Zoltánt.

Az 1922-ben megindult helyi folyóiratban, a „Fekete macská”-ban kezd meg Fekete Tivadar műfordítói tevékenységét.

Fekete, 1924-ben „Szerelmes kert” címmel, antológiát ad ki modern román költők versfordításaiból. (Ezt követi 1930-ban, Kolozsvárott, a „Klasszikus kert” című gyűjteménye.)

A Jelentős szerepe van a román irodalom tolmácsolásában Franyó Zoltán „Genius” című avantgardista folyóiratának.

Kövér Erzsébet és Serestély Béla ihlette műfordításai mellett, jelentős Gáldi László 1928-ban kiadott „Műfordítások” című kötete. (Gáldi professzor, mint aradi diák kezd fordítani. Máig is maradandók Eminescu-fordításai.) Sokan fordítják az Aradon élt szimbolista lírikust, Al. T. Stamatiadot (Botiş Aurel, A. Tamasiu, Gáldi László).

A napilapokon kívül számos fordítás jelenik meg a „Vasárnap” című helyi folyóiratban. Ennek egyik cikkírója, Bitai Árpád, a román–magyar művelődési kapcsolatok kutatója.

Az Aradon élt Aron Cotruş verseiből is sokat fordítanak. 1934-ben Molnár Tibor lefordítja Petre Bellu „A védelemé a szó” című regényét. (A szerző Panait Istrati felfedezettje.)

A felszabadulás után, 1946-ban lát napvilágot a „Gondolat virágai” címmel, Molnár Sándor bilingvis antológiája a román költészet remekeiből.

Napjainkban a helyi műfordítók folytatják városunk sok évtizedes, nagy múltú hagyományát, a román irodalom művészi tolmácsolását.

„A napi remények felavatott robotosa”

Hányatott és sok szenvedéssel teli ifjúkor után került városunkba Reviczky Gyula, a századvég neves költője. Így ír erről Koroda Miklós, a költő életrajzírója: „Dideregve és kétségbeesetten ment Aradra szerkeszteni, de alig néhány hónapig bírta. A lap tulajdonképpen érdekelte, hiszen írhatott mindent, ami jól esett... Mert az újságkihordáson kívül minden rátartozott. Hiába nevezték főszerkesztőnek, maga írta az egész lapot... Az újságírás nem csupán kenyere, kényszerű foglalkozása és menedéke lett, sűrített életet, szükséges izgalmat... A világba

való bekapcsolódást, a levegőt jelentette számára... Szerette ezt a pályát, és nemcsak költőnek tudta magát, hanem a napi események felavatott robotosának is.”

1883. december 23-án érkezett Aradra, hogy az akkori Aradi Hírlapot szerkessze. Egy házban lakott egykori iskolatársával, Márki Sándorral (a mai Tarom épületében). Komoly barátságot köt az itt újságíróskodó Iványi Ödönnel. A kortársak szerint szerkesztőségi munkájuk után sokat voltak együtt. Iványi megkedvelte barátja költészetét, modernségét, de értetlenül állt ellentétekbe csapongó szelleme előtt.

Reviczky részben itt írja, illetve itt fejezi be Az apai örökség című regényét. (Az első címe itt még Nemezis.) A mű végleges szövegéhez írott bevezetőjében ezeket mondja: „Be akartam mutatni egy semmi tetthez erővel nem bíró, a munkától elszoktatott, tétlenül szemlélődő jellemet”. Egyik méltatója szerint, mint Turgenyev a Nemesi fészekben, Reviczky is visszapergeti hősének egész életét. Egy másik méltatója szerint a hős világfájdalom, cinizmus és belátás közt hanykolódik. És humorban szeretne feloldódni. Reviczky több cikkében foglalkozik a humorral, mint a korhangulat egyik sajátos tartozékával. Reviczky aradi napjaival kapcsolatos az első Baudelaire-fordításunk. A költő itt jelentette meg az Éjféli számvetés-t, Az apai örökség c. regénye önéletrajzi vonatkozásaira többen rámutattak. A regény kritikai realista alkotás. Tárnya az Oblomov-szerű, alapjában rokonszenves, de dologtalanságra nevelt, akaratgyenge fiatalember pusztulása. Noha harmadik személyben íródott, máig is egyik legmegdöbbentőbb önvallomásunk. Az ember sorsa: a jelleme – ez a regény alapvető mondanivalója, írója nem törődik a stílus kimunkálásával. Puritánul, ridegen megdöbbentő dolgokat mond el.

Reviczky tagja volt a Kölcsey Egyesületnek. A szimbolizmusról tartott előadást. Aradról azért kellett eltávoznia – életrajzírói szerint –, mert elfelejtett a laptulajdonos tisztviselőnél jelentkezni.

Perpessicius és a magyar irodalom

Perpessicius – igazi nevén: Dumitru Panaitescu – Eminescu életművének legnagyobb ismerője, 1919 őszén jött Aradra. Rokkantan (a jobb karját amputálták) került haza az első világháborúból. A Moise Nicoară Líceumhoz nevezték ki mint a román nyelv és irodalom tanárát.

„Az Aradon töltött három hónap máig tartó benyomásokat keltett” – emlékezett vissza évtizedek múlva. Önéletrajzában érzékenyülten írt a líceum megnyitásáról. A megnyitó ünnepségen ő is felszólalt.

Az akkori lakáshivatallal valamilyen összeütközése támadt. Erről tréfás-gunyoros cikket írt és valamilyen – természetesen nem létező – „fekete listá”-t említett. Az ügyvédek egy csoportja szóról szóra igaznak vélte a költő cikkét és követelte a „lista” közzétételét... A líceumban Ion Russu-Şirianuról elnevezett irodalmi olvasó-önképzőkört szervezett.

Életrajzírója szerint „idill”-je is volt Aradon. Erről önmaga így ír: „Útban a Moise Nicoară felé átvágtam a korzón kirakodott reggeli picacon, a vörös szegfűk Francois Jammes Mamour-jairól suttoztak nekem, hisz a Deuil des primevères elégiái folyton a fülembbe zsongtak, kivált az Albert Samain halálára írott verse. A fák leveleit és Katót, a kis magyar lányt, aki annyira szeretett fürödni a Marosban, őszire már bronzbarnára sütötte a nap...” Az „idill” költői eredménye a Napfürdő c. verse.

A költő-tudós Aradon kötött barátságot Vasile Savel és Alexandru Anestin hírlapírókkal. A velük folytatott esti beszélgetések a kényelmes aradi kávéházakban, feledhetetlen emlékei életemnek” – írja egyik visszaemlékezésében. Különösen a Vasile Savellel folytatott beszélgetéseket tartotta jelentősnek. (A jótollú újságíró, ifjú korában Dimitrie Anghel költő titkára volt.)

Perpessicius gyakran magányosan kószál a Maros-parton vagy kirándul Savellal, Arad-Hegyaljára. Tanártársa, a költő Al. Th. Stamatiad segítette hozzá, hogy irodalmi bírálataiból egy kötetre valót, Repertoriu critic címmel Aradon kiad hasson. Másik aradi verséről, a Prodomo” címűről azt mondta e sorok írójának 1961-ben, hogy az akkori nehéz lakásviszonyok ihlették. (A költő – említett nyilatkozata szerint a régi

Lipót utcában lakott. A vers az „Aradi album” c. ciklusában látott napvilágot.)

Perpessiciusnak, későbbi állomáshelyén, Marosvásárhelyt is hiányzott az aradi korzó, ahol iskolába menet szegfűt vett a gomblyukába... De még inkább hiányoztak az esti irodalmi csevegések.

Perpessiciust nagyon érdekelte a magyar irodalom. Az általa szerkesztett *Universul literar* (1925-27) hasábjain gyakran jelentek meg szemelvények a magyar irodalomból, a művekhez fűzött magyarázatokkal és a szerzők ismertetésével. Eminescu halálának 37. évfordulójakor ezeket írta: „Eminescu sírjához elzarándokol az aradi Ady Endre magyar irodalmi társaság is. A társaság elnöke, Franyó Zoltán, a neves magyar író románul mond beszédet”. A következő számban részletes beszámolót közöl, és teljes egészében hozza Franyó beszédét. A folyóirat Ady-verseket is közölt. Ezen kívül Benedek Elek, Karinthy és mások írásainak rangos fordítását. Perpessicius érdeklődése a magyar irodalom iránt élete végéig megmaradt. Néhány évvel ezelőtt nagy elismeréssel méltatta Kakassy Endre Eminescu-monográfiáját és Gáldi László műfordítói, kommentátori munkásságát.

A Tűzimádók

Arad irodalomtörténetében jelentős helyet foglal el Gallovich Károly, a munkásíró. 1902-ben „tört be” az aradi újságírásba a tagbaszakadt, volt harangöntő legény. (Igazából már 1897-ben megjelent *A bűnbak* c. drámája.)

Gallovich néhány év alatt „beérkezett.” Önműveléssel meglehetősen műveltségre tett szert, és félelmetes vitatkozó volt. Egyébként – külsőségeiben – éjszakázó, bohém, a polgári újságírókat utánzó életet élt. De, ha kellett, akár ököllel is érvényt szerzett az elnyomottak igazának. Nagy Lajos Vadember című regényének Ivánovics nevű „vadzseni” hőse nem más, mint az aradi író.

Életének fő, illetve az egyetlen maradandó műve a *Tűzimádók*. A

dráma először könyv alakban jelent meg 1909 márciusában. Első méltatója, Faragó Rezső, „vergődő nyelvű” alkotásnak mondja. A kritikus ezt a nyelvezetet „kiáltvány-stílus”-nak nevezi. Azt mondja még, hogy kasszadarab nem lesz, de a szerző tehetsége elvitathatatlan.

Másik kritikusa, Kaszab Géza észreveszi, hogy a darab hősei „mindent elsöprő forradalmat” várnak, mely elsepri a nyárspolgárt, a maga minden galádságával. Két főhőse van a darabnak: egy vasmunkás- és egy festő-zseni. Domokosról, a vasmunkásról azt mondja a kritikus, hogy mindenről, ami polgári elítélően beszél. Kaszab szerint Gallovich több mint „helyi szerző.”

A főpróbáról Mohos Ágost (helyi költő) számol be. Szerinte a darab gerince a vizsgálóbírónál elhangzó jelenet, amikor a munkás szembeszáll a polgári osztálybírósággal. A bemutatón, amint a korabeli sajtó beszámol, a „földszinten valóságos forradalmi állapotok uralkodtak.” Olyan nagy volt a zaj, hogy a színészek szavát nehezen lehetett csak megérteni. Majd ezt teszi hozzá a kritikus: „pedig erre vonatkozóan a szerző nem adott instrukciókat.”

A nagy napon, amikor végre a színház bemutatta, ezeket olvashatjuk: (sokan) „lelkesült együttérzéssel követelték a darab egész menetét, és viharosan tüntettek, amikor tetszetősebb jelszavak hangzottak el a színpadon”. A darab – mint mondja – nemcsak a szocialisták tetszésére számíthat.

A kirobbanó siker után Gallovich Károly novelláit a Nyugat is közölte. (Így Ramzes leánya, A jegenye, Nincsen-király c. elbeszélései láttak napvilágot Adyék folyóiratában.) A Tűzimádókról Karinthy írt a Nyugatban.

Gallovich ettől kezdve „beérkezett”-nek számít, de eszmeileg mint ha túlságosan egyéni nézeteket hirdetne kávéházi vonatkozásaiban. Így pl. Karinthyval 1927-ben összekülönbözik (Aradon a kávéházban) – és félig tréfásan „megkergeti” az asztalok körül... Valóságos anekdota-köröze. Sokan talán még emlékeznek rá, amint Pénélopé fátylához hasonló végeérhetetlen novelláit vagy regényeit írta. Megjelenni azonban nem jelent meg többé egyetlen írása sem.

A mai drámatörténet (Hegedűs G – Kónya Judit, 1964) szerint: „... ma senki sem akarja felújítani Bárdos Ferenc, Sas Ede vagy Gallovich művét, de a dráma történetében ott a helyük, ők voltak az elsők, munkásságuk ma már történeti érték és élő hagyomány.”

Ady levelezőlapja egy aradi költőhöz

Halmágyi Samu (1880-1962) költő-tanár érdemes alakja a két világháború közötti hazai irodalomnak. Benedek Elek szűkebb köréhez, az ún. „fogadott fiúk”-hoz tartozott. (A nagy meseíró néhány íróval és előadóművésszel előadó körutakat rendezett. Ezek résztvevőit nevezte „fogadott fiai”-nak.)

Halmágyi Samu 1916-ban cikksorozatot írt Ady Endréről. A korabeli sajtóban nagy feltűnést keltett. Adyt elismerő cikkek különnyomatban is megjelentek. A szerző tiszteletpéldányt küldött Adynak.

A cikksorozat előzménye, hogy a dicsőszentmártoni kaszinóban, Halmágyi vitatkozott a barátaival, Ady költészetéről. Egy jelentős orvos Ady-ellenes kirohanását akarta Halmágyi cikksorozatában megcáfolni.

Ady, 1916. február 22-én, Csucsáról keltezett levelezőlapon köszöntö meg a vele és költészetével foglalkozó füzetet. Levele így hangzik:

Igen tisztelt Uram, bocsásson meg, hogy elkésve köszönöm levelét és írását. A legdrágább megértés és magyarázat az öné, mert velem és általam cselekedtet. Még csak negyedórákra kelhetnek ki az ágyból. (Képzelje, a lábaimat reuma támadta meg.) Mihelyt írhatok, hosszabban írok.

Szeretettel és üdvözlettel az öné:

Ady Endre

A nagyon ritka, szinte egyetlen fennmaradt Halmágyi Ady-tanulmány a szerző kéziratos bejegyzéseivel és a páratlan értékű Ady-kézirattal, az aradi író hagyatékaként, a nagyváradi Ady Múzeumba került.

Az Ady-életrajz szempontjából jelentős levél, e sorok írójának közlésében, helyet kapott a Belia György Ady Endre válogatott levelei c. gyűjteményében (1956).

Halmágyi Samu egyébként – és ezt élőszóval többször elmondta – Csucsán, „egyetlen egyszer látta a költőt”, de legnagyobb sajnálatára, nem beszélhetett vele.

Bartók Béla városunkban

– Halálának negyedszázados évfordulóján –

A világhírű művész első kapcsolata városunkkal 1904-ből való. Ekkor egyik levelében arról ír, hogy aradi történelmi témájú zeneművet szeretne írni.

Népdalgyűjtő útján többször megfordul a megyében és 1918-ban Aradon is járt. A bécsi hadügyminisztérium megbízásából a kaszárnyákban gyűjt népdalokat. Aradon egy zordon ezredes „ostobaság”-nak mondja a gyűjtést. A művész fölmutatta a „legfelsőbb hely” engedélyét, és a mord kaszárnyatigris – elhallgatott... Tudjuk, hogy ugyanakkor Mikelakán is tanulmányozza a helyi folklórt.

1922-ben a meghirdetett aradi Bartók-koncert elmaradt.

1924 októberében a művész a Központi Szállóban lakott, és „alighogy kipihente magát, a Kultúrpalotába sietett, hogy a zongorát kipróbálja.” (A Medvetánc-ot játszotta éppen, amikor az egyik helyi lap munkatársa felkereste.)

Az „alacsony, sovány, fiatalos arcú, de ősz hajú szemcsiptetős” művész elmondotta, hogy most játszik először Aradon. Majd a népdalról szóló, Berlinben és Londonban, sajtó alatt levő tanulmányáról beszélt. Ezután népdalgyűjtéséről és külföldi hangversenyeiről szólt. Megtudjuk a cikkből, hogy Aradról Bukarestbe megy a román zeneszerzők egyesületének meghívására. Az egyesület tagjává is választotta. Az érdekes interjú ezzel fejeződik be: „Bartók Béla veszi az esernyőjét, a felöltőjét, sötét, puha kalapját és megy szállodai lakására pihenni az esti koncert előtt.”

Bennünket az is érdekelhet, hogy a világjáró művésznak mi volt a véleménye városunkról. A fenti cikk szerint: „Aradot szépnek találja, csak fájjalja, hogy nincsenek itt szép régi házak.”

A hangversenyen Liszt, Beethoven és Chopin mellett előadta a Paraszttáncokat, a Medvetáncot, a Szonatinát, a Román táncot, az Este a székelyeknél és a Román nemzeti táncokat.

Az akkori idők egyik zenekritikusa így jellemzi Bartók művészetét a hangverseny után: „Játékában nem dinamikai hatásokra törekszik, bár van elég ereje ahhoz, hogy erővel adja vissza azokat a műveket, ame-

lyek fizikai erőt kívánnak. A finom hatások embere még Medvetáncában is. Nagyszerű billentési képességével a néplelket is finoman tolmácsolja. De igaz minden hangja.”

És a közönség lelkesen ünnepelte a művészt, „aki nem fukarkodott a ráadásokkal”.

A történelmi hűség kedvéért el kell mondani, hogy a hangversenyeken kevesen voltak. Ennek oka, mint a korabeli beszámoló írója is hiszi, a magas helyárak – és hozzátehetjük, hogy Bartók forradalmian új művészetét akkor csak a „legvájtfülűbb” zenerajongók értették.

1926 februárjában újra itt volt. A sajtó érdekes anekdotákat elevenített fel egy nagy művész életéből, így azt, hogy „nincs érzéke a pénz”-hez – és nem tudja, mennyi borralalót adjon... Még azt, hogy Amsterdamban, az ünneplés előtt, a „hátsó ajtón hagyta el a koncerttermet”.

Második aradi hangversenyén Couprin műveit játszotta és a „Gyermekeknek” című művét. Kirobbanó volt a sikere a bemutatott román kolindáknak.

A korabeli cikkekből megtudjuk, hogy a művész, bár nem jár társaságba, Aradon „nem tudott ellentmondani” – és jó néhány zenei „csodagyerek” játékát hallgatta meg...

1927. februári hangversenyéről Spectator, a kor neves közírója írt „előzetest”. Szerinte Bartók, akit a nagyvilág jobban ismer, mint honfitársai, éppen olyan forradalmára a zenének, mint Ady volt a költészetnek. Majd így fejezi be: „Abban a tudatban öszülünk meg és égünk ki, hogy tágra nyílt szemű kortársai lehettünk az új nagyság formázásának és születésének.”

Az egyik lapnak adott interjújában a Csodálatos mandarin kölni bemutatójáról beszél. (Zeneművét, a jobboldali diákszervezetek tagjai – kifütyülték...)

Helytörténeti érdekessége ennek a (27-es) hangversenynek, hogy a nagy művész, dr. Szelle Károly, zeneszerző-orvosnál lakott. Nyilatkozatában is kiemelte, hogy „pompásan érzi magát. Roppant kellemes ez a lakás.”

A koncerten, Beethoven művein kívül, a Vázlatok-ból, a Kis zongoradarabok-ból, és a Szabadban című sorozatából adott elő, és első zongoraszónájátját nálunk mutatta be.

Kosztolányi Aradon és Temesvárott

1934. február 16-án Arad íróinak és irodalmárainak kis csapata – ahogy Horváth Imre írja emlékezéseiben – „elfogódottan” várta az átlomáson a legnagyobb mai költők egyikét, Kosztolányi Dezsőt. Háromféle emlékezés is fennmaradt a nevezetes „átutazásról”. Károly Sándor megfigyelése szerint – és ezt mint érdekességet írta le – a nagy nyelv művelő költő erősen raccsolt. Megkérdezték tőle, hogy mit ismer a hazai irodalomból. Kezével elhárító mozdulatot tett és kissé idegesen azt válaszolta, hogy „csak a Helikont” (az emlékirók az EMIR-ről szeretnék volna véleményét hallani, de a nagy író taktikusan így tért ki a számára talán kényes nyilatkozat elől). (Ti. az EMIR részben Helikon-ellenes tömörülés volt.)

Beszélgetés közben egy akkor frissiben megjelent antológiát mutattak Kosztolányinak. Éppen egy szonettnél ütötte fel. Lelkendezve azt mondta, hogy „boldog vidék, ahol még szonettet írnak.”

Közben az egyik szemfüles aradi riporter azt is megfigyelte, hogy a nagy nyelv művelő, a nyelvtisztító mozgalom vezetője, „főlöskégen idegen szót használt”.

Kosztolányi átutazása szerepel Szántó György önéletrajzában is. Az aradi regényíró ifjúkori versélményeire gondolt, amikor kezét fogott a költővel és jól esett – mint írja –, hogy Kosztolányi elismeréssel beszélt regényeiről.

A Nyugat nemzedék nagy költője Aradon át Temesvárra utazott az Újságíró Klub megnyitására. A megnyitón Kosztolányi, mint Franyó Zoltán tudósít korabeli cikkében, „három pompás formaművészettel, ragyogó gondolatokkal megírt élményét olvasta fel, amelyeket a hallgatóság meleg tapssal köszönt meg”.

A lelkes ünneplés során elhangzott és a román–magyar testvériséget éltető beszédekre, Kosztolányi franciául válaszolt. (A költő egyébként kolozsvári barátjával, Emil Isac-kal románul levelezett és több román költeményt fordított magyarra.)

Az ünnepség során, az „újságíró” Kosztolányi nem pihent. Meginterjúvolta a jelenlevő aradi karmestert és zeneszerzőt, Csányi Mátyást. (Csányi osztálytársa volt Juhász Gyulának.)

A sikerült ünnepség után Kosztolányi jellegzetes zöldtintás levelet írt Franyó Zoltánnak. A levél így hangzik:

Kedves Zoltánom, úgy érkeztem haza, hogy még rajtam csillog a szeretetek, mint holmi karácsonyi aranyfüst és sokáig nem törölöm le ujjaimról, nézegetem. Gyakran fogok gondolni verandáitokra, feleségedre s a gyermekeitekre. Köszönöm, köszönöm.

Üdv.

Kosztolányi Dezső

A levél és az aradi, valamint a temesvári tartózkodás érdekes adaléka a költő megírandó, részletes életrajzának.

Vörösmarty és Arad

A reformkor vezető költőegyénségét, Vörösmarty Mihályt (1800–1855) szinte megszámlálhatatlanul sok szál fűzi városunk irodalmi életéhez.

Itt élt jó barátja, Fábíán Gábor (1795–1877), író és műfordító. Fábíán még a Zalán futása előtt kezdett hozzá költeménye megírásához. Mikor megtudta, hogy barátja a Zalánra készül, a magáét félretette. (Csak évtizedekkel később jelent meg a fennmaradt töredék „Buda haragja” címmel.) Ismeretes, hogy a Zalán futásának ossiános előhangját a költő Fábíán ösztönzésére írta.

Mindkét költő anyagi gondokkal küzd, Fábíán, hogy barátján segítsen, előfizetőket gyűjt a Zalán futására és az irodalmi folyóiratokra. (Érdekes, hogy nem pénzel, hanem „aradi lángliszt”-tel fizet elő.) Az aradi író többször is hívja barátját a ménesi szüretre, Vörösmarty egy 1838-ban kelt levelében jelzi, hogy rövidesen fölkeresi. (Valójában máig sem tudjuk, hogy járt-e Ménésen?)

1845-ben Vörösmarty tisztelői megtudták, hogy költőjük rossz lórét iszik, ahogy ezt „Rossz bor” c. versében elmondta. Aradi rajongói, Fábíán biztatására, elhatározzák, hogy ménesi borral lepik meg. Küldeményüket

a helyi költő, Sárosi Gyula versével együtt juttatják el Vörösmartyhoz. A megilletődött költő, „Jó bor” c. versével válaszol. A hatásos költeményben, más bortermelő vidékek mellett, Arad-Hegyalját és az ifjú szép Aradot említi.

Szomorú találkozása Vörösmartynak városunkkal '49-es bujkálása. Bajza József társaságában járt itt és Fábián vendégszeretetét élvezte. (A régi Oskola utcában, a mai Sebeşului utca 15. sz. házában laktak.)

Levelezésüket aradi kutató, Kara Győző tette közzé először. A legújabb Vörösmarty-irodalomból, Brisits Frigyes kutatásai nyomán tudjuk, hogy a Bach-korszakban Fábián levelezésük egy részét megsemmisítette.

A nagy klasszikus Aradon

A nagy klasszikus érdekes életének jelentős állomása aradi tartózkodása. Eminescu hosszabb ideig Mihail Pascaly színtársulatának a tagja, 1868. augusztus elsején érkeztek Aradra. A társulat kirobbanó sikert aratott városunkban.

A költő Aradon, mint életrajzírói feljegyezték, jól érezte magát. Igazából nemcsak „súgó”-ja volt a társulatnak, hanem afféle „irodalmi titkára”. (Pascalyt segítette is fordítói munkájában.) Szinte egész nap a színházban tartózkodott. (A régi színházon emléktábla jelzi Pascaly és Millo aradi időzését.) Eminescu – a helytörténeti kutatás jelenlegi állása szerint – minden bizonnyal a régi Szarka utcában lakott, Ion Popovici-Desseanu házában. (Ma: Desseanu u. 2.) Ti. a neves aradi író és közéleti férfi vendégül látta Pascalyt, így feltételezhető, hogy színészei is nála laktak.

Emellett szól az az eddig ismeretlen adat is, hogy 1934-ben, amikor az utca nevét meg akarták változtatni, Desseanu leszármazottai, arra való hivatkozással, hogy a nevezett „Pascalyt és Eminescut vendégül látta”, kérték az utcanev megtartását.

A költő életrajzírói, így G. Călinescu és I. Creţu éppen csak érintik az aradi napokat. Valójában Eminescu számára igen jelentős ez a hónap.

Pascaly vendégjátékát megnézi Iosif Vulcan, váradi író és a Familia c. folyóirat szerkesztője. Önéletrajzában rendkívül érdekesen írja le találkozásukat. A nézőtéren találkoztak. A költő ingujjban – mondja Vulcan – szinte ki sem akart jönni a sűgőlyukból, és beszélgetés közben sem hagyta abba a pipázást. Egyébként, a legfrissebb és valószínűleg Aradon befejezett verseit akkor adta át közlésre.

A temesvári Ion Iliescu „Eminescu în Banat” c. tanulmányában részletesen ír a költő aradi élményeiről. Kiemeli, amit egyébként a mai kutatás is hangsúlyoz, hogy Eminescut rendkívüli módon foglalkoztatta az Arad környéki népköltészet. Számos népdalt itt jegyzett fel, illetve helyi variánsát rögzítette.

Külön érdekessége a helyi hagyományoknak, hogy halála hírért az aradi Alföld elsőként közli. Egyébként az első méltatások egyike is Aradon jelent meg 1890-ben, „Két költő” címmel. Írója, Dux Ármin, jól tájékozottan beszél a költőről és Alecsandriról.

Ion Slavici és városunk

Ion Slavici, a neves prózaíró, 1848. január 18-án született megyénkben, Világoson. Ottani tanulmányok után, 1859 őszén került Aradra. Városunkban öt évig tanul. Növendéke a nagyhírű helyi gimnáziumnak. (Az iskola 1852-től lett modern, nyolcosztályos középiskola.) A szorgalmas és tehetséges ifjú később, emlékirataiban szívesen emlékezik vissza aradi diákéveire. A tudományos kutatók kiderítették diákszállásait. Egyik évben a mai korzón nagy házban lakik, a másik évben a mai Piața Sârbească régi 2. sz. házában. „Budulea Taichii” c. elbeszélésében örököltette meg szűkös és mégis derűs tanulóéveit. És érdekesen emlékezik meg az itt töltött évekről „Lumea prin care am trecut” c. önéletrészletében is.

1865-ben elhagyta Aradot és Temesvárotra tanult tovább. Diákkorában olvasója volt a Muguri c. helyi ifjúsági lapnak és tagja az 1862-ben alakult román olvasó egyletnek. Váradon is tanul, majd városunk-

ban szeretne érettségizni. Végül Nagykárolyban szerzi meg az érettségi bizonyítványt. Bécsi joghallgató korában köt szoros barátságot Eminescuval. Betegsége miatt egy ideig „mezei jogászskodik” és közben az Arad megyei Komlóson jegyzői írnök. Érdekes élménye ennek az időszaknak, hogy megismeri az elnyomott nép életét és sokat hall a „szegénylegények”-ről. Műveinek méltatói erre vezetik vissza a „Jó-szerencse malma” c. elbeszélésének témaválasztását. Első nyomtatott cikke (pedagógiai tárgyú) az aradi Speranția c. folyóiratban látott napvilágot 1871-ben. 1872-től ügyvédbojtár városunkban Mircea V. Stănescu irodájában. Jelentős szerepe van egy ekkoriban Paulison lejátsszódó parasztmegmozdulásban. (Az erre vonatkozó dokumentumokat aradi kutató, Ion Niciu tette közzé 1964-ben.) 1872-ben elkíséri Arad környéki vendégszereplésére D. Ionescut, a neves színészt. „Jelentős Slavici szerepe az aradi kultúrélet felvirágoztatásában is” – mondja legújabb életrajzírója, D. Vatamaniuc. (Vö. Ion Slavici și lumea prin care a trecut, 1968.)

Érdekes előadássorozatot tart a román irodalom történetéről. Kézműipari kiállítást is tervez. Munkatársa a helyi „Gura satului” c. élclapnak. Cikkeit álnéven közli. Mivel nem választják meg jegyzővé, tanár szeretne lenni az aradi tanítóképzőben. Végül Nagyváradon levéltárosi állást kap. 1873-tól külső munkatársa a Lumina c. aradi folyóiratnak. Itt jelenik meg érdekes cikke városunk román nyelvű tanítóképzőjéről. Rövid bécsi gyógykezeltetése idején is buzgó munkatársa az említett lapnak. 1874-ben Iași-ba költözik. Kapcsolata ezután sem szűnik meg az aradi lapokkal. Írói pályájának erről a kezdeti szakaszáról, legújabban az aradi Központi Könyvtár bibliográfiai kiadványa közöl igen érdekes adatokat.

Török Gyula édesanyjánál

– Az Aradi Tükör eredeti riportja –

Az augusztusi estén egy döcögő konflison hajtottunk a vasútállomásról be. Egy öreges külsejű ház előtt Török Gyula megállította a kocsit, s még rá sem lépett a gödrös kövezetre, felpattant egy kicsiny, sokszor keresztezett ablak s egy jóságos arcú, fehérhajú asszony mosolygott felénk. Az anyám – szólta felém a fiatal író. Elbúcsúztunk egymástól, s amíg a kocsi továbbment velem, lelkemmel csöndesen, észrevétlenül belopóztam magam Török Gyulához. Magam előtt láttam a boldog öregasszonyt, aki a hazajött fiában nemcsak a fiát látja, hanem a tehetséges fiatal író, akinek egymás után jelennek meg a könyvei, akiről írnak az újságok, s aki fényt, nimbuszt fog hozni családjá nevének. Magam elé képzeltem az egyszerű, régies berendezésű kis lakást az öreg fotelekkel, a fényezett sublóttal, a falon ovál alakú rámaiban a kopottas gyermekfotográfiákat. Az iskolásfiú Gyulust édesanyja ölében, aztán az édesapja térdén, majd a kis egyszerű lakás legdíszebb helyén, a szakállt viselő fiatal magyar író.

Az új események, az új impressziók elhomályosították bennem ezt a kedves képet, de most újra kiemelkednek emlékeimből a körvonalai, hogy Török Gyula édesanyját magam előtt látom, s elhunyt fiáról beszélgetek vele. Az ősz hajú, megtört asszony könnybe lábadt szemmel mesél nekem a fiáról, a Gyulusról. Mintha valamelyik regényét olvasná fel, oly átszellemülten mondja nekem, hogy mi volt neki a Gyulus. Több gyermeke van, de ezt szerette a legjobban, erre volt a legbüszkébb. Szerette volna mindig maga mellett tudni, de hagyta, hogy Pesten maradjon, nem akarta megakasztani karrierjében. – Ha hazajött – mondta Török Gyula édesanyja –, akkor sem volt a miénk; még idehaza is dolgozott. Folyton írt. Talán ez is volt a veszte. Szegény fiam nagyon sokat dolgozott, többet, mint amennyit elbírt, s megerőltette magát.

Csöndes, fájdalmas percek következnek, aztán a jóságos arcú úrinő tovább beszél:

– Temetése után átnéztük a lakását. Rengeteg kéziratot találtunk. Írásait most rendezzük. Az Ikrek című regényét a nyári szabadsága alatt

fejezte be idehaza. Karácsonyra akarta megjelentetni könyv alakban; ezen kívül a Nyugat is hozza. Most mi fogjuk kiadni. Egy egyfelvonásos is színre fog kerülni. Ezt is idehaza írta. Egyszer éjszaka nem tudott aludni. Felkelt az ágyból és megírta ezt a kis színdarabot. Nem tudom, mit fogunk még találni kéziratai között, de minden írását el fogjuk helyezni, ezzel tartozunk a szegény, jó Gyulusnak.

Közben belép a szobába Török Gyula húga, Obetko Károlyné. A fiatal úrinő elmondotta, hogy bátyja nagyon rezerváltan viselkedett, nem szeretett beszélni irodalmi terveiről. A nyáron, amikor több hetet töltött idehaza, feltűnően kereste a szórakozást, mintha érezte volna, hogy utoljára van családja körében. A szokottnál többet is beszélt. Elmondta Kolozsvárott töltött diákéveinek küzdelmeit, aztán büszke önérzettel festette le övéi előtt újságírói pályájának nemes harcait, mellőzéseit, azt a tövises utat, amelyet meg kellett tennie, míg elismerték írói kvalitásait. Sokszor hajtogatta, hogy elkésett.

Harminc éves volt, s már öregembernek mondta magát. Amikor hozzátartozói ezt nevetve kétségbevonták, összeráncolt homlokkal erősítette: de, én érzem, hogy elkéstem.

Neki volt igaza: alig bontakozott ki benne egy nagyszerű tehetség, máris rácsapott a halál és észrevétlenül, orozva kilopta közülünk a temetőbe.

Adalék Török Gyula életrajzához

Arad irodalmi múltjának forrásait kutatva, az Aradi Tükör c. folyóirat 1918. november 6-i számában (III. évf. 20. sz. p. 17-19) érdekes, az íróról eddig még sehol fel nem használt cikke bukkantam. A folyóirat Sulik Kálmán szocialista újságíró harcos, demokratikus szócsöve volt. A cikket minden bizonnyal Török Gyula volt osztálytársa, az Aradon hírlapíróskodó Réthy József írta. (Nevét azért nem írta alá, mert konzervatív lapnál, az Arad és Vidékénél működött.)

A riport sokban kiegészíti az írónak máig is legjobb életrajzát, Kováts

József doktori értekezését (Török Gyula élete. Kolozsvár, 1930), és fontos adalékkal szolgál utolsó hónapjaihoz. Így Kováts azt írja, hogy 1917 nyarán járt otthon utoljára, a cikk azt mutatja, hogy halála évében is sokat tartózkodott Aradon. „Elkésett” volta is új színnel gazdagítja emberi arcát.

A cikkben említett színdarabja valószínűleg A pusztai ház c. egyfelvonásosa, illetve filmszcenáriuma. (Vö. Kováts, 57.)

Móricz Zsigmond Aradon

A Holnap, illetve Ady 1909-es aradi matinéja idején kerül kapcsolatba a város a Nyugattal is. A váradi tömörülés (A Holnap) meghívását Franyóék – tehát a Kölcsey Egyesülettel szembenálló, ifjú írók – kezdeményezték.

Erre a konzervatívnak bélyegzett egyesület, a Nyugat meghívásával akar „visszavágni”. Az Egyesület azt tervezi, hogy a rendezendő Csiky-ünnepélyen a nagy, aradi származású drámaíróról, Ignotus (a Nyugat neves kritikusa) tartson előadást. Ugyanakkor szerepeljen Ady, Hatvany és Móricz is. A vidéki Nyugat-matinékat Hatvany Lajos kezdeményezte. (Érdekes, hogy 1959-es Ady-könyvében már „nem emlékszik, hogy hol is jártak”.) A Nyugat meghívását Aradra, a Kölcsey titkára, Szóllósi István tanár, Teller Kálmán hírlapíró és Spectator (dr. Krenner Miklós) szorgalmazta. Teller már ekkor, egyfelvonásosában, az „új irány hívének” vallja magát. Amióta Ilia Mihály kitűnő művéből ismerjük A Holnap történetét, lehet, hogy az is lappangott a Nyugat meghívása mögött, hogy a modern írók e két csoportosulása, kezdetben – látszatra – ellenségesen állt egymással szemben.

Beharangozásul az Aradi Közlöny „Ignotusék” címmel vezércikket közöl. Eszerint (Ignotus) „az újabb magyar írók egyik legeszesebbje, a magyar ötletnek és íráskészségnek egyik legerősebb mestere Aradra jön s vele együtt állomást tart itten a magyar irodalom egyik új iránya.” A cikk a továbbiakban ezt mondja a Nyugat vezető kritikusról: „Csak

író. És ez teszi furcsává, ha a vele jövő írói csoportot Ignotuséknak nevezzük.” Mert: „írókról csak akkor neveznek el írói csoportot, ha már meghaltak.” Helyesebb hát – írja a cikkíró –, ha „Nyugat”-éknak nevezzük őket.

Az irodalmi estet, 1909. november 22-én, a városháza nagytermében „fiatal, lelkes lányok, kíváncsi asszonyok, érdeklődő férfiak” részvételével tartották. Még a Közlöny ellenlábasa, a Függetlenség is így ír: „... izzó hangulatban, méltóságteljes csendben, majd kitörő taps között ünnepelte ma Arad közönsége az új magyar literatura nagyságait...”

A bevezetőt – Apák és fiúk címmel – Szöllősi Zsigmond tartotta. Jellemző részlete előadásának az, hogy a „Kölcsey először vállalkozott arra, hogy a fejlődésnek támogatója és ne kerékkötője legyen.” S ezt – úgymond – névadójának szellemében cselekedte.

Ignotus válaszolt Szöllősinék. „Az elismerés annak szól, amit akarunk és cselekszünk. Mi nem követelünk mást, mint szabadságot az irodalom számára.” – mondta. Majd így fejezte be: „A Kölcsey csak hű maradt ahhoz a névhez, amelyet visel, ha bennünket, az új és haladó szellem istápolóit ünnepli.”

Utána Hatvany Lajos, akinek „erős hangja mindjárt elárulja a fiatalosan harcos igazában percig sem kételkedő, idegen nézetek előtt meg nem hajló kritikus-író”, az öreg Gyulai Pálról szólott. (Ismeretes, hogy Ady mecénása, Hatvany Lajos, egyik kedvence volt Gyulai Pálnak.)

Hatvanyt Móricz követte. A korabeli krónikás szerint: „Ez a kipödört, szőke bajuszú alföldi magyar ember írásaival egy új, nagy fejezetet jelent a nép és a falusi élet megírásának történetében. Magyarosan írtak előtte már sokan, népiesen még többen, de ezzel a bátor, nemcsak külsőségekben, de a velejében is igaz, szókimondó és őszinte magyarsággal, emberismerettel még kevesen. A lelket látja meg az embereiben, ezt a finom, gyötrődő, százszoros kísértéssel ostromolt várat, amely alapjában, gyökereiben nem egy fajtának a lelke, hanem elsősorban és mindenekfölött emberi lélek...”

A Függetlenség így ír Móriczról: Móricz Zsigmond volt a legutolsó felolvasó, akinek emlékében ott zsonganak a falusi emlékek. A pusztá, a parasztház, a tulipánosláda, a délibáb. A magyar paraszt és a nyugati kultúrember sajátságos vegyülete. A két világfelfogás drámai kolloziójának legméltóbb képviselője.

Az előadás hírlapi beszámolója így összegezi az est sikerét: „Írnunk kellene valamit a sikerről is, a külsőségekről is. Meleg, dicsőséges este volt. Három idegen, három igazi író kapott forró, lelkes tapsokat Arad tartózkodó, újtásokat nem igen szerető közönségétől. Sokat jelentő, de nagyon kiérdemelt siker volt.”

A sikert Ignotusnak a levele méltatja igazából. November 26-án azt írja a Kölcsey titkárának: „Arad volt az első hely, ahonnan nem mentem el kétségbeesve törekvéseink jövője felől.”

Még élénkebb fényt vet arra, hogy az aradi est valóban a Nyugat szemszögéből is sikerült volt Hatvanyinak, ugyancsak a titkárhoz frott levele:

„Igen tisztelt Uram!

„Én tudom, hogy mit jelent vidéken, ha azt mondják: Holnap Goethe Farkas János olvas fel. Az emberek a fülük botját se mozgatják.

Hátha, még ha Goethe helyett csak a Nyugat kitűnőseit ajánlják.

Tudom tehát azt is, hogy nem annyira személyünk érdekességének, nem is felolvasásaink rendkívüliségének – melyekben az ígért forradalomból oly kevés volt –, hanem igenis, mélyen tisztelt Tanár Uram, kitűnő szervezői tehetségének és ügybuzgalmának köszönhetjük az aradi nagy sikert, melynek melegét, őszinte voltát oly jól esett éreznünk.

Fogadja még egyszer Kegyed is, mélyen tisztelt öccse ura, leghálásabb köszönetünket és tiszteletemet.

Lekötelezett, alázatos híve

Hatvany Lajos”

A Kölcsey, a következő évben újabb Nyugat-előadást tervez. Noha, Spectator szerint, az idősebb tagok őt és Szöllősit megtámadták „nyugatosságuk”-ért. A titkár azt írja Ignotusnak, hogy pénzük most is csak annyi, hogy „puha ággal és kemény hússal” várják a harcos Nyugatot és a „tiszteletdíj: mérhetetlen lelkesedésünk.”

Érdekes világot vet a Nyugat aradi hatására, elterjedtségére, Szöllősinék Hatvanyhoz intézett levele. A titkár céloz az író aradi családi kapcsolataira, majd azt mondja, hogy szeretné bebizonyítani, hogy a Nyugat városunkban „műveltségi szükséglet”. Majd így folytatja: „Nem tudom, de úgy gondolom, hogy a Kölcsey Egyesület példányán kívül nem sokat olvasnak Aradon.” (A Nyugat, keltezés nélküli, fennmaradt

előfizetési ívén 25 név szerepel. Ennyien fizettek elő Adyék folyóiratára, 1909-ben!)

Arra pedig, hogy a Nyugatnak nagyszabású tervei voltak Araddal és a Kölcseyvel, csak napjainkban derült fény. Ignotus egy 1909-ben kelt és 1967-ben közzétett levelében azt írta, hogy igyekezzék a folyóirat érdekében magához vonni a Kölcsey Egyesületet.

Móricz Zsigmondot egyébként 1926-ban is várták városunkban. Az író azonban – lábsérülésére hivatkozva – lemondta a tervezett előadást. Az igazi ok azonban néhány éves Móricz-ellenes kolozsvári laptámadás volt.

Az író emlékét és életművét szolgálta, hogy 1943-ban, a Kölcsey Egyesület, a „Fecskés-könyvek” sorozatában, kiadta a Pillangót, a neves költő, Olosz Lajos előszavával.

Móricz Zsigmond: Hol volt, hol nem volt, egy kisdiák Aradon járt...

Az a kisdiák, ha a tükör meg nem hazudtolná, én lettem volna. A tükör azonban, mint koronatanú, ellentmond. A tükörrel nekem világeletemben sok harcom volt. Ha kicsi fiú koromban bele találtam pillantani az édesanyám nyitva hagyott fiókos tükrébe, akkor ő úgy megijedt ezen a hiúságomon, mintha mindjárt az ördög markában láttott volna. El is ijesztett tőle úgy, hogy egész a legutóbbi időkgig férfias komorságnak, s komor önuralomnak tartottam, hogy a hivalkodásnak ebbe a szerszámba ne kacsintgassak. Most pedig, ha havasodó fejjel elém kerül a leányaim szobájában álló nagy tükör, véletlenül belebámulok: a leányok lesnek meg, s kacagnak felettébb az apjuk hiúságán.

De hiába is keresem ebben a különös varázsszerben azt a kisdiákot, aki 1898-ban Aradra indult a kerületi tornavizsgára, a kisújszállási gimnázium tornászcsapatával. A tükör kiforgatott minden vonást és min-

den emléket. Talán a szem az egyetlen, amiben vélek valami ismeretséget az emlékezettel.

Mondjuk tehát: Nyilas Misi.

Nyilas Misi már nagyfiú ebben a kisdíákkorban, hatodik gimnazista. Már túl volt mindenben s előtte volt mindennek. Kemény Zsigmond Gyulai Pálját olvasta, s Jókait félretette. Már filozófiai tanulmányokkal foglalkozott. Büchner: Erő és anyagját együtt ette Schopenhauerrel, mint kenyeret a szalonnával. Nyilas Misi ebben az időben olyan nagy úr volt, amilyen soha se azelőtt, se azután: bátyja a gimnázium igazgatója volt, s így ő hallotta meg legelőször, hogy az iskola kerületi torna-versenyre megy Aradra.

Nyilas Misi éppen összeütközésben volt a lélek és a test küzdelmében: közelharcot vívott benne a gondolat, hogy melyik sereg katonájának esküdjék fel örökre. A tornaverseny ideálja azonban nagyot lódított a testkultusz terén, főleg azért, mert kilátásba helyeztetett, hogy egy nagyvárost sikerül meglátogatnia: a híres, neves, nevezetes Aradot. Így Nyilas Misi megemlékezett arról, hogy valami 300 pontja van a tornában, húzódásból a nyújtón, emelésből a korláton és sarkalásból. Bizonyos műveleteknél szintén nem marad szégyenben, s a tornagyakorlatoknál, bár olyan rémítő kunsztokra, mint a nagy halál, álmában sem gondol. Talán-talán el lehetne érni, hogy bekerüljön a válogatottba.

A verseny az iskolai év végén volt, mikor már itt voltak a jó meleg nyári napok. Nyilas Misi megkapta a vadonatúj búzavirágkék tornainget, s vékony, kis alakján virított a választott vitézek dressze a többi tizenkét fiú közt, akiket az iskola szűkös anyagi viszonyai mellett kieresztettek, hogy szerezzenek hát dicsőséget a gimnázium fiatal nevének. Még akkor csak néhány éve volt nyolcosztályos az iskola, ráfért egy kis hősi hírnév.

Nyilas Misi határtalan büszkeséget érzett, mikor új cipőjében verte az aradi kövezetet az állomástól a reáliskoláig, ahol el voltak szállásolva. Különösen arra volt büszke, hogy volt az iskolának egy ragyogó réztrombitája és egy olyan kürtöse, amilyen kettő sem akadt a nagy tumultusban. Az aradi utcák úgy harsogtak a kisújszállási trombita zengésétől, hogy Nyilas Misi dagadó szívvel érezte a dicsőséget.

Sötét volt, amikorra beértek a szálláshelyre. Óriási tömeg, ezer diák nyüzsgött, mint a hangyatabor. Roppant teremben megkapták a maguk tizenkét ágát, egy sarokban száz ág között, s elhelyezték kis felszerelésüket, s akkor mentek vacsorázni. Szédületes látvány. Csupa egykorú

fiúk, egészségesek, tiszták, vidámak. Idegenek egymás nyakába ugrottak, s első pillantásra örök szerelemmel hűséget esküdtek.

Különös, különös emlék.

Nyilas Misi egy Héder Jani nevű vékony, szelíd arcú diákkal csókolózott össze. Első fiú, akit vad szeretettel magához ölelt, s mindjárt féltékeny is lett rá, hogy ez az egy, akit nyert, el ne váljon tőle, meg ne ismerkedjen mással és kizárólagosan, csak az ő barátja legyen és maradjon.

Héder Jani ott is maradt, s a két fiú azonnal a leghevesebb vitába bocsátkozott Brüchnerről. A Föld létrejötte kötötte össze őket. Nyilas Misi büszke volt, hogy ő az olvasottabb, s Héder Jani csak magától s magából vett érvekkel tud replikázni. Neki rendelkezésére állott az egész Brüchner összes tudományával: neki a kisujjában volt a világ teremtésének minden csínja-bínja... Annál jobban szerette ezt a sápadt, kellemes fiút, s csaknem elsírtá magát, amikor annak el kellett mennie, s megkezdődött az orgia.

Mert mikor a rengeteg vidéki diák magában maradt, valósággal orgia kezdődött. Mindig vannak diákok, akiknek a zsebe tele borospalackkal, s a bor úgy felvidítja a szívet, hogy tombol benne az öröm. Furcsa nótákat daloltak, furcsa dallam és furcsa szöveg. Nyilas Misi roppant helyeselte a magas minisztérium bölcsességét, hogy kerületi diákversenyt rendeznek, ahol furcsa kottákra furcsa betűket taktusolnak a diákok. Boszorkány-éjszaka volt. Nyilas Misi azt hitte, hogy egészen új világba került, s mikor éjfél tájon elcsöndesedett a terem és a hatalmas iskolaépület átszenderült egy életen túli álomvilágba, s azzal aludt el, hogy nagy napokat él: lelki barátot szerzett és része van az ifjú generáció nagy életében. Mielőtt elaludt, még megtapogatta a lábujját. Jobb lábán hólyagot talált az új cipőtől, de meg volt győződve, hogy ennyi áldozatot megér a csodálatos este.

Másnap reggel, ahogy felébredt, rendbeszedte magát, és álmosan, gyűrötten felöltözött; mihelyt kilépett a folyosóra, már ott volt a drága Héder Jani. Ilyen boldogság, ilyen barátság: egy pillanat múlva már ott folytatták, ahol tegnap abbahagyták: a világ teremtése kozmikus voltánál.

Csak egyetlen kis hiba volt, az, hogy a tegnapi víz hólyag a cipőben nem felejtette el a maga baját, s fájt minden lépésnél.

De mi volt ez ahhoz képest, amit a Héder Janival való vita és sze-

relem nyújtott. A két fiú egész nap együtt volt. Bejárták a roppant várost, mert Arad Kisújszálláshoz képest úgy tűnt fel, mint a kultúrák valóságos metropolisza.

Rögtön ebéd után hatalmas hőségben indult a diákság felvonulása. Valahol irtóztató távolságban volt a tornatér, ahol is a nemes erőknek meg kellett küzdeniük. A masírozás alatt Nyilas Misi halálos rettegésbe merült. Vész hírek jártak: az aradi diákokat kocsin viszik ki, mesélték a jól értesültek, már a versenyzőket, s minden díjat az aradiak fognak zsebre vágni. Nyilas Misi komoran, elkeseredve hallotta a pletykákat, s szívta a fogát, mert a lába az új cipőben egyre véresebb és egyre fájdalmasabb lett. Ő két tételre volt benevezve: kötélmászásban otthon harmadik lett, s ebben ugyan biztos volt, hogy Rásó Géza, az otthoni barátja, itt is első lesz, ő maga e téren minden díjról lemondott; ellenben a százméteres gyorsfutásra nagyon számított, hogy legalábbis a bronzérmét megnyeri. De mi lesz a lábával: mikor ott kellett állni, ácsorogni, tehetetlenül a rendgyakorlatok után, kétségbeesés fogta el. Már lépni is alig bírt és Szabó Karcsi, a tornatanár rá is szólott, hogy „húzd ki magad”. A huzakodással nem lett volna baj, de a lába bokában halottra volt sebezve. Evvel a cipővel verseny nincs.

Rettenetes sokáig kellett állni egy helyben, míg végre sor került rá...

Az első lépésnél, nem a futásnál, a kiállásnál csak elsikoltotta magát. Szabó Karcsi tömpe fekete bajuszával rá morgott: „mi az?” Csak most látta, hogy egy katonája kockán forog. Biza, ki kellett állani a sorból, s leülni a szétgázolt fűvön, levetni a cipőt. Mindenki elszörnyedt az óriási seben, s abban a pillanatban kipurancsoltatott a hősök közül, s lett nyavalyás maródi.

Így ülve nézte végig a híres versenyt. Rásó Géza csakugyan második lett a kötélmászásban, s harmadik a futásban. Egy kis ezüstöt és egy bronzérmét kapott: ez volt Kisújszállás összes zsákmánya ezen a napon.

Nyilas Misi ámulva látta, hogy a szarvasi diákok, mintha mind ördögfiak lettek volna, mindent összeharácsoltak. Leverték a debrecenieket, az aradiakat, a legtöbbet ők vitték el.

Már ő nem bánta. Ő már csak azon gyötrődött, hogy kell az új cipőben a nagyversenyt megvívni: hazagyalogolni... Szó szerint gyalog ment haza, fél cipőben, a másik felét a kezében cipelve.

Nem is maradt neki más öröme, csak az, hogy Héder Jani azért kitartott mellette, s míg csak Aradon voltak, mindig párban maradtak s a világ teremtésének titkát szerencsésen, kompromisszummal oldották meg.

Nyilas Misiben a szerelem azonban még a nyáron is eltartott. Tüzes, vad leveleket írt Héder Janinak, míg egyszer csak azt a választ kapta az aradi fiútól, hogy: „Én a leveledet még magamban is pirulva olvasom. Írj nekem olyan leveleket, amiket az édesanyámnak is megmutathatok.”

Evvel befejeződött az aradi tornaverseny, hogy egy életen keresztül ott maradjon szegény Nyilas Misi lelkében a zúzdás, hogy tehát a legjobb lelki barát előtt sem tárhatja fel az ember a legőszintébb érzéseit s gondolatait. A világ teremtését meg lehet kompromisszummal oldani, de az élet nagy kérdéseit nem.

Itt tátong az emberek lelke közt számtalan roppant szakadék, amiket nem lehet betömni mással, csak a léleknek saját orvosszerével. Az új cipő szakította seb begyógyult, a lélek csalódása soha. Miért is nem s hogyan is nem értik meg egymást az emberek?

Ez a zsongó seb örökre megmaradt.

A szerk. megj.: Szeptember elején volt 30 éve, hogy Móricz Zsigmond elhunyt. Aradi cikkének újraközlésével emlékének adózunk.

Móricz Zsigmond ezt az emlékeztető cikkét 1935-ben írta, az Aradi Közlöny ötvenéves évfordulójára kiadott ünnepi számba. A Móricz-kutatás 1947-ig nem ismerte. Jelen sorok írója akkor fedezte fel. Így nem tud a cikkről Kozocsa Sándor kitűnő Móricz-bibliográfiája (1952) sem. Czine Mihály Móricz Zsigmond útja a forradalmakig (1960) c. jelentős monográfiájában nem tud az író aradi időzéséről. (A cikk felfedezője, Czine figyelmét, 1955-ben fölhlívta a nagy jelentőségű írásra.)

Móricz „aradi barátja”, Héder János, műszaki dolgozó volt és 1959-ben hunyt el. Hagyatékában semmi nem maradt az ifjúkori levelekből. A cikkről bátran elmondhatjuk, hogy a Nyilas Misi probléma egyik kulcsa.

Karinthy Frigyes – Aradon

A XX. század magyar irodalmának nagy humoristája, először 1912. március 23-án járt Aradon. A helyi újságíró szervezet előadásán lépett fel. „Az emberke tragédiájá”-ból szavalt a kortársak emlékezte szerint „kedves esetlenséggel” – az „újságírók kara” című részt.

1927. február 11-én, a Kultúrpalotában önálló estet rendezett. Spectator, a kor neves közírója, azt mondja az előadásról, hogy „szeretné, ha ebben a hanyatló és álmos városban tábora volna az írónak”.

Az előadáson Darvas Ernő színművész az író versét szavalt, dr. Reichel Jenő pedig érdekes konferánszot mondott az íróról. Karinthy – a lapok híradása szerint – „mondhatni groteszk arcú férfi” felolvasta Archimédesz, Disztinváljunk és az Élet tükre c. írásait.

Az est egyik sajtóbeszámolójában azt olvashatjuk, hogy az író „kisvárosi savanyúságunkban egy órára derűt varázsolt”.

Az előadást megelőző sajtónyilatkozatában, mint legközelebbi írói feladatát az „ementáli sajtót” jelölte meg... Majd, komolyra fordítva a szót, készülő verseskötetéről és a Lepketánc c. drámájáról beszélt.

Este a Városi Kávéház teraszán, a helyi írók és újságírók körében, Karinthy kikötött Gallovich Károllyal. Az „író osztályhelyzeté”-ről vitatkoztak. A humorista annyira felingerelte az erőszakos, vidéki „vadzszeni”-t, hogy az rátámadt. Frici, megfojtalak! csatakiáltással rohant utána, Karinthy a kávéházi asztalok között futkározott az öklét rázó író-próféta elől...

Gallovich végül kimerülten leült, és tehetetlen dühében ennyit mondott: „Karintáj Frici és a konfliskocsis!”

Az esti társasvacsora sem múlt el minden tréfa és érdekesség nélkül. Valaki azt mondta, hogy a nagy író mindenütt ismerik. Karinthy megkérdezte a napi munkájától holtfáradt kenyereslánytól, hogy ismeri-e Karinthy Frigyest? A lány meglehetősen „tömören” válaszolt. A nagy tréfamester örömmel állapította meg, „lám, nem ismernek, mert nem vagyok labdarúgó!”

A napjainkban „újra felfedezett” aradi írónak, Nagy Dánielnek is több bohókás jelenete volt Karinthyvel.

Az író – a kortársak egybehangzó véleménye szerint – nem

különösebben érdekelte az aradi közönség. Az is visszatetszést keltett, hogy a bejáratnál személyesen ellenőrizte a jegyeket.

Az est historikumához tartozik találkozása az akkori idők „újság-cézárja”-val. A fősvény lapkiadó így hízelgett az írónak: „Kedves Mester, ön még meg sem érkezett, de én már a lapomban közöltem az írásait!”

Az író – derűsen – csak annyit mondott: „De én még nem kaptam meg a honoráriumot!”

Az Arad vidéki népköltészet első tudományos gyűjtője – Kálmány Lajos

Ebben az évben lesz ötven esztendeje (1969 – szerk. megj.), hogy meghalt Kálmány Lajos, az Arad vidéki magyar népköltészet első tudományos feldolgozója, aki Kriza János után elsőnek látott hozzá egy vidék – az Alföld – gazdag népköltészetének, monda- és meseanyagának rendszeres összegyűjtéséhez és kiadásához.

Páratlan gazdagságú gyűjteménye, pontossága ma is időtálló és példaként szolgálhat a néprajz mai kedvelői számára is.

Kálmány Lajos Szegeden született 1852. május 3-án. Az egyszerű tímármester fia Temesváron tanult, s lelkészi pályáját Pécskán kezdte meg. Itt kezdi gyűjteni a Maros alsó folyásánál élő nép gazdag folklór-anyagát. A tudományos etnográfiai képzettség nélküli pécskai káplán ösztönszerűen is megtalálta a gyűjtés alapvető kritériumait. Feljegyzi a forrást, ügyel a dalok, balladák fonetikájára, népies nyelvezetére. Osztályozza a gyűjtött anyagot, tudományos bevezetővel látja el, és két kötetben kiadja a „Koszorúk az Alföld vadvirágaiból” címen a pécskai gyűjtés anyagát.

Rosszakarói többször is feljelentik feletteseinél, hogy a gyermekektől játékokat és versikéket gyűjt, melyek között soknak a szövege profán: így megkezdődik az amúgy is tüdőbeteg folklorista kálváriája. Faluról falura kerül, közben lankadatlanul gyűjt és közöl. Igaz, mint ahogy azt

Benedek Elek is megállapítja, „értékest és értéktelent, úgy... minden darabot, ahogy kapja”, de éppen ez a közvetlen eredetiség ad páratlan értéket hatalmas méretű gyűjteményének. Kálmány Lajos ugyanis lejegyzett mindent s az értékelést az utókorra hagyta. Elsőként közölte a magyar népmese-kutatásban egyetlen mesemondó – Borbély Mihály – teljes folklóranyagát, mellyel mintegy előrevetítette a már világszerte elterjedt meseközlés módszerét.

Az 1889-ben megalakult Néprajzi Társaság egyik leglelkesebb tagja lesz, s időközben tudományosan továbbképi önmagát. Ennek eredményeként sorra jelennek meg tanulmányai az Etnográfiában és más tudományos folyóiratban a magyar néphit és népszokások köréből. S bár jó barátságba kerül Tömörkény Istvánnal, Hermann Antallal, akik Mikszáthnak és Jókainak is beajánlják, mégsem sikerül kiengesztelnie feletteseit, akik végül is 1910-ben nyugdíjazzák. Az Irodalomtörténeti Társaság tagjává választja és gazdag levelezéssel részt vesz, a híres Thalyperben, a kuruc balladák hitelességének kérdésében. E tekintetben a Rákóczi-kor jeles kutatójához, a parasztfelkelések nagy történetírójához, Márki Sándorhoz is fordul történelmi felvilágosítáért.

Élete végén a történeti folklór gyűjtésével foglalkozik, s ilyen irányú munkássága szintén úttörő.

Kálmány Lajos nemcsak tudós, hanem kora néprajzkutatói közül a leghaladóbb politikai egyéniség, éles szemű társadalomkritikus. Forrásközlői egyszerű gyermekek, pásztorok, béresek, konvenciós cselédek, a paraszti társadalom legelesettebbjei.

Mint tudós a mai népköltészet-kutatás elvi és módszertani úttörőjének számít, mert nem szétszórta kutatott, hanem egy kis néprajzi tájegységre összpontosított mindent. Munkáját a legteljesebb szöveghitelesség jelzi. A levelező gyűjtők széles seregét szervezte meg maga köré. Hiányossága viszont, hogy a gyűjtött daloknak csak a szövegét közli s elhanyagolja a kottázást.

Kálmány Lajos az Arad vidéki, de elsősorban a pécskai népköltészet máig is legeredetibb közlője. Balladáit, betyárballadáit egy olyan korban mentette meg, amikor még elevenen élt a romantikátlan betyárvilág keserűségének minden emléke, s a magyar népköltészetnek e páratlan eredetiségű anyaga, még teljes nyersességében, minden utólagos csiszolás nélkül kerülhetett a papírra. (K. G.)

Odüsszeusz utazásai, avagy egy tudós ifjúkora

Először egyik német nyelvű, rövid életrajzában olvastam, hogy Aradon érettségizett 1915-ben. Tehát, a világhírű klasszika-filológus a régi líceumban járt, Thomas Mann barátja, az új humanizmus atyja, a mitológia mélylélektani értelmezésének nagyhírű professzora a régi, kongó folyosókon járkált, a tornakertben métázott és őszi délutánokon a Maros-parton sétált...

Első utam a líceum öreg titkárához vezetett. Készségesen megmutatta a régi anyakönyveket. Pontosan megvolt, hogy kinek a gyermeke, hol született, csak éppen a lakása hiányzott... Sebjaj, gondolom, és öreg tanáromat keresem fel, akinek osztálytársa volt. „Valóban nyolc évig együtt jártunk” – mondja a kitűnő emlékezőtehetségű öregúr. Nekik, akkori alsósoknak, afféle házi önképzőkört szervezett. Ő maga, mármint Kerényi Károly, különösen a magyar fogalmazásban tűnt ki, osztálytársa egy útleírásfélére emlékezett. Aztán évtizedekig nem találkozta, illetve egyszer valahol egy ókori romváros emlékei között.

Megkezdtem a nyomozást... Előkerült egy másik régi cimbora. Az 1916-ban leégett Széchenyi-malomban lakott, azaz osztálytársuk, akinek a lakásán összejöttek. Zsengéiket olvasták fel, és egy másik, a Szabadság téren gyülekező társasággal versenyeztek... De hol lakott Kerényi? Erre senki sem emlékezett.

Milyen jó lett volna tudni, hogy Endrőczinek, a görögtanárnak, mi volt a véleménye az ifjú tudósról? (Endrőczy a kislányát ókori görögre tanította...) Vagy a szótáríró Burián Jánosnak vajon kedvence volt-e? Vagy eszményképünk, a későbbi igazgató, Fischer Aladár hogyan vélekedett a keszeg diákról? Milyen kár, hogy az önképzőköri jegyzőkönyvek valahol lappanganak. Miket olvashatott a kis szobában, és hogy készült jövőendő élethivatására?

És csak úgy véletlenül, baráti beszélgetés során, W. Laci bácsi elmondta, hogy „Káró”, ahogy nevezték, az ő házukban lakott.

A régi Kórház utcában, a mostani 13. (a régi 11. számú) házban. Édesanyja postatisztviselő volt. W. Laci, a tudós filológus édesanyjának leánykori nevét mondta, mert a szülők elváltak. (Ezt a nevet anyámtól sokszor hallottam, mert ő is postás volt.)

Megvolt tehát a ház, ahol a két kis szobában élt, dolgozott a jeles diák. És a régi barát, a bölcselkedni szerető ifjú, eredeti leveleit is megmutatta, tréfás versét is. És elmondta, hogy (négyesben) afféle házi önképzőkört tartottak fenn. (Ennek jegyzőkönyvei is maradtak!) Sovány, majdnem keszeg ifjú volt a könyvmoly „fülosz”. Nagyokat sétáltak és sokszor kirándultak a Hegyaljára. W. Laciék hárman voltak fiúk. Az egész háború alatt leveleztek „Káró”-val.

A levelek éretten gondolkodó, erősen pedagógus hajlamú embert mutatnak. A három fiú lelkivilágát, szokásait elemzi. Magáról mint szívesen elmélkedőről ír. (Nem csoda, ha később a sztoikusok avatott magyarázója lett.)

De vajon életművében mi maradt a tájból, az Alma Materből, az elmúlt ősök és harsogó tavaszok nosztalgijából?

És ismét a véletlen, avagy a „sors” – segített. Egy nagy-nagy könyvtárban kutattam. Kezembe került a Valóság egyik 1935-ös száma, s benne Kerényi Károly Levél Romániáról (így) című írása. Átutazóban volt itt-hon, és két vonat között elindult, hogy újra fölkeresse ifjúsága városát... Először az állomás könyvsátrában nézelődött, a könyveket nagyvárosi olcsó kacatnak nevezte... Majd a városligeten át és az Orczy utcán bement a városba. Éppen húsz éve múlt (akkor), hogy elhagyta a várost. A fák hatalmasat fejlődtek. A városon érezhető a „déli” jelleg... (A tikkasztó nyárra célzott...) Úgy van a várossal, mondta, mint akitől elvették szerelmét, aki soha meg nem szűnt szeretni. És csak most érzi, mennyire rajongója. Az egyik parkig jutott el, ahol a görög-római művek, kultúra két nagy fordítójának, Csiky Gergelynek és Fábián Gábornak a szobrát keresi. Majd visszatér az állomásra, hogy a várossal ezt a „szerelemes földrajzi” antológiába illő pillanatképet rajzolja.

Közben, mikor még nem tudtam a lakását, írtam is neki. Az egyetemről, ahol akkor tanított, azzal jött vissza levelem, hogy a címét nem adta meg, így hát nem adták át.

Azóta leánya is járt itt, apja régi iskolatársainál. Apjának az akkor rövidesen megjelenő nagy művéről beszélt. A mű most már itt van. Emberi közelségbe hozza a mítoszokat.

A líceum közmondásosan pontos órája alatt állok... még csönd van... A folyósokon csak az emlékezés száll... Itt járt ő is. Viaszkosvászonnal göngyölte be könyveit (akkor az volt a szokás!), és hosszú léptekkel

igyekezett a díszterem felé, ahol Kara tanár úr a nagy latin szótár új kiadását rendezte sajtó alá. Minden betű egy-egy asztal volt, és a legjobb tanulók rendezték a szócikkeket. Ő vajon melyik betűnél volt?

A régi könyvtárban, ahol a klasszikusok minden műve megvolt, vajon miket olvasott? Hátha valamelyik lapon finoman megjegyzett valamit?

És Kunfalvi, a vén pedellus, vajon neki is mondta-e: „Ifiúr, elkéstünk!” – amikor reggel bezárta a nagykaput.

Mikor jön el ama vajákos, aki az elhangzott szavakat újra összeszedi a visszhangos termekből, és az elillant évek rezdüléseit újra varázsolja, hogy belelássunk egy zseni ifjúkorának titokzatos világába?

A kopasztott csirkék

A ma élő aradiak közül csak a legöregebbek emlékeznek még a híres komikusra, Matyira. Ez a vaskos, örökbohém mindig üres zsebével és tréfára kész kedélyével, a közönség és a gyermekek kedvence volt. Matyi bohém volt a javából. Ha néha pénze volt, ami ugyan ritkán esett meg vele, cukorkát vett a gyerekeknek – és a maga bánatát valamelyik kis butikban igyekezett elfeledni...

A kávéházban egyszer arra biztatták, hogy olyan „uborkaszegon” van a humorban, tréfáljon már egyet. Matyi lógatta jókora fejét és szomorúan csak annyit mondott: „Nem szeret az igazgatóm, soha nem kapok tragikus szerepet! (Szegény, talán komolyan hitte, hogy bohócalakjával egyszer majd Shakespeare-t alakíthat...)”

A sok „helyi szerző” közül akkoriban a legelszántabb Géza bácsi volt, a jó módú patikus. Évenként írt egy-egy darabot. A rossz nyelvek szerint mindegyiket háromszor adták: először, utoljára és soha többé...

Géza bácsi azonban hajlandó volt – Thália oltárán – pénzzel is áldozni, vagyis a maga darabjait költséggestől, mindenestől vállalni. Természetesen, hogy a szereposztásba is beleszólt. Hetekig vitatták, hogy ki mit alakít a „legújabb tragédiá”-ban. Matyi is ott volt a haditervek

készítésénél, és azzal állt elő, hogy neki is adjanak valami szerepet. Géza bácsi azonban gyanakodott. „Te komikus vagy, ez pedig szomorújáték, nem adhatok szerepet!” – mondta a szerző. A komikus azonban nem tárgtott. Végül, hogy becsületére megfogadta, nem „rontja el a darabot” – néma szerepet kapott.

Elkövetkezett a bemutató napja. Mondanunk sem kell, hogy „előkelő” közönség volt jelen... A földszint néhány széksorát töltötték meg – és várták a „szomorújátékot”.

A darab – „társadalmi tragédia” – már a második felvonással untatta a jelenlevőket, amikor a főhős – egy-egy ástást elnyomva – öngyilkosságra szánta el magát. A szereposztásnak megfelelően maga elé hívta a „személyzetet” – és intézkedett.

A szolgák között ott volt – némán – Matyi is. Az egyik rendelkezés azt volt, hogy „kopasszatok nyolc pár csirkét!”

A főhős – jó nevű színésze a társulatnak – aztán pisztolyt vett elő és az élet és a halál nagy kérdéseiről monologizált, amikor meglátta az ajtóban Matyit. Rosszat sejtett, mert úgy emlékezett, hogy a komikusnak nincs „beszélő szerepe”. „Mit akarsz még?” – förmedt rá. Matyi előlépett. És alázatosan, szolgai szerepéhez híven, ezeket mondta: „Nagyságos uram, azt tetszett mondani, hogy kopasszunk nyolc pár csirkét, de azt nem tetszett mondani, hogy vágjuk is le és most a kopasztott csirkék, meztelenül, mint az örültek szaladgálnak a konyhában”.

A közönség oldala majd beszakadt a kacagástól. Lehúzták a függönyt – és mondanunk sem kell, hogy az előadást nem folytatták.

Matyi pedig – mert a szerző töltött pisztollyal kereste – hetekig a zsinórpadrólson hált, ahova titokban hoztak neki ételt – és persze italt – a barátai és tisztelői.

A próba-összeütközés

Régen történt s mi tagadás, itt nálunk, Aradon. A villamos még nem csilingelt a korzón, hanem kehes, de patriarkális lovak vontatták az ósdi lóvasúti kocsikat. A város sajtóberkeiben ádáz harc dúlt. Vagyis a két rivális lap igyekezett egy-egy „szenzációt” elkaparintani a másik orra elől. Ebben, a szaknyelven „lemarasztlás”-nak nevezett versengésben különösen az egyik lap ifjú, titánsörényű munkatársa, régiesen szólva „újdondásza” tűnt ki.

Az ifjú éjjel-nappal azon törte busa fejét, hogyan lehetne valami nagy szenzációt kiugratni – és ezzel a konkurenciát megbosszantani.

Ebbeli buzgalmát a másik szerkesztőségben is igencsak ismerték a kollegák. Hosszas tanácskozások után, pokoli tervet eszeltek ki.

Egyik este, amikor szépreményű barátunk volt a szolgálatos, csengett a telefon. (Persze, régimódi volt az is.) Az üzletvezetőség kereste a szerkesztőséget. Közölték, hogy új mozdonyt próbálnak ki. A Resicán gyártott ilyen és ilyen típusú mozdonyt egy régebbi típusúval „próba-összeütközés” formájában vizsgálják meg. Erre a „szenzációra” meghívják a lapok munkatársait is. Egyben pedig megkérik ifjú barátunkat, hogy ezt a másik lapnak is telefonozza meg.

Újdondászunk egész éjszaka nem aludt. Már látta a nagybetűs címeket és elképzelte a „szenzációt”. Amit persze ő ír meg, mert mondanunk sem kell, hogy a másik lapot esze ágában sem volt értesíteni.

Kora hajnalban, mikor még csak a jókedvű korhelyek jártak az utcán, már robogott is kifelé az állomásra. (Akkor talán még „indóház”-nak nevezték!) A robogás sem olyan gyors volt, mint ma, mert a közlekedés ún. konflival, tehát csontra fogyasztott gebével történt.

„Ügetés” közben újra és újra elképzelte, hogy milyen nagyszerű lesz a cikke. Már látta – lelki szemei előtt – az ósdi, pöfögő mozdonyt és a nagyszerű új gyártmányút, amint száz, esetleg ötven kilométeres sebességgel egymásnak rohannak. És ő, a „nap hőse” – minderről színes, nagyszerű riportban számol be.

Ehhez természetesen odaképzelte a másik lap savanyú, elnyúlt képű munkatársait, akik minderről nem tudnak és – lemaradnak.

Az állomás is csöndes volt. Az egyik kijáratnál bóbiskolt a vén ka-

pus. Barátunk figyelmesen felköltötte és a „próba-összeütközés” felől érdeklődött.

Az öreg portás udvariasan betessékelte az egyik váróterembe. Újdondásunk nem vette észre, hogy az ajtót rázárta.

Várt, várt, de csak nem jött senki. Mikor már órák teltek el, dörömbölni kezdett. Kint jövést-menést látott. Forgalmisták, vasutasok jöttek-mentek.

S mikor véglegesen megelégette a várakozást, nyílt az ajtó. Három markos, fehérköpenyes egyén lépett be. Valami zsákféle volt az egyik kezében. A háttérből a portást látta előlépni. „Ő az!” – mondta az öreg. A három vasmarkú legény megragadta barátunkat. Felháborodottan tiltakozott. Az ápolók, mert azok voltak, nem sokat teketóriáztak. Kényszerzubbonyt húztak rá. Ekkor barátunk már torkaszakadtából ordított. De nem sokáig, mert a kinn várakozó mentőkocsiba tuszkolták. Mondanunk sem kell, hogy a kózkórház elmeosztályára szállították, ahol az orvos (minden bizonnyal a konkurencia „beavatott”-ja), hosszú vallatás után, sűrű bocsánatkérések közepette elengedte.

Az igazi szenvedés csak ezután következett. Már a kórház előtt halotta a rikkancsokat, hogy ordították a rivális lap nagy szenzációját: „Próba-összeütközés az aradi állomáson”. És a lapban – oh, borzalom! – szóról szóra benne volt ez a vidám történet.

Álomhajó

Talán akkor kezdődött, igen, pontosan akkor, 1928-ban, amikor a gyermekkórház különszobájában az édesanyja, a vaskos réges-régi folyóiratból azt a folytatásos regényt felolvasta. A regényből nem sokat értett, de álmában megjelentek a lefejezett daliák és valahol nagyon zokogott egy elhagyott ara.

Attól kezdve két élete volt. Az egyik nappal, az elemi iskolában, akadozó olvasással, sok korholással, kínlódással. És a másik, az álmok birodalma este, lefekvés után, elalvásig. Ilyenkor ő volt Hernando Cortez

és Tenohtitlanban járt, az aztékok aranyországában és a búrok földjén, a fekete Christiánnal, Bothával vagy Cronjéval. Transvaalban járt és a gyémántmezőkön.

A tanulás nyűg volt és az ideges tanítókisasszony csak legyintett, ha a nevét mondta. De Pityutól, az igazi barátjától, akivel együtt mennek Afrikába, könyveket kapott. Az utolsó mohikánt és annyi mást, annyi álmot és gyötrődést.

Az édesanyja kézimunkázott másoknak, és ő – ha hagyták – éjfélig „rontotta a szemét”. De Verne Gyulát nem lehetett letenni. Nemo kapitány és Cascabel Cézár ott sürgölődött a kis szobában. Hajóskapitányok és álnok révkalauzok, fondorlatos kalózkodók és nagyszerű hajósinasok mind-mind ott nyüzsögtek a végtelen éjszakák lázas álmaiban. Vitorlások indultak kedvező széllel és kísértethajók szelték a világtengereket. Csak lehunyta a szemét akár nappal is, és máris az álomhajón vitorlázott ismeretlen partok felé. Szép summát hagyott a kölcsönkönyvtárban, és délután rohant egy-egy új baráthoz, új könyvekért és új álmokért. Harmadikban közepes tanuló lett, de az öreg tanító bácsi hagyta, hogy a pad alatt is olvasson. A bátyja kikacagta, és új pingpongütőt vett. A társai jóságosan veregették a vállát és megkérdezték, mit olvasott. A labdázók kiállították és akkor, állva a játszótér szélén, tovább falta a könyveket.

Sokáig azt hitte, hogy csak zöld és sárga Tolnai regénytár van és a sárgák kalandregények. De édesanyja ezt a szót mondta egyszer: a klasszikusok. Ettől kezdve a klasszikusokat kereste.

Nyári délutánon a félig elsötétített szobában a Tatárokat, Palugyay Dezső kézdivásárhelyi „fró” regényét olvasta. (1926-ban jelent meg!)

A rokonoktól könyvet kapott és könyvet kért. Egy télen megvette a Pál utcai fiúkat. (Címlapján Nemecekkel, ahogy a fáról lesi a vörösingeseket.)

És amikor már nem volt elég a betű, anyja szerelmes regényeit is felfalta. Igaz, egy lére mentek, de betű volt, temérdek betű.

A titkok titka azonban ez az ébren álmodás volt, amikor végigélt minden olvasottat. (Csak később tudta meg, hogy ez Rousseau-val is pontosan így történt.)

Néha szóltak hozzá és akkor fel kellett ébrednie. De gyorsan lerázta a valóságot – és futott vissza az álomhajóra. Ott minden jó és szép volt. Rosszat csak az ellenségnek tett, de ha javulást ígért, annak is meg-

bocsátott. Halál, betegség és házi feladat nem volt ebben a csodálatos birodalomban. Itt csak jó emberek, nagyon erősek és délcegek éltek. Ezt a szót sokáig nem értette. Így mindenki délceg volt.

Szerelem sem volt a hajón, mert lányok és nénik nem szerepeltek ebben a különös világban. Egy-egy lány ugyan néha megjelent, szőke volt, szűkszavú és Klárinak hívták. Mert ez a legszebb név – így vélte, míg nem tudta meg, hogy egy másik, ridegen való világ is létezik.

Az álomhajón mindenkinek sok-sok pénze volt, csak a kormányosnak nem, de annak nem is kellett, mert helyette pompás kalóztörténeteket tudott.

Természetesen ittak is a hajón, de ez az álombor nem rontott meg senkit. És általában mindenki derék és becsületes volt.

A gimnáziumi évek is álomhajózással teltek. Most már óriási könyvtár csalogatta az olvasás felkentjeit. A magyartanár és egy nyolcadikos adták a könyveket. Útleírást ajánlottak és Univerzumot, meg Brehmet. Az állatok világát. Ő történelmet keresett. Új világok tárultak fel, és az álomhajó, hol jacht, hol büszke cirkáló, vagy halálfejes kalózhajó volt.

A hosszú délutánok és a még hosszabb esték remekül teltek. Gyorsan végzett a tanulással – és utána, máris túlkölt a hajó...

Néha tombolt az olvasási láz. A házbeliék már zavarodottnak tartották. Mit sem bánta, csak a könyvek, ezek a gyönyörűséges szörnyetegek el ne hagyják.

Olvasott disznóöléskor, mikor mindenki a konyhában sürgölődött és olvasott a nagymama temetésén, titokban, hogy meg ne lássák. És olvasott még tornaóra helyett is, pedig egy hajóskapitánynak erős izmokra van szüksége.

És olvasott még ott is, noha kacagtak rajta. De hiába. Az édes szörnyeteg, a könyvek mindegyre sokasodtak. A szomszédnőtől könyveket vásárolt (Oh, köztük volt Emilio Salgari, Az aranymezők királynője...) És mindenünnen könyvet kért. Cipelte, vitte-hozta a könyveket.

A könyvek csak szaporodtak, sokasodtak. Az álmok pedig fogytán fogytak. Már nem volt érdemes korán ágyba bújni, hogy indulhasson az álomhajó. Most hajnalig tartó könyvtivornyák következtek.

S jöttek az egyetemi évek. Kolozsvár, régi alkonyatok... És könyvek, könyvtárak, viták, álomhajók és újra csak könyvek.

VÁROSTÖRTÉNETI SÉTÁK

- *Tavaszi séta városunkban* – Vörös Lobogó, 1967. III. 17.
- *Őszi séta* – Vörös Lobogó, 1970. IX. 17.
- *De hol van a tavalyi hó?...* – Vörös Lobogó, 1983. XII. 22.
- *Egykori krónikákból* – Vörös Lobogó, 1984. VII. 14.
- *Szóke Maros* – Vörös Lobogó, 1970. V. 24.
- *Maros vize folyik* – Vörös Lobogó, 1970. V. 31.
- *Kószálás a Maros mentén* – Vörös Lobogó, 1973. III. 31.
- *A régi színház* – Vörös Lobogó, 1971. XII. 19.
- *A kiserdő vagy városliget* – Vörös Lobogó, 1971. VII. 27.
- *A víztorony* – Vörös Lobogó, 1973., 116.
- *„A torony alatt”* – Vörös Lobogó, 1971. X. 1.
- *Régi terek* – Vörös Lobogó, 1973. II. 3.
- *Régmúlt napok krónikája* – Vörös Lobogó, 1984. IX. 8.
- *Kalandozás az óvárosban* – Vörös Lobogó, 1984. IX. 28.
- *Amiben Arad megelőzte az egész világot* – Vörös Lobogó, 1982. XI. 19.
- *A Kultúrpalota* – Vörös Lobogó, 1971. IX. 10.
- *A Vadászkürt* – Vörös Lobogó, 1972. XI. 3.
- *A vastuskó* – Vörös Lobogó, 1971. VII. 20.
- *Fábián Gábor háza* – Vörös Lobogó, 1972. II. 6.
- *A korzó* – Vörös Lobogó, 1972. X. 20.
- *A mozi tegnap és ma* – Vörös Lobogó, 1971. X. 15.
- *Aeskuláp birodalmában* – Vörös Lobogó, 1972. X. 6.
- *Óvárosi légia* – Vörös Lobogó, 1972. XII. 17.

- *Egy régi iskola* – Vörös Lobogó, 1971. X. 8.
- *A líceum* – Vörös Lobogó, 1971. IX. 5.
- *A színház* – Vörös Lobogó, 1971. X. 29.
- *Pöfög a kisvasút* – Vörös Lobogó, 1973. II. 14.
- *Régi fogadók – új szállodák* – Vörös Lobogó, 1971. XI. 12.
- *Aradi kiskalauz (vázlat)* – kézirat töredék (1972)
- *ZSEBLEXIKON (sorozat)* – Vörös Lobogó, 1968. januártól decemberig
- *Aradi krónika (sorozat, helyi hagyományaink)* – Vörös Lobogó, 1965, 1966, 1984

IRODALOMTÖRTÉNETI SÉTÁK

- *Irodalmi séta Aradon* – Brassói Lapok, 1970. X. 15.
- *Az aradi jakobinusok* – Vörös Lobogó, 1970. III. 22.
- *Bolyai János Aradon* – Vörös Lobogó, 1982. X. 8.
- *Dimitrie Țichindeal* – Vörös Lobogó, 1969. XI. 16.
- *Ion Barac Aradon, Gallovich Károly* – Vörös Lobogó, 1970. II. 22.
- *Ilarie Chendi – Petőfiről* – Vörös Lobogó, 1970. II. 22.
- *Krúdy Gyula Aradon* – Vörös Lobogó, 1982. IV. 25.
- *Arany János városunkban* – Vörös Lobogó, 1969. VIII. 5.
- *Jókai Aradon* – Vörös Lobogó, 1969. VIII. 2.
- *Petőfi- emlékeink* – Vörös Lobogó, 1983. VIII. 14.
- *Aurel Vlaicu városunkban* – Vörös Lobogó, 1965. III. 13.
- *Egy aradi Petőfi-rajongó* – Vörös Lobogó, 1969. X. 19.
- *Egy újra felfedezett aradi költőnő* – Vörös Lobogó, 1969. XI. 16.
- *Justh Zsigmond* – Vörös Lobogó, 1969. I. 19.
- *Tólnai Lajos és városunk* – Vörös Lobogó, 1973. III. 25.
- *Tömörkény István és Arad* – Vörös Lobogó, 1969. I. 12.
- *Az aradi Mirabeau* – Vörös Lobogó, 1970. IV. 12.
- *Mikszáth Kálmán Aradon* – Vörös Lobogó, 1969. IX. 28.
- *Márki Sándor Aradon* – Vörös Lobogó, 1982. VII. 16.
- *Arad – a költők lantján* – Vörös Lobogó, 1982. II. 21.
- *Szinbád nyomában Aradon* – Utunk, 1979. VIII. 17.
- *Olyan jó nekiindulni* – Vörös Lobogó, 1974. VI. 21.
- *Kuncz Aladár és Arad* – Vörös Lobogó, 1972. II. 27.

- *Újabb adatok Caragiale aradi vonatkozásaihoz* – Vörös Lobogó, 1979. XII. 7.
- *A költő szülőházában* – Vörös Lobogó, 1971. IX. 28.
- *Ujjé, a ligetben nagyszerű* – Vörös Lobogó, 1983. IV. 30.
- *Városunk egyik nevezetessége: a Vastuskó* – Vörös Lobogó, 1982. XII. 3.
- *Helyi hagyományaink (Vasile Alecsandri és Arad – az első aradi lap)* – Vörös Lobogó, 1969. IX. 7.
- *Salamon Ernő Aradon* – Vörös Lobogó, 1970. II. 8.
- *Salonul Literar* – Vörös Lobogó, 1970. I. 25.
- *Coşbuc és városunk* – Vörös Lobogó, 1970. III. 1.
- *Egy aradi költőhöz írott Ady-vers története* – Vörös Lobogó, 1982. I. 10.
- *Az EMIR születése* – Vörös Lobogó, 1969. VI. 22.
- *Elfelejtett aradi írók* – Vörös Lobogó, 1970. VI. 14.
- *A kastély titka, avagy Franz Kafka Aradon* – Utunk, 1979. IX. 7.
- *A román irodalom aradi fordítói* – Vörös Lobogó, 1969. VIII. 31.
- *„A napi remények felavatott robotosa”* – Vörös Lobogó, 1983. XII. 18.
- *Perpessicius és a magyar irodalom* – Vörös Lobogó, 1972. V. 21.
- *A Tűzimádók* – Vörös Lobogó, 1982. IV. 4.
- *Ady levelezőlapja egy aradi költőhöz* – Vörös Lobogó, 1972. VIII. 27.
- *Bartók Béla városunkban* – Vörös Lobogó, 1970. IX. 27.
- *Bartók Béla Aradon* – Művelődés, 1973. I.
- *Kosztolányi Aradon és Temesvárott* – Vörös Lobogó, 1972. VIII. 13.
- *Vörösmarty és Arad* – Vörös Lobogó, 1969. XI. 9.
- *A nagy klasszikus (Eminescu) Aradon* – Vörös Lobogó, 1969. IX. 15.
- *Ion Slavici és városunk* – Vörös Lobogó, 1969. XI. 23.
- *Török Gyula édesanyjánál* – Vörös Lobogó, 1972. XI. 19.
- *Móricz Zsigmond Aradon* – Vörös Lobogó, 1972. IX. 14.
- *Móricz Zsigmond: Hol volt, hol nem volt (Ficzay Dénes közlése)* – Vörös Lobogó, 1972. IX. 17.
- *Karinthy Frigyes – Aradon* – Vörös Lobogó, 1969. X. 26.

- *Az Arad vidéki népköltészet első tudományos gyűjtője – Kálmány Lajos* – Vörös Lobogó, 1969. VII. 17.
- *Odisszeusz utazásai, avagy egy tudós ifjúkora* – Utunk, 1979. X. 12.
Két vidám aradi történet:
- A kopasztott csirkék* – Vörös Lobogó, 1967. VII. 2.
- Próba-összeütközés* – Vörös Lobogó, 1967. VII. 21.
- *Álomhajó* – Vörös Lobogó, 1970. X. 1.

VÁROSTÖRZÉNYI ÉS MŰKÖZMŰVÉSZETI ÉRTÉKELÉS	3
Történelmi emlékhelyek	10
Értéktárgyak	11
Értéktárgyak, emlékhelyek	15
Értéktárgyak, emlékhelyek	17
Értéktárgyak, emlékhelyek	18
Értéktárgyak, emlékhelyek	21
Értéktárgyak, emlékhelyek	22
Értéktárgyak, emlékhelyek	24
Értéktárgyak, emlékhelyek	27
Értéktárgyak, emlékhelyek	28
Értéktárgyak, emlékhelyek	31
Értéktárgyak, emlékhelyek	34
Értéktárgyak, emlékhelyek	36
Értéktárgyak, emlékhelyek	38
Értéktárgyak, emlékhelyek	39
Értéktárgyak, emlékhelyek	40
Értéktárgyak, emlékhelyek	41
Értéktárgyak, emlékhelyek	42
Értéktárgyak, emlékhelyek	43
Értéktárgyak, emlékhelyek	44
Értéktárgyak, emlékhelyek	45
Értéktárgyak, emlékhelyek	46
Értéktárgyak, emlékhelyek	47
Értéktárgyak, emlékhelyek	48
Értéktárgyak, emlékhelyek	49
Értéktárgyak, emlékhelyek	50
Értéktárgyak, emlékhelyek	51

Tartalomjegyzék

Ficzay Dénes újabb kötete elé	5
-------------------------------------	---

VÁROSTÖRTÉNETI SÉTÁK 9

Tavaszi séta városunkban	10
--------------------------------	----

Őszi séta	13
-----------------	----

„De hol van a tavalyi hó?...”	15
-------------------------------------	----

Egykori krónikákból	17
---------------------------	----

A szőke Maros	18
---------------------	----

Maros vize folyik... ..	21
-------------------------	----

Kószálás a Maros mentén	22
-------------------------------	----

A régi színház	24
----------------------	----

A kiserdő vagy városliget	27
---------------------------------	----

A víztorony	29
-------------------	----

„A torony alatt”	31
------------------------	----

Régi terek	33
------------------	----

Régmúlt napok krónikájából	35
----------------------------------	----

Kalandozás az óvárosban	36
-------------------------------	----

Amiben Arad megelőzte az egész világot	38
--	----

A Kultúrpalota	39
----------------------	----

A Vadászkiirt	41
---------------------	----

A vastuskó	42
------------------	----

Fábián Gábor háza	45
-------------------------	----

A korzó	46
---------------	----

A mozi tegnap és ma	49
---------------------------	----

Aeskuláp birodalmában	50
-----------------------------	----

Óvárosi elégia	51
----------------------	----

Egy régi iskola	54
A líceum	56
A színház	58
Pöfög a kisvasút... ..	59
Régi fogadók – új szállodák	61
Aradi kiskalauz (Vázlat)	63
Zseblexikon	71
Aradi krónika.....	87
IRODALOMTÖRTÉNETI SÉTÁK	89
Irodalmi séta Aradon	90
Az aradi jakobinusok	92
Bolyai János Aradon	94
Dimitrie Țichindeal	95
Ion Barac Aradon	96
„A vadember”	97
Ilarie Chendi – Petőfiről	98
Krúdy Gyula Aradon	98
Arany János városunkban	100
Jókai Aradon	101
Petőfi- emlékeink	103
Aurel Vlaicu városunkban	105
Egy újra felfedezett aradi költőnő	106
Justh Zsigmond	107
Tolnai Lajos és városunk	108
Tömörkény István és Arad	110
Az aradi Mirabeau	111
Mikszáth Kálmán Aradon	112
Márki Sándor Aradon	114
Arad – a költők lantján	115
Szinbád nyomában Aradon	116
Olyan jó nekiindulni.....	119
Kuncz Aladár és Arad	120
Újabb adatok Caragiale aradi vonatkozásaihoz	121

A költő szülőházában	123
Ujjé, a ligetben nagyszerű	125
Városunk egyik nevezetessége: a vastuskó	126
Vasile Alecsandri és Arad	127
Az első aradi lap	126
Salamon Ernő Aradon	130
Salonul Literar	131
Coşbuc és városunk	133
Egy aradi költőhöz írott Ady-vers története	134
Az EMIR megszületése	135
Elfelejtett aradi írók	137
A kastély titka, avagy Franz Kafka Aradon	138
A román irodalom aradi fordítói	140
„A napi remények felavatott robotosa”	142
Perpessicius és a magyar irodalom	144
A Tűzimádók	145
Ady levelezőlapja egy aradi költőhöz	147
Bartók Béla városunkban	149
Kosztolányi Aradon és Temesvárott	151
Vörösmarty és Arad	152
A nagy klasszikus Aradon	153
Ion Slavici és városunk	154
Török Gyula édesanyjánál	156
Adalék Török Gyula életrajzához	157
Móricz Zsigmond Aradon	158
Móricz Zsigmond: Hol volt, hol nem volt, egy kisdíák Aradon járt... ..	161
Karinthy Frigyes – Aradon	166
Az Arad vidéki népköltészet első tudományos gyűjtője – Kálmány Lajos	167
Odüsszeusz utazásai, avagy egy tudós ifjúkora	169
A kopasztott csirkék	171
A próba-összeütközés	173
Álomhajó	174

HIBAJEGYZÉK

Oldal	Sor	Hibás	Helyes
25. felülről	5.	Hirsch	Hirschl
65. alulról	6.	Szer Matica	Szerb Matica
98. alulról	6.	rimás	prímás
108. felülről	15.	Koroly	Károly
136. felülről	4.	Bárdi Oszkár	Bárd Oszkár
142. felülről	3.	ihlette	ihletett
147. felülről	13.	1926	1916

* * *

